

1

dolenjska

PROSVETA

NOVO MESTO

1955

LETO II

Dolenjska prosveta.

Izdaja Okrajni odbor ljudske prosvete Novo mesto.

S sodelovanjem uredniškega odbora ureja Bogo Komelj.

Naslov uredništva: Studijska knjižnica Mirana Jarca

Novo mesto, Cesta komandanta Staneta 22.

Uprava: Novo mesto, Cesta herojev 1.

Posamezna številka stane 50 din. Štev. ček. računa: Mestna

hranilnica Novo mesto 616-T-H-32. Tiska Celjska

tiskarna v Celju. Naklada 1000 izvodov.

Dolenjska prosveta

NOVO MESTO 1955 - ŠTEVILKA 1

Okrajni odbor
LJUDSKE PROSVETE

Novo mesto

Novo mesto, 30. maja 1954.

Štev: 112/54

OKRAJNEMU LJUDSKEMU ODBORU
Predsedstvu, Gospodarskemu svetu in Svetu za prosveto in kulturo

Novo mesto

Okrajni odbor Ljudske prosvete Novo mesto je na svoji seji dne 29. maja 1954. razpravljal o podeljevanju Trdinovih nagrad.

V počastitev spomina velikega slovenskega pisatelja Janeza Trdine, ki je največji del svojega življenja posvetil proučevanju Dolenjske in ji v svojih delih postavil trajen spomenik, osnuje Okrajni odbor Ljudske prosvete

TRDINOVO NAGRADO,

ki se bo podeljevala vsako leto na dan pisateljeve smrti.

S Trdinovo nagrado bi hoteli poživeti znanstveno in umetniško delovanje v novomeškem okraju, posebno pa bi hoteli poživeti sanmanje umetnikov in znanstvenikov za življenje dolenjskega človeka in Dolenjsko. V ta namen bi znašala Trdinova nagrada

100.000.-- dinarjev,

ki bi se razdelila na pet enakih delov. Nagrade bi se podeljevale za literarna, likovna, pedagoška in znanstvena dela in za reproduktivno ljudskoprosvetno udejstvovanje.

Ker naš Okrajni odbor nima zadosti denarnih sredstev, se obračamo na Vas, da nam z vsakoletno subvencijo pomorete do uresničitve te pomembne ustanove.

Nadejamo se, da boste ugodili naši prošnji.

Smrt fašizmu - Svoboda narodu!

Tajnik:

Blagajnik:

Predsednik:

Slavko Kastelic

Bogo Komelj

Jože Zamljen

Se... ..
...

PODELITEV TRDINOVIH NAGRAD

Na podlagi Pravilnika za podelitev Trdinove nagrade vsako leto na dan Trdinove smrti, 14. julija, se je sestala komisija za podelitev nagrade in sklenila, da prejmejo prve Trdinove nagrade:

Za literarno panogo:

Severin Šali za prevod Kovačić-Goranove pesnitve Jama 10.000 din. Severin Šali je že znan slovenski javnosti s svojimi pesmimi in prevodi. Delo je odkupljeno in ga bo izdala Trdinova knjižnica.

Za likovno panogo:

Vlado Lamut za zbirko grafik Novega mesta in okolice 10.000 din. Vlado Lamut je že znan slovenski in inozemski javnosti kot odlični slikar, posebno pa še kot grafik. V svojih delih v glavnem uporablja motive z Dolenjske in Novega mesta. Zbirka je odkupljena in jo bo okrajni odbor Ljudske prosvete založil in izdal kot razglednice.

Za pedagoško panogo:

Prof. Ivan Andoljšek za razpravo »Razvoj slovenskih abecednikov, beril in bralnega pouka 1551—1941 20.000 din.

Andoljškovo delo je edinstveno v slovenski literaturi; v njem je prvič prikazano celotno delo slovenskih pisateljev abecednikov, ki so najvažnejše knjige za pouk slovenskega jezika in za vzgojo ljubezni do materinega jezika. Delo je odkupljeno in ga bo izdala Trdinova knjižnica.

Za znanstveno panogo:

Prof. Janko Jarc za proučevanje narodnoosvobodilnega gibanja in borbe ter proučevanje zgodovine Dolenjske 10.000 din.

Njegovo delo je raztreseno po najrazličnejših revijah, časnikih in časopisih ter je poznano slehernemu borcu in poznavalcu zgodovine Dolenjske.

Za ljudskoprosvetno udejstvovanje:

Okrajni pevski zbor prosvetnih delavcev okraja Novo mesto 20.000 din.

Okrajni pevski zbor prosvetnih delavcev je pripomogel s svojimi kvalitetnimi nastopi in s poglobljenim študijem na pevskih vajah, da se je v novomeškem okraju ustanovilo oziroma oživel 30 moških, ženskih, mladinskih in pionirskih pevskih zborov.

Predsednik:
Jože Zamljen, l. r.

Nenadoma mi sapa duh smodnine
prinese s pogorišč vasi domače;
ta duh mi ljube obudi spomine
na rojstva, svatbe, kolá, na orače;
na vse, kar je življenje posejalo,
na vse, kar je pod srpom smrti palo.

Iz gozda votel grom, kakor plazovi,
in vriskanje, in regljajoči streli,
in žvižgi krogel, vpitje in glasovi;
zasika drobec nad meno, v globeli.
O, to je boj! Zdaj maščevalec vstal je!
Prevzame burna radost me, kot zdravje.

Vzplamtijo v srcu rodna vsa ognjišča
in slednja žila buhne mi v osveti
krvi prelite. Kot bi stal sred blišča
svobode sonce mi moj mrak razsveti.
Za vonjem smoda iz vasi zgoarele
sem planil tja, odkjer sem slišal strele.

Tam ste našli me, ležal sem po strani,
junaki, bratje, mi roke podali.
In peli ste. Ko svit, ki jutro znani,
svetlobe širne zalijo me vali.
Pa sem dejal: Da niso to ukane?
Le kdo je pel, kdo mi obvezal rane?

Zdaj glas mehak zaslišim: »Partizani!«
in dobra dlan poboža moje čelo.
»Počij, tovariš, vsi ste maščevani!«
Molče za glasom stegnem roko velo,
dotipam vrat, lase in mehko lice
in puško, bombo borke in — zdravnice.

Zajokal sem, in tudi zdaj še jočem —
samo še z grlom, ker oči več nimam,
samo še s srcem: solze po sijočem
bodalu so mi zadnje stekle. Nimam
zenic, ne vidim; pol mrlič sem, v jami,
pa tako rad, ojoj! bi v boj šel z vami!

Kdo ste? Od kod? Ne vem. Vaš sij me greje;
zapijete mi!... Saj ves živim, to čutim,
čeprav morda mi smrt že ure šteje.
Svobodo sveto, maščevanje slutim.
Iz vaše pesmi luč oči mi lije,
kot ljudstvo silna je, je kot sonce sije!

(Prevedel Severin Šali)

»Jama«, pesnitev mladega hrvaškega pesnika Gorana Kovačića (padel v partizanih 1943), je vsekakor največje umetni-

ško pričevanje trpljenja jugoslovanskih narodov za časa fašistično-nacističnih zverstev. Prevod bo izšel v Trdinovi knjižnici.

ČEŠNJE

Bela krajina v tisočdevetstodvainštiridesetem juniju. Tista jutra je zemlja že zgodaj gorela. Sence so ob štirih padale z brez. Beli, kot britev ostri žarki so iskrili roso na deteljšičih in zažigali Rog. Češnje so rdele.

- »Mehke so.«
- »Pa veš, da Stopar res spi.«
- »Da, snoči sem stal za plotom.«
- »Hrešči?«
- »Piska.«
- »Če sliši...«
- »Te je strah?«
- »Ni me.«
- »Bled si.«
- »Zato, ker vleče.«
- »Še piha ne.«
- »Piha.«
- »Ti bi že ne zvonil, revšé.«
- »Prvi bi se obesil.«
- »Korajža pa taka.«
- »Ko bi le prišli...«
- »Praviš in veš, da jih ne bo.«
- »Zakaj pa stražimo?«
- »Zaradi varnosti.«
- »Kaj je to — varnost?«
- »Natanko ne vem. Rekel je tako.«
- »Kaj je mislil?«
- »Vsega še ne razumem. Bili so na pohodu. Streljali so.«
- »Kam?«
- »Na postajo.«
- »Je gorela?«
- »Gorela je.«
- »Dolgo?«
- »Vso noč. Zato spijjo.«
- »In mi stražimo.«
- »Da, zaradi varnosti.«

Potem je Tevž pogledal čez ograjo in v zvoniku je postalo tiho. Z očmi je pobrel po valovitih, križem kražem nametanih njivah in po beli, prašni cesti. Kakor kača se vije in vstaja in pada. Žari. V zraku je tisoč plamenčkov. Piha. Vrh Stoparjeve češnje šelesti.

- »Tevž!«
 - »Ja!«
 - »Gledaš?«
 - »Gledam.«
 - »Zobat bi šel.«
 - »Dol bi rad, ne zobat.«
 - »Ni res!«
 - »Strah te je!«
 - »Letos jih še nisem.«
- Tevž stopi korak od ograje, kakor bi hotel reči kaj velikega in pomembnega in gleda težko kladivo velike cerkvene ure, kako počasi vstaja in hitro pada.
- »Devet,« pravi.
 - »Kdo jih bo budil?«

»Do poldne je še dolgo,« pravi: »Glej, Tonček, zdaj ti na cesto!«

Tonček in Tine ne rečeta nič, čeprav dobro vesta, da jih bo Tevž. Kako bi jih ne budil Tevž, ko je...

Da, bilo je v razredu, zgodaj, zvezkov še niso odprli.

»Zdravo!«

»Zdravo!«

Cetni komisar z brzostrelko preko ramen je padel v razred tako iznenada, kot prej nikoli.

»Smem?«

Učiteljica Zvonka je pokimala.

»Tovariši pionirji, čaka vas naloga.«

Dvajset parov oči je zažarelo, toda Matevž je le prvi zavpil:

»Danes grem jaz!«

»Tri je treba. Daj, določi!«

»Tonček...«

»...in jaz!« je zavpil Tine.

»...in Tine,« je rekel Matevž.

»Dobro. Pojdite vi trije z menoj, da povem!«

V dolinah je ležala debela, bela megla, na drevju pa je že blestela rosa. Tevž je strmel v brzostrelko.

»Danes boste v zvoniku. Vsi trije glejte na cesto. Laže bo, ko bo megla skopnela. Kar eden ne vidi, bo drugi videl. Če bi se kaj zganilo, kakšne kolone, avto, tank, boš ti, Matevž, ki si močan, boš ti Matevž, zvonil. Obesi se na vrv in vleci. Vleci — to je naloga.«

»Vlekel bom!«

»Ne, jaz bom vlekel!« je rekel Tonček.

»Ne, jaz bom!« je rekel Tine.

»Vlekl boste in glejte, da bo dobro zvonilo, če bo kaj.«

»Dobro bo zvonilo!«

»Če ne bo, nas pridite opoldne buditi v Laz. Češnje nimamo. No kdaj?«

»Opoldne,« je rekel Matevž in Tonček in Tine sta tisti hip vedela, da bo Matevž budil. Ko bo ura odbila dvanajst, bodo vsi trije Tevž, Tonček in Tine stekli v Laz in Tevž bo izpulil bilko, kot že preje večkrat in poščegetal kurirja v uho in mali Miki bo skočil ves divji in grabil po puški in bo videl, da so le pionirji in prijatelji in bo rekel: »Dobro, da ste le vi,« in bo šel buditi druge.

»Dobro stražite!« je rekel komisar in šel po poti v Laz, z megle in dreves pa je rosilo in motne luže so blestele sredi poti.

Kako bi jih ne budil Tevž?

Zvon še vedno zveni.

»Kako brnijo tanki, Tevž?« vpraša Tonček.

»Si slišal že kdaj roj?«

»Kakšen roj?«
 »Čebelji, kakšen drugi.«
 »Ze!«
 »Brenči, kaj?«
 »Brenči!«
 »Tako menda tanki.«
 »Pa veš, Tevž, kako bo, ko vojne ne bo, Tevž?«
 »Lepše!«
 »Pri nas, pravijo ata, bomo podrli bajto in še pravijo, da bomo zidali hišo. Kaj praviš ti, Tevž?«
 »Da boste res zidali.«
 »Misliš, da Stopar ne bo več vpil: zalega ciganska!«
 »Ne, ne bo več!«
 »Ata pravijo, da bomo tudi mi smeli na Stoparjevo češnje. Misliš, da res?«
 »Res.«
 »Da ne bo več metal polen? Jaz bi tiste na vršičku.«
 »Tiste sem jaz mislil.«
 »Pa vsak pol.«
 Tevž pripira oči in gleda Tončkovo bajto. Vsa črna sedi sredi gorice. Po slami seje veter cestni prah. V debelih plasteh se razpreda mah po strehi; tožno mežlika v žarečem poletnem soncu.
 »Tanki!« zavpije Tonček na straži.
 Matevž in Tone se vzpeta na prste. Na obzorju, tako daleč, da oko komaj more do tja, se s ceste trgajo oblaki prahu, najprej drobni — kdo bi se brigal zanje? — nato še večji, do neba.
 »Kolona!«

Tonček visi še isti hip na vrvi. Zvon najprej plaho jekne med domačije v gorici, nato mogočno zabučí. Plat zvona: gredo, hudiči!

S Stoparjeve češnje prhnejo škorci. Polje in lehe onemijo. Črički ne črikajo več. Veter je divje oplazil pšenično klasje na Stoparjevi njivi in se skríl v krošnje debelih bukev in hrastov.

Na cesti, vse bliže zvoniku reglja mitraljez. Ostro seka. Po debelem cerkvenem zidu praskajo krogle. Tonček polzi ob vrvi na preperel pod.

»Tonček, daj, Tonček, vstani. Beži!« jočeta Tevž in Time.

»Ne morem,« šepče Tonček, »Ne morem, Tevž. Bežita vidva. Pa mami nesita češenj in zrele naj bodo. Črnice bi rada ... bi tako rada zobala ...«

Že dolgo potem, ko so črički črikali in je veter planil z drevesnih krošenj in valovil žitna polja, ko so škrjančki in skržatje peli in so trije škorci sedli na Stoparjevo češnje, takrat, ko je sonce ozarjalo drobne, bele oblake in so se široke plasti prahu trgale s ceste vedno bolj daleč, vse bliže postojanki, ko so strelí čisto zamrlí in so ljudje odpirali okna in vrata, a na vasi zalajali psi, takrat je Tonček vztrepetaval na zvonikovih črnih podnicah, preko prsi pa so mu druga za drugo lezle debele, rdeče kapljice krvi, kot bi se čezenj kotalile živordeče prezrele češnje, prezgodaj potrgane, prezgodaj dozorele.

Zdravko Slamnik:

Nespečnost

Pes iz dalje žalosti tišino
 s svojim jokom za nekom,
 tudi jaz bi rad izlajal
 bolečino za nekom ...

Pa večer tako je prazen,
 zdi, ko dvoje se votlin,
 nemo gledajočih vame
 iz umazanih daljin.

Vanje misel črna tipa,
 črna misel — samokres,
 tla so z lužo vsa prekrita,
 črno lužo dveh teles.

Mir in muhe v mrak brnijo,
 v zadnjo šla sva skupaj leč,
 kmalu kmalu onemiva ...
 — lep boš v soju sveč.

Mraz je dahnil belo v šipe,
 misel črna se drobi,
 — tu sem jaz, na tleh pa ona
 s prsti grebe v črno kri.

Vrnila pasja me zvestoba
s potepa je domov,
ubita sredi groba
čakala ona je — hov hov...

In rekla je, da moja britev...
da strah jo je bolečin,
krvi — nazadnje še rešitev,
in ti: minulega spomin.

Na noč zavohala sva staro,
za hip okusno jed,
oba zgrabila sva prevaro,
— o, ti in jaz in svet preklet...

Odšla sva spet: ti k britvi moji,
a jaz — ne vem še kam...
Morda se misli tvoji
še jutri strahoma vdam.

Jože Zamljen:

UTRINKI

»Hozana, na višavah in ljudem na zemlji mir,« mi je šumelo in brnelo po ušesih in možganih, ko sem kolovratil mimo katoliških vasi Žumberka med domače ljudi.

»Da, da, mir ljudem na zemlji.«

Lučke hiš in hišic, koč in kočic so se mi počasi odmikale. Le še malo so mi mežikale in končno druga za drugo počasi izginjale. Raztirjena pot se je počasi ožila in le še iz zadnjih hiš je medlo svetila lučka, ki je počasi izginjala med globoko zasneženimi smrekami in iskrila nešteto biserov.

Globoka tema me je obdala in začutil sem, da sem stopil v polno. V mečah, kolenih in stegnih sem začutil nek prijeten mraz, ki mi je nehote bistril misli. V ramenih in plečih sem začutil težo, ki me je priklanjala k tlom, v grlu sem začutil čudno zapiralo, ki ni dajalo zraku nobenega odtoka. Zgrbil sem se in noge so se vzdigovale in brodirale po nečem, ki jih je lahko hladilo.

Nekako daleč in nedosegljivo so se mi zdela mlada leta. Kakor v sanjah so se mi prikazovale slike. Lepa, topla meščanska soba je zrasla pred menoj in sredi nje čudovito okrašeno božično drevo. Vsa družina je stala pred njim in vsi smo peli: »Rodil se nam je o gospod«. In ko smo bili najbolj zaverovani v božično pesem, so se odprla vrata in vstopil je oče. Siva, temačna in nelepa suknja je bila na njem. Na glavi mu je čepela siva vojaška kapa, brki so mu bili naviti, kakor na poročni slikki in na ostro prstriženi bradi so mu visele zmrzne kaplje.

»Le po kaj je prišel v hišo ta prečudni mož,« mi je padlo v glavo. Do sedaj sem mislil le o darovih pod božičnim drevesom in poškoju in sožitju dobrih ljudi.

Kakor strelica se mi je zapičilo v oko bodalo, ki je viselo ob očetovem stegnu in torbo ob pasu, kjer se je skrivalo morilno orodje.

»Hozana na višavah in ljudem na zemlji mir!« je hreščalo v sosednjem stanovanju. V očetovih očeh so se zalesketale solze, solze, o katerih mi ni nikoli povedal, zakaj so privrele na dan. Še danes mi je nerazumljivo, zakaj sem očeta brez zdrava in brez drugega vprašal: »Oče, povej mi, koliko ljudi je danes padlo?« Še danes čutim solzo, ki je padla očetu iz oči in mi zdrselo po licu, ko me je objel in zamrmral v pristriženo brado: »Saj sem zopet med vami.«

V nogah sem začutil neko čudno tekočo toploto, ki se je prelivala od pete do prstov. Privid mi je prešel. Vse okrog mene gluha noč, brez vsake svetlobe, tako da sem skoraj pozabil na prelepe jaslice, kjer je na nebu nešteto zvezd, po hribskih pa se pasejo črede belih in črnih ovac.

»Le zakaj moram hoditi po teh hribih in zakaj mi prevsiljivo vdira v čevlje ta neprijetna mokrota.«

»Hozana na višavah in mir ljudem na zemlji,« mi je zopet zabrnelo v ušesih.

Noge se niso več vdiral do stegen v sneg, ampak so drsele po mehkem mahu. Po telesu in licih so mi udarjale smrekove veje. V gozdu sem bil, v gozdu, ki me je že nešteto obvaroval pred ljudmi, ki niso slišali klica: »Mir ljudem na zemlji!« pa vendar so ga imeli vsak dan na jeziku. Vsak dan darujejo na žrtvenik darove, skadili so na tone kadila in poškopili so že morje blagoslovljene vode za onega, ki se je rodil pred 1944 leti. Ali je res, da se na današnji dan pojo te pesmi za njega, ker je prinesel na svet mir ljudem, ki so blage volje ali pa zaradi

tega, ker hočejo zabrisati vse sledove krvi, ki so bili risani po svetu le zavoljo n'jega, ki mu je že ob rojstvu kri nedolžnih otrok pomenila življenje.

Ostra burja je prinašala iz košenic snežne kristale in mi jih zasajala v lice kot najostrejša bodala. Na čelu, licih in bradi sem občutil kožo, kakor da bi bila ustrojena za najodpornейše usnje, v nosu pa sem čutil, kako se kristalizira sapa. Zavil sem se tesneje v suknjič, kapo pa potegn'il globoko čez ušesa. Počasi in s težavo sem zopet delal gaz preko zasneženih žumberaških senožeti. V gozdu so se lomila drevesa od prevelike teže snega in nekeje daleč je zahreščalo, ko se je podrla, kdo ve, že koliko stara bukev.

Burja je potegnila močnejše in vzdign'il se je val snežnih iglic in iz njih se je izmotal močan Podgorec. V lice poraščen, na sebi je imel umazane in razcapane avstrijske cape.

»Kaj nisi ti Bardik, zadnji od Gorjanske zelene garde?«

Da, to je bil on, ki ga je omamilo božično razpoloženje in petje zaverovanih preprostih duš.

»Mir ljudem na zemlji, ki so blage volje...!«

Pa je prišel domov iz mrzle zasnežene hoste, da se pogreje in pogovori z domačimi. Nekoga je zmotil vrag, da je poklical žandarje. Prav nič jih ni motilo božično razpoloženje in »mir ljudem na zemlji...« Odsli so v sneg in mraz in zadnjemu od Gorjanske zelene garde razparali trebuh doma na peči, ko je cela vas pala pri zadnji kapljici kislega in truda zahtevajočega vina. In nikogar od žandarjev ni motila drugi dan, pri slavnostni maši zapeta pesem: »Hozana na višavah in mir ljudem na zemlji.«

Noge so postale trde od te proklete pretekajoče vode v čevljih. Ali bi ne bilo najboljše, da se vsedem na onile štor in počakam, da ne bo več tako strupeno pihalo, da ne bo več tega mrzlega snega, ki tako neusmiljeno sili v čevlje in pod hlače? Tu bo mir, mir za nas, ki ne moremo prenašati več takega miru, ki nam reže kožo s telesa, ki nam mori delavne ljudi, ki nam hromi deco, da ne bo nikoli dočakala zrelih let.

Ne, ne nikoli, ne prav zaradi tega miru ne!

Zadnji vzpon do Trdinovega vrha je bil nad vse težaven. Sapa je zastajala v prsih, v kolkih je bolelo, kakor da bi imel na njih navezane na cente težke uteži, noge so postajale neobčutiljive. Gnalo me je naprej, kakor da sem šele začel to dolgo pot. Udiral sem se do pasu v sneg in burja je pritiskala z vso silo. V gozdu

je nisem toliko občutil, zdaj pa so se razgrnile senožeti in pot je bila prosta. Ni šlo drugače. Gole roke sem zasa'al v sneg, ki je imel na površini trdo zmrznjeno plast. Na rokah sem čutil otekline in toplo kri, ki mi je ogrevala premrzle roke. Še malo in na vrhu bom. Na nebu so se že kazali obrisi razvalin cerkve sv. Jere. Tam bo bolje. Tam se bom zavlekel v ruševine in počakal dneva. Naj bo karkoli.

Prečkal sem sled, ne ene, dve, ki sta bili povsem različni. V dolgih skokih sta se izgubljali v snegu. Za njimi grem, mudilo se jim je v zavetje, tja nekam pod smreke. Toda glej, sled je prenehala. Sneg je bil na tem mestu razkopan, razrit in iz nje je vodila poleg sledi še pikčasta črta, temna in mračna. Kaj bi tisto, saj ni nič hudega. Lisica ali volk ali kaj vem si je poiskal večerjo za najlepšo gorjansko noč.

Ej, ko bi bilo samo to in samo ta sled. Tam pod globokim snegom je nešteto takih sledi in pikčastih črt, pa ne samo črt in sledi, ampak tudi mlakuž krvi, ki jih je že zdavnaj opral dež in stopil sneg in sonce je že sto in stokrat obledelo živo rdečo barvo. Po teh gozdovih je kapljala in tekla kri podgorskih tlačanov, ki so sekali les za svoje gospodarje, ki so zidali svoje molilnice v čast in slavo nekoga, kateremu pripisuje preprosto ljudstvo, da mu je prinesel mir in srečo. Po teh tleh se je pretakala kri nešteti bojnikov, ki so branili svoj dom, svojo zemljo pred nasilneži z daljnega juga, kjer so v čast božjo ali Alahovo učili moriti ljudi. Zdelo se mi je, da bredem po krvi, ki je bila prelita v neprešteti letih. Zgrozil sem se in pognal naprej, naprej, da pridem iz te brozge.

Komaj sem se privlekel do ruševin. Treba mi je bilo sape, sapa, zraka. Zavlekel sem se pod skale, ki so popadale, ne vem v katerih letih, s sten Jerine cerkve. Počasi, počasi sem dobival spet moči. Otipaval sem okrog. Roke so otipale gladko skalo. Bila je dolga in ozka in zadelo se mi je, da božam stopnice.

Da, prav bi bilo, da bi božal stopnice, toda ne teh temveč stopnice neke kordunske cerkvice.

Bil je eden od zgodnjih spomladanskih dni. Sonce je topilo zasnežene stopnice božjega hrama. Po stranskih robovih kamenitih stopnic se je pretakala snežena voda. Na stezi, ki je bila posuta, kdo ve kdaj, z drobnim peskom, se je voda ustavljalna v mlakužo, čudno rjavkasto rdečo mlakužo.

Pa ne da bi bila to kri. »Da, kri naše vasi,« je dejala stara močno zgrbljena žena. »Bilo je na sam katoliški božič, ko

so prišli v vas ustaši in z njimi je prišel tudi Stepinčev pop. Vsa vas se je morala zbrati v cerkvi, mlado in staro, moško in žensko, bolni in stari, prav vsi. Pop je začel škropiti in kaditi po ljudeh, jih blagoslavljal z velikim lesenim križem, nato pa dejal: »Zdaj ste kristjani, zdaj lahko umrete v čast in slavo božjo!« Zapustil je cerkev. Tedaj pa se je vsula iz vseh oken toča svinčenk in pokončala vse. Kri je tekla po teh stopnicah skozi zaprta vrata in močila to stezo. Vse v čast in slavo božjo.« Tako je končala stara zgrbljena Kordunka.

Proč, proč od tod. Pognal sem se kvišku in kmalu dosegel gozd. Svet se je prevrgel na drugo stran. Nič več nisem hodil. Drsel in drsal sem se po zaledenem snegu. Pridrvel sem na Miklavževe košenice. Spet se je začela težka pot po zaledenem snegu.

Pred mano se je na obzorju risal velik križ, tudi tu leže kosti naših ljudi. Tudi tu je prepojena zemlja s krvjo šestih partizanov, ki so jih poklali ljudje tistih, s katerimi se je škof Rožman prijateljsko pogovarjal in blagoslavljal njihovo orožje za klanje ponižnega in pobožnega slovenskega naroda.

»Da, vi imate mir. Vam ne bo treba več misliti o miru, Vam se ne bo več treba boriti za mir.« Milost božja je neizmerna in resnična.

Oblaki so se razgrnili in prikazala se je luna, spremljevalka neštetih samotnih partizanov in razsvetljevalka partizanskih poti in stez. Okrog nje so se prikazale zvezde, velike in male, svetle in komaj zaznavne.

»Kdo ve, kako daleč ste.«

Pravijo, da ima vsakdo svojo zvezdo. Ta zvezda ga spremlja od rojstva do smrti. In ko človek umre, ugasne tudi zvezda. Nešteto zvezd je že ugasnilo in nešteto se jih na novo prižiga. Toda nekaj je le večnih. Ali so tudi ljudje večni? Ne, ne, prav vsi morajo umreti in nihče ni večni. In zdaj, ko jih toliko umre, da učeni številkarji ne morejo niti sproti zračunati, bi mogle ugašati zvezde kar druga za drugo. Niti to ne, ampak ugašati bi mogle v tropah, v silnih, nepreštevni skupinah bi morale ugašati. In rimska cesta, ki jo zaljubljeni ogledujejo v lepih poletnih večerih, bi morala ugasniti.

Velika zvezda se je utrnila. V velikem loku je zdrknila v nepovrat. Da, prav tako je na šentjernejskem polju zdrknila zvezda v nepovrat.

Stara navada fantov je, da hodijo koledovat na dan treh kraljev. Kdo bi se menil zato, če v šentjerneju gospodujejo tuji ljudje, doma od tam nekje, kjer vr-

hovni poglavar Kristusove vere blagoslavlja topove, avione in strojnice za fašistične moralce, kjer s starčevskimi ustnicami poje: »Hozana na višavah in mir ljudem na zemlji!« In mogoče je prav takrat, ko je končal to večno pesem, počil strel na šentjernejskem polju. V nepovrat je zdrknila zvezda kolednika Boltežarja. In nekaj kapljic je pordečilo svežo, belo, snežno odejo. Pa kaj bi zato, koliko krvi je že steklo v čast in slavo božjo in za mir ljudem na zemlji. Kaj bi premišljeval o vseh teh rečeh. Življenje teče naprej in vsi so krvavi pod kožo. Kaj nisem tudi sam med tistimi, ki prelivajo kri. Pustimo to, o tem bomo premišljevali drugič.

V dolini sem že. Preskočil sem prvo ograjo.

O, da bi mogli vsi, ki morajo danes živeti za ograjami, preskočiti ograje in se prikazati doma, ko jih čakajo in štejejo dneve in ure, kdaj se bodo vrnili in spet skrbeli za dom, za zemljo, za družino, otroke in nemočne starše. Ali se bo kdaj izpolnila želja sina: »Oče, še pridi!«

Da, ali se bo izpolnila želja sina, ki hlača kdo ve kje, po tujih hišah in prosí ohole in bogate ljudi za malo skodelico mleka. Bilo je na Javorovici, ko smo prihajali iz Bele krajine in sem se mimogrede ustavil pri ženi in otrocih. V mali izbici, ki je včasih služila za ropotarnico, so se naselili. Na tleh je ležalo nekaj že pregnite slame in preko nje je bila razprostrta odeja, ki je ne bi imel več niti najslabši hlapec za prekrivati konja. Žena je ob oknu šivala srajčko sinu, ki bi mu lahko dejal še dojenček. Hči, ki je bila dve leti starejša, pa je pestovala sina. Obstal sem pri vratih in jih gledal. Oči so mi postale meglene in komaj sem spravil iz sebe pozdrav. Otroka sta me objela in hčerka je čebljala o jeklenih ptičih, ki pljujejo iz sebe jeklo. Sin ni prišel do besede, le od časa do časa je kriknil: »Oče, oče!« Preoblekel sem se in nisem mogel več zdržati. Odšel sem. Od daleč sem še slišal: »Oče, še pridi!« Da, prav zaradi tega sem moral še priti.

Že sem se oprjel ograje iz lat, ki mi je klicala v spomin rešetke v zaporih, v katerih so zaprti ljudje, ki nikomur niso hoteli nič žalega. Prav nič. Samo eno so bili, kar pa ni nikaka pregreha, bili so Slovenci.

Končno sem le prišel do samotnih hiš. Medle lučke so se svetile iz zastrtih oken. V hišah so ljudje, tisti dobri ljudje, ki vedo kaj je trpljenje, ki cenijo človeka po njegovih delih, po srcu, po duši. Dotipal sem se do kljuge, pritisnil nanjo in odprl vrata.

Nočna idila

Nad žalostno gorô
mesec drsi,
prazne so, tihe
večerne poti.

Noč je napredla
sen med ljudi,
nihče je moti —
le zvon polnoči.

Opolnoči pa zvezde
zaplešejo,
sanj v trudne duše
natresejo.

Proti jutru se vas
zbudi.
Tiho z neba danica
polzi.

Za topoli

Za topoli, za topoli
tam je skrita tiha vas.
Za topoli, za topoli
tam zavriskal bi na glas.

Za topoli, za topoli
tja mi duša hrepeni,
za topoli, za topoli
tam prebivaš dekle ti.

Pa so daleč ti topoli,
jaz do njih ne bom prišel,
sam med žalostnimi bori
bom počasi onemel.

Kulturni delež Bele krajine

Bela krajina, dežela med Gorjanci, Kolpo, kočevskimi hostami in žumberškimi hribi, je svet zase. Pomaknjena na jug prav tako kot Prekmurje na vzhod in Koroška na sever, tvori z onima dvema skrajne mejnike našega rodu in naše besede, zlasti naših pradednih ljudskih obredij, ki so se ohranila edinele v teh obrobni slovenskih pokrajinah. Koroški rej in štehvanje, prekmurski meštški ple-si in podravski orači z ostanki korantovanja pa belokranjska kola, jurjevanje, kresnice, robčeci, metliški turn, petelinji boj, to je folklorno bogastvo, ki sega — tu in tam res precej spremenjeno — v prva stoletja življenja Slovencev v novi domovini. Zaverovana v izročila očetov je Bela krajina ob Kolpi postavila mejnike slovenstva in od njih ni odstopila. Številni vpadi Turkov, ki so skoraj dve sto let preplavljali deželo, niso zlomili ljudstva; niso ga izbrisali, čeprav so vasi leto za letom sedele v krvi, pepelu in ruševih.

In ko je prenehala turška nevarnost, je prišla hajduška nadloga, ki je z ropi in požigi strahovala prebivalstvo tja do srede 19. stoletja. Meč v eni, zidarska žlica v drugi roki, to je bil opravek Belokranjcev v teh krvavih, težkih časih.

Vedeti pa je treba, da je bila Metlika že od 11. stoletja sedež Slovenske ali Metliške marke, ki je v 13. stoletju zajela vso Dolenjsko. Tudi potem, ko so jo Habsburžani v naslednjem stoletju priključili h Kranjski, je ohranila svoje glavarje do l. 1556. Metlika je bila v teh stoletjih, zlasti od začetka turških vpadov pa do zgraditve Karlovca (l. 1579) središče vojaških podjetij. V mestu so bila velika vojna skladišča, tu so se zbirale čete proti Turkom in se urile v orožju. Metlika je bila takrat močno politično, vojaško, gospodarsko in deloma tudi kulturno središče južnega dela slovenskega ozemlja. Prav okrepljena turška nevarnost, ki je kasneje narekovala, da se je izhodišče vo-

jaških akcij premaknilo niže proti jugu v novozgrajeni Karlovac ter odprava samostojnega deželnega glavarja pa so Metliki poleg političnega in vojaškega pomena vzele še tisti drobec kulturne veljave, ki jo je do takrat imela.

Pravih pogojev za kulturni razmah v Metliki tedaj prav zaradi stalne turške nevarnosti ni bilo. Sicer je mesto že v 16. stoletju imelo svojo šolo in prav tako tudi Črnomelj, vendar je bilo to premalo za pravo kulturno delo. Franciškani, katerim so Turki l. 1469 požgali samostan pri Treh farah pri Metliki, so se preselili v Klošter pri Gradacu. Ko pa jih je tudi tu zadela prav ista usoda, so si poiskali varnega zavetja onstran Gorjancev za trdnim obzidjem Novega mesta. Tako se je izpred Metlike odselila ustanova, ki bi vsaj v kasnejših stoletjih utegnila v slovstvu ali sploh v kulturi Bele krajine zapustiti kako sled. Medtem ko je Novo mesto že l. 1746 imelo svojo gimnazijo, sta jo Črnomelj in Metlika dobila komaj pred desetimi leti. Bela krajina pa tudi ni nikoli imela svoje tiskarne, če ne štejemo tistih provizornih za časa narodnoosvobodilne borbe. Kakšen naj bo torej kulturni delež te revne, zapostavljene dežele?

Ni bil velik ali vsaj ne takšen, kot sta ga na priliko dala selška ali sorška dolina, kjer so njeni ljudje imeli ljubljanske šole in njihovo učenost skoraj na dosegljaj. Šele čez Gorjance se je Belokranjcu odpirala pot v svet.

Šli so drug za drugim. Peš, z domačim ali poštanim vozom in z vlakom v zadnjih desetletjih. V novo mesto, Ljubljano, Gradec, na Dunaj... Po vsej evropski zemlji in še čez morje. Šli so kot šolniki, književniki, kiparji, slikarji in glasbeniki, slovstveniki, publicisti in politiki. Bili so seme, dovolj bogato za to revno deželo.

Doba, ki je Belo krajino in predvsem Metliko potegnila v kulturni krog, so bila prav desetletja razmaha slovenskega protestantizma. Težnja Trubarja in ostalih reformatorjev, da posredujejo novo vero tudi ostalim južnim Slovanom, je našla svojo najbolj naravno pot prav preko Metlike, zlasti ker je tudi pri tedanjih njenih oblastnikih našla vso zaščito in podporo. Tako se je že l. 1559 na Trubarjevo pobudo v Metliki zbrala komisija, ki je presodila in ocenila hrvatske prevode protestantskih knjig, v naslednjih letih pa je Metlika z vednostjo krajiškega poveljnika postala svobodno knjižno tržišče, zlasti za cirilske in glagolske protestantske knjige. Vso drugo polovico 16. stoletja so obstajale tesne vezi med slovenskimi in hrvatskimi protestanti, vendar sta se od šte-

vilnih predikantov, ki so v tem času delovali v Beli krajini (Gregor Vlahovič, Michael Matičič, Nikolaj Tuškanič, Peter Lukič, Štefan Kovačič, Peter Vukmanič in drugi) malo vidneje zapisala v slovenski protestantski repertoar samo dva, in sicer metliška pridigarja Dolenjec *Janž Tulščak* in *Janž Schweiger*,¹ prvi z molitvenikom, drugi z dvema nabožnima pesmima. Delo belokranjskih pridigarjev pa je bilo sicer brez dvoma plodovito in uspešno, saj so l. 1615, ko so protireformacijske komisije že davno opravile svoje delo, v Metliki še vedno našli 38 protestantov, medtem ko jih je vsa Ljubljana imela samo še osem.²

Verjetno je bil vpliv protestantskih tekstov, ki so jih ljudje v Metliki kupovali in prebirali, da je neznani član čevljarskega ceha v *metliški cehovski knjigi* poleg nemških beležk pričel l. 1599 vnašati tudi slovenske vpise, ki se v tej knjigi izmenoma pojavljajo skoraj sto let, to je tja do l. 1696. Poleg vpisov članov so v slovenščini ohranjeni tudi sklepi in obračuni na cehovskih skupščinah ter dopis metliškega ceha mestnemu sodniku zaradi nekega dolga.³ Ti nebogljani poskusi uporabe domačega jezika, h katerim moramo prišteti še *dolžni list* iz l. 1613 iz Draščev nad Metliko, pa so zadnji skromni glasovi iz literarne gluhe loze, ki je v Beli krajini prazna samevala tja do srede 18. stoletja, ko je *Pavel Franc Klapše* (ok. 1688-1772),⁴ doma iz Kostela ob Kolpi, v Ljubljani dvakrat izdal svoj »Sbrani Nauk karščanski« (1743, 1757). Sicer pa doba protireformacije v Beli krajini ni zapustila nobenih drugih sledov in šele težnja Zoisovega in drugih prerodnih krožkov, da dobi poleg nemškega jezika tudi zapostavljena slovenščina svoj skromen prostor v knjigi in javnem življenju, je sad tega prizadevanja odplavila tudi na rob slovenskega ozemlja, v Metliko. Tako so tu, kot se da preveriti iz drugotnih virov⁵ že l. 1792 igrali Linhartovo »Županovo Micko«, ki naj bi bila dotlej tretja znana uprizoritev te igre na Slovenskem (obakrat prej so jo igrali v Ljubljani, in sicer l. 1789 in 1790). Vendar je bilo to, kot rečeno, samo sprejemanje tujih sadov, Bela krajina sama pa še ni imela človeka, ki bi jo zastopal v krogu tedanjih slovenskih prosvetljenцев.

Šele na prelomnici 18. in 19. stoletja se je v Adlešičih rodil Belokranjec *Jurij Grabrijan* (1800-1882),⁶ ki se je kot študent v Novem mestu navdušil za Vodnikovo pesem, bil v Ljubljani na liceju Prešernov sošolec in se že takrat aktivno pri-

družil ljubljanskim slovstvenim delavcem. Svojih prerodno jasnih, za tisti čas nedvomno progresivnih verzov, ki jih je napisal že l. 1823, da »pomagaj Večni in Dobrotni popisat jezik mi sirotni, ki mater 'ma — je ne pozna, in brž, ko uma kaj dobiva, ga precej ptuji duh zaliva, in ptuji veter mu pihlja,« se je držal vse življenje kot pisatelj in politik, duhovnik in kasnejši vipavski dekan. Sam je pisal pesmi, pozneje prevajal iz nemščine in češčine in bil v zrelih letih kot deželni poslanec vnet zagovornik narodnih pravic.

Medtem ko je Grabrijan čez štirideset let deloval med Vipavci, pa je v prvi polovici 19. stoletja zanesla pot v Belo krajino dva duhovnika, kasnejšega škofa ameriških Indijancev *Friderika Barago* (1797—1868),⁷ rojenega v Mali vasi pri Dobrniču, in Gorenjca iz Tržiča, čbeličarja *Ignaca Holzapfla* (1799—1868).⁸ Oba sta bila nasprotnika janzenističnega rigorizma in je zlasti Baraga v Metliki naletel na nezumevanje cerkvenih predstojnikov, kar je bilo med drugim tudi vzrok njegovega odhoda v misijone. Vendar pa je v kratkih dveh letih svojega službovanja v Metliki (1828—1830) izdal, kasneje mnogokrat ponatisnjeni molitvenik »Dušna paša«, medtem ko je Holzapfel kot župnik v Črnomlju priredil molitvenik »Venic nedolžnosti«.

Doba zgodnje romantike, ki je med Slovenci vzbudila zanimanje za narodno preteklost in ljudska izročila, je našla tudi med Belokranjci enega prvih slovenskih narodopiscev. Bil je to *Jurij Kobe-Sodevski* (1807—1858)⁹ iz Sodevcev ob Kolpi, ki je pod vplivom spisov Vuka Karadžiča pričel objavljati belokranjske ljudske pesmi, pravljice, vraže in pregovore. Zanimal pa se je tudi za ljudsko nošo, jezik in običaje ter tako v svojih spisih postavil temelje belokranjskemu narodopisju.

Tesno ob njem stoji s svojim delom Metličan *Ivan Navratil* (1825—1896)¹⁰ kot narodopisec, jezikoslovec in urednik »Vedeža«, prvega slovenskega mladinskega časopisa (1848—1850). Ukvarjal se je s slovskimi delom, napisal lepo število jezikovnih razprav in že l. 1850 izdal slovnico za sodne uradnike. Kot narodopisec je segel mnogo globlje kot Kobe, saj je čez štirideset let nabiral gradivo za obširno monografijo o slovenskih ljudskih verah in vražah, ki jih je tolmačil na osnovi komparacije sličnih slovanskih in neslovanskih primerov. Trdina ga hvali kot začetnika slovenske olikane konverzacije, ki jo je uvedel v slovenske čitalnice namesto do tedaj gospodujoče nemščine. To pa je bilo Navratilu lahko, saj mu je po Trdi-

novih besedah slovenščina »tekla gladko in sladko, da se ga človek ni naveličal poslušati«.

Ko omenjamo prve belokranjske narodopisce, pa se je vredno spomniti dveh nemškokranjskih literatov, ki nista sicer nič prispevala v slovensko literarno sfero, pa je prvi že leta 1844 v nemški Carnioliji opisal ženitovanjske, krstne in pogrebne običaje Kranjcev ob Kolpi, drugemu pa je zibel stekla v Metliki. To sta bila publicist, pesnik in pripovednik *Leopold Kordeš* (1808—1879)¹¹ in pa sin metliškega zdravnika, politični uradnik in nemški literat *Anton Laschan*, vitez Moorland (1811 do 1897).¹² Zadnji je bil tudi Prešernov prijatelj in mu je ta ob njegovem odhodu v Novo mesto posvetil znan distih, v katerem mu kliče, naj bo branitelj zatiranih Dolenjcev.

V ljubljansko nemško pisano Carniolio pa so v desetletju pred marčno revolucijo iz Bele krajine pošiljali posamezne etnografske prispevke še *J. N. Vipauz*, Metličan *Janez Kapelle* in *Bernard Tomšič* z Vinice.

Tako vidimo, da je v dobi, ko je Prešeren s svojo pesmijo v Kranjski Čbelici in Poezijah dosegel evropsko višino in postavil slovensko književnost ob stran ostalim evropskim književnostim, bila slovenska kulturna zavest pri nekaterih belokranjskih piscih še zelo plitva. Vendar so bile ukresane prve iskre narodnega prebujenja, ki so neugasljive tlele vso dobo Bachovega absolutizma, dokler jih niso svobodnejša šestdeseta leta minulega stoletja, ki so bila obenem rojstna leta čitalnic (kot prva v Beli krajini je bila ustanovljena metliška leta 1865), razpihala v ogenj, ki je plapolal zdaj močneje, zdaj šibkeje, ni pa nikoli več ugasnil.

Taka narodno prebuditeljska iskra je na primer podnetila belokranjskega prišleka Gorenjca *Jerneja Dolžana* (1815—1880)¹³ iz Križev pri Tržiču, ki ga je življenska pot zanesla na Radovico pri Metliki, kjer je tudi umrl. Že kot semenišnik se je uril v slovenščini, kasneje pa je napisal nekaj zgodovinskih sestavkov in objavil v Slovenskih večernikah moralizujočo povest »Mati božja dobrega sveta« (1868). — Njegov stanovski tovariš *Lavoslav Gorenjec-Podgoriški* (1840—1886)¹⁴ iz St. Ruperta na Dolenjskem pa je skoraj v istem času služboval v Adlešičih in tam tudi umrl. Po prvih samostojnih spisih je pričel z velikim prizadevanjem zbirati ljudsko blago (pravljice, pripovedke, vraže), potem pa se je še z večjo vnemo lotil prevajanja iz poljščine, ruščine, hrvaščine in še nekaterih drugih jezikov ter do konca svojega

kratkega, a plodovitega življenja presadil v naš jezik lepo število slovanskih književnih umetnin.

Medtem pa so se zbudili tudi Belokranjci. V Metliki je delo Ivana Navratila potegnilo za sabo njegovoga brata *Antona Navratila* (1830—1879), ki sam sicer ni kaj prida napisal, zanimal pa se je za narodopisje in je bil, ko se je v Zagrebu vpisal na univerzo, vzgojitelj otrok Jelačićevega brata Djura Jelačića. Tam se je navzel ilirizma in je v Metliki, kjer je potem živel kot zasebnik, skoraj dvajset let predsedoval tamkajšnji čitalnici ter bil kot deželni poslanec med stebri narodnega življenja v Beli krajini. — Zanimanje za domače ljudske običaje pa je deloma zajelo tudi *dr. Jurija Šterbenca* (1834—1899)¹⁵ iz Starega trga ob Kolpi, ki je še kot študent pisal o »bajdnemu v Poljanah« in raznih jezikovnih drobtinah. Na Dunaju, kjer je dovršil pravne študije in promoviral, se je tesno spoprijateljal s Simonom Jenkom. Kasneje se je Šterbenc odločil za duhovski stan ter se je kot kaplan v Kranju veliko družil s pesnikom Sorškega polja in mu tudi gmotno pomagal.

Nekoliko mlajša sta bila brata Tomšiča z Vinice. Starejši, *Ivan Tomšič* (1838 do 1894) je bil znani mladinski in poljudnogospodarski pisatelj ter ustanovitelj (1871) in urednik mladinskega lista »Vrtec« (urednik od 1871—1895), medtem ko je njegov brat *Ljudevit Tomšič* (1843—1902) kot učitelj in hrvaški mladinski pisatelj deloval v Zagrebu, kjer je tudi umrl.

Več ali manj so iz te dobe znani belokranjski šolniki: *Martin Ivanetič*, *Davorin Nemanič*, *Franc Hočvar* in *Davorin Judnič*. *Martin Ivanetič* (1797—1881),¹⁶ ki je dovršil v Ljubljani gimnazijo in licej, je veljal za enega najboljših učiteljev tedanjega časa in je za svoje uspehe v šolstvu tudi postal častni ljubljanski meščan. Že v predmarčni dobi je napisal dva originalno zasnovana nemška jezikovna priročnika (1842, 1847). — V Rosalnicah pri Metliki je imel svoj dom šolnik in jezikoslovec *Davorin Nemanič* (1850—1929).¹⁷ Na Dunaju je bil Miklošičev učenec in je med drugim objavil zanimivo študijo o akcentu v čakavskem narečju. Služboval je v Gorici in Pazinu, bil ravnatelj saraevske velike gimnazije in nadzornik za srednje šole v Bosni in Hercegovini. — Še uspešnejši v svojem delu pa je bil sin ckrainega komisarja v Metliki *Franc Hočvar* (1853—1919),¹⁸ znanstvenik in profesor matematike na tehniku v Brnu in kasneje na tehniku v Gradcu, kjer je tudi umrl. Zaslovel je po dovršenih matematičnih razpravah in kot pisec cele vrste odličnih matematičnih knjig, ki so bile

skoraj četrt stoletja v rabi po vseh avstrijskih in hrvaških gimnazijah. — V svoji stroki pa je bil uspešen tudi *Davorin Judnič* (1860—1922)¹⁹ iz Semčica, ki je na dunajski univerzi študiral matematiko in fiziko. Učiteljeval je po raznih krajih Slovenije in objavil razne pedagoške in informativne članke v »Učiteljskem tovarišu« in »Popotniku«. — V tej vrsti bi bilo omeniti še njegovoga rojaka Semičana *Martina Poča* (1841—1913),²⁰ ki je v letnem poročilu črnomaljske šole leta 1868 objavil dva govora glede šol in leta 1892 sestavil duhovski poslovnik.

Bela krajina pa je v tem času vzbudila močno zanimanje tudi v Gorenjcu *Jancazu Trdini* (1835—1905), ki je več kot petindvajsetkrat peš prekorajčil Gorjance in se v Beli krajini za dalj časa ustavljal pri svojih semiških in metliških pobratimih. Tako je najrajši moževal s svojim rojakom iz Mengša, semiškim župnikom in dekanom *Antonom Aljšem* (1832—1900), ki je kot vnet rodoljub in šolski nadzornik uveljavljal pravice Slovencev. Nič manj ni Trdina cenil že prej omenjenega »metliškega svobodnjaka« *Antona Navratila* in nekatere druge člane metliške čitalnice.²¹ Trdinova zajetna knjiga »Izprehod v Belo krajino« je poleg mnogih bajk, vraž in ostalega ljudskega blaga sad podrobnega Trdinovega spoznavanja Bele krajine in njenih prebivalcev ter tako lepa oddolžitev gostoljubni deleži med Kolpo in Gorjanci.

Prevajalcu in zbiralcu ljudskih pesmi župniku Lavoslavu Gorenjcu-Podgoričanu v Adlešičih je bil malo pred smrtjo dodeljen kot kaplan *Ivan Sašelj* (1859—1944),²² doma iz Mokronoga na Dolenjskem. Ta vestni zapisovalec najrazličnejšega ljudskega blaga, starin in dogodkov, neutrudni opazovalec ljudi in živali, priložnostni zgodovinar in etnograf, katerega pero je bilo prožno celih 64 let, je dobro polovico teh let posvetil Beli krajini. V dveh knjigah z naslovom »Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada« (1906, 1909) je deloma s pomočjo svojih župljanov (zlasti v drugi knjigi) nabral pravi zaklad belokranjskih narodopisnih posebnosti, ki tako po vsebini kot s filološke strani zaslužijo vso pozornost.

V zadnjem desetletju 19. stoletja je doraščala nova vrsta Belokranjcev, od katerih sta se v literaturi uveljavila predvsem dva in je med njima eden dosegel evropsko višino. To sta bila Engelbert Gangl in Oton Župančič.

Metličan *Engelbert Gangl* (1873—1950)²³ sicer v poeziji ni pokazal kake nove poti, čeprav se je ponekod dovolj srečno otresel

Cimpermanove in Stritarjeve formalistične šole. Tudi v dramatik, kjer je prišel pod vpliv naturalizma («Sin», «Sad greha»), ni imel preveč srečne roke. Uspešnejši je bil v delih, kjer obravnava Belo krajino (večerniška povest »Veliki trgovec«, »Trije rodovi«, »Beli rojaki«). Leta 1900 je ustanovil list »Zvonček« (za Navratilom in Tomšičem je bil tretji Belokranjec, ki je osnoval mladinski list!), ki mu je bil trideset let urednik. Svoje zbrane mladinske spise, včasih pisane sicer dokaj nalvno, je izdal v desetih zvezkih pod naslovom »Moja pot«. Gangl je bil delaven prav do zadnjega, kar priča njegova bogata, še ne objavljena literarna zapuščina, kjer je zlasti v povesti »Učitelj in kmetec« in v »Belokranjskih popevkih« (tu se je naslonil na belokranjski ljudski leksikon) našel močan stik z rodno zemljo in njenim ljudstvom.

Vinica na južnem koncu Bele krajine pa nam je dala za Prešernom največjega umetnika slovenske vezane besede *Otona Župančiča* (1878—1949), pesnika, dramatika in prevajalca evropskega slovesa. Iz vseh njegovih pesmi zveni belokranjski besedni zaklad, povezan v bogate metafore in ljudsko modrost. Odveč bi bilo naštevaje Župančičevih pesniških zbirk; spomnimo se samo na njegove pesmi z belokranjskimi motivi, kot so »Belokranjska deklacija«, »Na Jurjevo«, »Zeleni Jurij«, »Belokranjska balada«, »Sveti trije kralji«, tri pesmi o kolednikih, »Kvartoperci«, »Razbojnik«, čudovita »Duma«, dramatski prizor »Na verne duše« in še druge, pa bomo spoznali veliko oddolžitvev, ki jo je dal Župančič svoji rodni deželi.

Ganglov rojak iz Metlike je bil dr. *Eugen Lampe* (1874—1918),²⁴ urednik »Pomladnih glasov« (1897), »Doma in sveta« (1900—1913) in »Slovenca« (od 1900 dalje). Po poklicu duhovnik je kot urednik in deželni poslanec tako v književnosti kot v politiki ostro in ozko odklanjal vse, kar se ni skladalo s katoliškimi nravstvenimi in verskimi načeli.

V znanstvu in politiki se je lepo uveljavil tudi univ. prof. dr. *Niko Župančič* (r. 1876),²⁵ bivši minister ter član Jugoslovanskega odbora v Londonu (1915—1919) in pozneje ravnatelj etnografskega muzeja v Ljubljani. Bil je tudi urednik »Etnologa« (1926—1941) in je napisal zajetno število razprav s področja slovenske in južnoslovanske etnologije, folklorne in zgodovine. S svojim etnološkim delom zadnja leta vedno bolj posega v Belo krajino («Nastrižno kumstvo v Beli krajini», belokranjski »zli bog«, belokranjska rodbinska imena in »prišverki« kot pomožni viri za

zgodovino migracij, itd.). — Njegova mati *Katarina Župančič* (1855—1921)²⁶ je zbrala dokaj narodnih pesmi, pregovorov, vraž in rekov, ki so izšli l. 1939 pod naslovom »Sopek poljskih cvetic iz Gribelj na Belokranjskem«.

V Semiču stoji rojstni dom Župančičevega mladostnega prijatelja kirurga dr. *Franca Derganca* (1877—1939),²⁷ ki je v mladih letih v naših revijah objavil precej pesmi in proze ter pričel kot visokošolec na Dunaju l. 1901 z Nikom Župančičem izdajati kulturnopolitično revijo »Jug«. Kot pisatelj je segel tudi v področje filozofije, v hrvaškem, nemškem in domačem časopisu pa je objavil precej strokovnih in poljudnih zdravniških spisov.

Politični učenec Župančiča je bil njegov bližnji rojak iz Gradaca *Milan Plut* (1881—1925).²⁸ Kot časnikar je bil že pred prvo svetovno vojno prepričan borec za Jugoslavijo in sotrudnik raznih slovenskih, hrvaških in srbskih časnikov in časopisov. Med drugim je opisal svoje doživljanje kot poročevalec v prvi balkanski vojni. L. 1905 sta skupaj z *Matetom Župančičem* (1885—1917)²⁹ iz Gribelj izdajala in urejevala v Beogradu v latinici pisan informacijski list »Jugoslovenska korespondencija«.

Na nottinghamski univerzi v Angliji se je uveljavil esejist, pisec monografij, prevajalec in profesor za ruski jezik in literaturo *Janko Lavrin* (r. 1887),³⁰ doma iz Krupe pri Semiču, medtem ko je bil Črnomaljec *Anton Jeršinovic* (1876—1925)³¹ klasični filolog. Napisal je komentarje k latinskim klasikom, objavljval glasbena poročila in deloval pri raznih kulturnih društvih. Umrl je v Celju, kjer je bil gimnazijski ravnatelj. — Poleg Lavrina sta v tujini uspela tudi publicist in pisatelj *Ivan Molek* (r. 1882),³² z Zvirkovega vrha pri Metliki in dr. *Anton Ivan Režek* (1867—1947), doma s Krašnjega vrha nad Radovico. Molek je že l. 1900 odšel v Ameriko, kjer je postal organizator naprednega delavskega gibanja in urednik »Glasnika«, »Proletarca« in »Prosvete«. Poleg organizacijskih člankov, v katerih je poudarjal marksistični svetovni nazor, je pisal tudi pesmi in avtobiografske povesti. («Dva svetova» »Veliko mravljišče«, »Sesuti stolpi«.) Duhovnik Režek pa je v dveh zajetnih knjigah popisal zgodovino saultsko-marquettske škofije, kjer je kot škof deloval Friderik Baraga.

Literarna zgodovina, folklor in narodopisje je vzbudilo zanimanje dr. *Janku Lokarju* (r. 1881)³³ iz Črnomlja. Poleg dolge vrste literarnih študij in knjižnih ocen, ki jih je bil napisal, se je zanimal zlasti

za etnografijo in je iz svojega proučevanja objavil monografiji »Iz Bele krajine« in »Belokranjska hiša«. Kot urednik »Lovca« (1919—1922) je poskrbel za slovensko lovsko izrazoslovje, napisal mnogo člankov iz lovskega področja ter izdal knjigi »Ptičarji« in »Vode in gore vabijo«. — Njegov rojak iz Črnomlja je nekaj let mlajši pravnik *dr. Martin Malnerič* rojen 1885),³⁴ katerega knjižno delovanje je precej mnogovrstno, saj so ga zanimala vprašanja pravne vede; književnosti, zgodovine in narodopisja. V samozaložbi je l. 1925 izdal »Tobolček«, knjižni almanah Bele krajine, kjer je zbrana bibliografija o Beli krajini in piscih, ki so karkoli pisali o nji. Delo je kljub nekaterim pomanjkljivostim sestavljeno z veliko prizadevnostjo in bo, dokler se ne izpopolni, marsikomu zanesljiv kašipot po virih materialnega, socialnega in duhovnega življenja Bele krajine. — V drugo smer pa je krenil v Metliki rojeni zdravnik *dr. Mirko Černič* (r. 1884),³⁵ avtor znanih zdravniških razprav in »Kliničnega besednjaka«. Veliko se je trudil za pravilno slovensko zdravniško izrazoslovje (»Slovenski zdravstveni besednjak«), prevedel je več zdravstvenih knjig in je danes urednik Zdravstvene knjižnice.

Od prišlekov, ki jih je pot v tem času zanesla v Belo krajino, je omeniti pesnika *Antona Medveda* (1869—1910)³⁶ iz Kamnika, ki je kot kaplan služboval v Semiču in Črnomlju (1892—1894), na kar spominjajo nekatere njegove pesmi. — Iz Budanj pri Vipavi pa se je kot trileten otrok z očetom učiteljem preselil v Podzemelj ob Kolpi kasnejši zgodovinar, muzikolog in narodopisec *Janko Barle* (1869—1941).³⁷ Čeprav je večino svojega plodovitega življenja preživel kot duhovnik na Hrvaškem in mnogo pisal v tamkajšnje liste, je vendar tudi v naših časopisih objavil nekaj dobrih del o belokranjski folklori (o ženitovanjskih običajih, o križih v Gribljah itd.) in priobčil zapise belokranjskih ljudskih pesmi. Pri nabiranju teh pesmi pa mu je pomagal *Mate Totar* (1873—1950),³⁸ preprost kmečki sin iz Gribelj, ki je kasneje odšel v Ameriko in tam tudi umrl. — Od prišlekov se je ukvarjal z domačo zgodovino tudi *Leopold Podlogar* (1878—1925)³⁹ iz Podloga pri Velikih Laščah, ki je v letih 1903—1907 služboval kot kaplan v Črnomlju. Objavil je več zgodovinskih prispevkov iz različnih zgodovinskih obdobij Bele krajine in izdal »Kroniko mesta Črnomlja in njegove župe«. — Na Vinici je dolgo vrsto let učiteljeval *Franjo Lovšin* (1863—1931), doma iz Ribnice na Dolenjskem. Napisal je

precej mladinskih pesmi, pedagoških razprav in podlistkov ter mnogo storil za gospodarski in kulturni dvig Vinice.

*

Generacija belokranjskih kulturnikov, ki je doraščala pred prvo svetovno vojno ali med njo in pričela objavljati svoje sado ve v času med obema vojnama, je pravzaprav maloštevilna in se v leposlovju ne dvigne kdo ve kako visoko, če odštejemo impresionista *Mirana Jarca*.

V vrsto leposlovcev moramo kot najstarejšega uvrstiti *Matijo Malešiča* (od 1891 do 1940)⁴⁰ iz Črnomlja, ki je po dovršenih pravnih študijah služboval po raznih krajih in umrl kot okrajni glavar v Škofji Loki. Njegova dela »Kruh« (1928), s katerim je odkril Prekmurje, »Živa voda«, »Izobčenci«, »Skrlatno nebo na vzhodu in zahodu« in »V zelenem polju roža«, kjer je ponekod nadaljeval tradicije mohorske večerliške povesti, ga kažejo kot vestnega oblikovalca kljub razvlečenosti in gostobesednosti v nekaterih zgodbah.

Samoniklejši je bil njegov rojak Črnomaljec *Miran Jarc* (1900—1942),⁴¹ ki se je med narodnoosvobodilno borbo pridružil partizanom in padel poleti 1942 v veliki italijanski ofenzivi na Rogu. V svojih pesniških zbirkah »Človek in noč«, »Novembrske pesmi« in »Lirika«, v romanu »Novo mesto« in še v nekaterih dramskih poskusih je prešel pot od ekspresionizma in iskanja sebe in človeštva do življenske resničnosti, kar priča literarna ostalina iz dobe njegovega partizanstva. — Še mlajši kot *Miran Jarc* je umrl *Lojze Golobič* (1902—1934)⁴² s Štrekljencevca pri Semiču, ki je po dovršenih filozofskih študijah postal kulturni urednik »Slovenca«. S prozo in poezijo je sodeloval pri raznih listih, priobčil pa je tudi folklorno razpravo o rojstvu, svatbi in smrti v Beli krajini. — Metličan po rodu pa je režiser ljubljanskega Narodnega gledališča *Osip Šest* (r. 1893), pisec mnogih gledaliških razprav in prijetno kramlajoče knjige »Kar po domače«.

Iz Črnomlja je doma tudi Jarčev soimenjak profesor in zgodovinar *Janko Jarc* (r. 1903). Njegove številne zgodovinske študije in razprave se nanašajo v glavnem na Dolenjsko, v poslednjem času — med zadnjo vojno je bil član Znanstvenega inštituta OF — pa obravnava obdobje narodnoosvobodilne borbe, zlasti vlogo in razvoj partizanstva na Dolenjskem in v Beli krajini.

Med Belokranjci, ki so se po prvi svetovni vojni afirmirali v tujini, pa moramo omeniti pesnika *dr. Otona Berkopca* (r. 1905)

z Vinice, slavista-liktorja na praški univerzi, ki je tam postal uspešen prevajalec in posredovalec kulturnih stikov med Čehi in nami.

To bi bili v glavnem vsi vidnejši domačini, večje pa je bilo število kulturno-prizadevnih ljudi, ki so v tem času prišli v Belo krajino, tu ustvarjali in so jim bili ljudje in dežela pogosto bogat vir navdiha. Tako je v Beli krajini dolga leta učiteljevala *Mara Lamutova* (r. 1884) iz Postojne in precej pesmi posvetila tej deželi. Dosti globlje je dojela Belokranjca in njegovo zemljo učiteljica *Ana Fabijan* (u. 1912 v Gradacu), katere dokaj kvalitetno literarno delo pa do sedaj še ni raziskano. Prav tako je Beli krajini posvečeno tudi skoraj vse književno delo njenega stanovskega tovariša *Lojzeta Zupanca* (r. 1906), saj je med drugim napisal za mladino sedem knjig belokranjskih pripovedk, ljudsko povest »Stari Hrk« in roman »Mlini stoje«, iz snovi narodno-osvobodilne borbe pa igro »Trije kresovi« in povest »Veliki dnevi«, kar je vse veren prikaz belokranjskega življenja. Številni belokranjski motivi pa se prepletajo tudi v pesmih črnomaljskega župnika *Lojzeta Zabkarja* (r. 1910).

Močno je v tem času naraslo zanimanje za belokranjsko etnografijo in folkloro. Tako je uspešno raziskoval glasbeno folkloro *Franc Marolt* (1891—1951)⁴³ in kot sad podrobnega študija med drugim objavil »Tri obredja iz Bele krajine«. Glasbeno stran belokranjske ljudske pesmi je obdelal tudi *dr. Stanko Vurnik* (od 1898 do 1932)⁴⁴ (študija o glasbeni folklori na Belokranjskem), medtem ko so stara ljudska obredja bila predmet podrobne obravnave folklorista in etnografa *Borisa Orla*. Belokranjsko ornamentiko sta preučevala *Albert Sič* in *Oton Grebenc*, za njeno popularizacijo na vezeninah in belokranjskih pisanicah pa imata največ zaslug upokojena učiteljica na Vinici *Poldka Bavdekova* in *Božo Račič*, ravnatelj bivšega Zavoda za žensko domačo obrt. Račič pa tudi podrobno raziskuje razvoj belokranjskega domačega tkalstva in drugih obrti (»Domače tkalstvo v Beli krajini«).

Veliko delo je opravil tudi nekdanji šolski nadzornik za črnomaljski okraj *Drago Vončina*, ki je s sodelovanjem vsega belokranjskega učiteljstva l. 1941 izdal »Domoznansko snov Bele krajine«, ki je poleg Malneričevega »Tobolčka« eno temeljnih del za bodoči prikaz belokranjskega zgodovinskega in kulturnega življenja. — Bolj prigodno pa je delo pravnik *dr. Frana Ogrina*,⁴⁵ ki je poleg »Slik

Belokrajine« precej člankov o tej deželi objavil zlasti v svojem zborniku »Tam dol na Dolenjskem«.

Med narodnoosvobodilno borbo je Bela krajina postala eno prvih osvobojenih slovenskih ozemelj. Kot tako ni bilo samo središče nove ljudske oblasti, ampak tudi žarišče svobodne kulturne dejavnosti. Tu so tiskali liste in brošure, prirejali predavanja, mitinge in razstave, na osvobojenem ozemlju so se zbirali literarni, likovni in glasbeni umetniki. Združenja časnikařev, likovnih umetnikov, kulturnih delavcev, ustanovitev narodnega gledališča in Znanstvenega inštituta (oboje 12. I. 1944) so dala možnost širokega umetniškega in znanstvenega ustvarjanja dolgi vrsti ljudi, ki so se odzvali klicu domovine in poleg puške prijeli v roke tudi pero, čopič ali dleto.

Ta doba je dvignila med literate domačina pesnika *Lojzeta Krakarja* (r. 1926 v Semiču), ki je po osvoboditvi izdal pesniško zbirko »V vzponu mladosti« (1949). Tudi drugi številni starejši in mlajši književniki, ki so ustvarjali na osvobojenem ozemlju, so zajemali snov za svoja dela v življenju in boju, sredi katerega so živeli. Bili so to *Bogo Flander-Kljusov Joža*, *Vladimir Pavšič-Matej Bor*, *France Kosmač*, *Peter Levec*, *Tone Seliškar*, *Bogomir Magajna*, da omenimo samo nekatere.

Duhovni obraz Bele krajine pa ne bi bil popoln, če ne bi vsaj na kratko omenili tudi njenih likovnih umetnikov in glasbenikov, ki so po tej strani prispevali svoj delež v slovensko kulturno zakladnico.

Eden prvih belokranjskih slikarjev je bil pač Metličan *Filip Fröhlich* (od 1826 do 1869),⁴⁶ ki je na pobudo metliškega graščaka Savinška šel peš na Dunaj, se na tamkajšnji akademiji ukvarjal s historičnim slikarstvom, poučeval risanje na ljubljanski realki in v Ljubljani tudi umrl. Večina njegovih del je ostala v tujini.

V tujini se je šolal tudi slikar in kipar *Adolf Pirsch* (1858—1929),⁴⁷ doma iz belokranjskega Gradaca. Živel je večinoma v inozemstvu, kjer je zaslovel kot odličen portretist. Umrl je v nemškem Gradcu in je tam tudi pokopan.

Za kvalitetnega umetnika, ki se je razvil iz preprostega podobarskega vajenca — učil se je pri podobarju Jerneju Jerebu (1838—1929) v Metliki — pa moramo šteti Metličana *Alojzija Gangla* (1859—1935),⁴⁸ ki je ustvaril Slovincem vrsto monumen-

talnih del, da omenimo samo njegov Vodnikov in Valvasorjev spomenik v Ljubljani, marmorno poprsje reservesna, plastike Josipa Cimpermana, Ernestine Jelovškove in Josipa Stritarja ter plastiko na ljubljanski operi. Umetnik, ki so ga utešjevale ozke domače razmere, je večidel svojega življenja preživel v tujini, na Dunaju in v Pragi, kjer je tudi umrl. Od tam so žaro z njegovim pepelom prepeljali v domovino na metliško pokopališče.

Sa trem slikarjem je v naslednjih desetletjih stekla zibel v Beli krajini: Josipu Germu (1869—1950)¹⁰ v Aalešičih, Rudolfu Jakhlu (r. 1881)¹¹ v Črnomlju in Mihaelu Kambiču (r. 1887)¹² v Dragovanji vasi pri Črnomlju. Vsi trije so poučevali risanje na različnih gimnazijah. V svojih delih so sicer pokazali solidno znanje, vendar pri njih ni zaslediti kake posebne umetniške ambicije. Kot portretisti in krajinarji so se držali zmerne realistične smeri.

V Ganglovem rojstnem mestu pa se je že v tem stoletju rodil kipar Julij Papič (r. 1912), ki je študiral v Ljubljani in v Pragi ter danes živi in ustvarja v Zagrebu.

Umirjena lepota dežele med Kolpo in Gorjanci je privabila tudi mnogo druge rojenih slikarjev, ki so tu iskali motivov za svoje risbe, platna in pasteje, da omenimo samo Matijo Jamo, Ivana Vavpotiča, Maksima Gasparija, Šašo Santla, Božidarja Jakca, Evgena Sajovica in Vlada Lamuta. Ko so se v narodnoosvobodilni borbi tu zbrali progresivni umetniki, so tudi France Mihelič, Božidar Jakac, brata Vidmarja, Niko Pirnat, Dore Klemenčič, Ive Subic in drugi napolnili svoje skicirke z belokranjskimi motivi in ustvarjali

partizansko grafiko. — O umetnosti Bele krajine pa je pisal umetnostni zgodovinar dr. France Stele.

*

Šibkeje je zastopana glasbena umetnost, saj premore Bela krajina samo folklornega glasbenika in komponista Matijo Tomca (r. 1899)¹³ iz Kapljišč pri Podzemlju in Viktorja Mihelčiča (r. 1913) iz Metlike. Prvi je svoji ožji domovini poznan zlasti po harmonizaciji belokranjskih ljudskih pesmi (»Igraj kolce«, 1948), drugi pa se ukvarja predvsem s komponiranjem vokalnih skladb. Zato pa so bili nekoliko številnejši drugi glasbeni ustvarjalci, ki jih je življenjska pot zanesla v Belo krajino. Tako je tu kot okrajni glavar v Črnomlju živel skladatelj Viktor Parma (1858—1924),¹⁴ avtor uspešnih slovenskih oper in operet. Belokranjske ljudske pesmi so pritegnile k živemu zanimanju za to deželo tudi glasbenika Emila Adamiča (1887—1937),¹⁵ Slavka Osterca (1895—1941),¹⁶ Marjana Lipovška, Matijo Bravničarja, Danila Bučarja, ki so vsi obogatili slovensko glasbeno umetnost s premnogimi biseri iz belokranjske ljudske zakladnice. Po Beli krajini pa je tudi Marjan Koz na nazval svojo simfonijo, ki mu jo je ta dežela in brba njenih ljudi navdahnila v narodnoosvobodilnem boju.

*

Nedvomno ta seznam ljudi, ki so kakorkoli prispevali svoj delež in oblikovali kulturni obraz Bele krajine, ni popoln. Mnogo je še tihih nesebičnih delavcev, katere pa gotovo spremlja prijetna zavest, da je njihovo delo sicer morda le droben, zato pa nepogrešljiv kamenček v celotni zgradbi našega narodnega in kulturnega življenja.

OPOMBE

¹ M. Rupel: Slovenski protestantski pisci, XXXIX.

² I. Steklasa: Protestantizem v Istri, v metliški in hrvaški Krajini (Trubarjev zbornik, 1908, 74—93).

³ M. Golja: Slovenica v spisih metliškega čevljarkega ceha (Zgodovinski časopis 1951, 214—222).

⁴ Slovenski biografski leksikon I, 458 (Fr. Lukman).

⁵ Rokopisni »Zapis« Ivana Navratila iz leta 1849; »Kronika in zapisnik odborovih sej« metliške čitalnice, leta 1892.

⁶ SBL I, 239—240 (Fr. Kidrič).

⁷ SBL I, 23—24 (L. Ehrlich); Fr. Jaklič: Misijonski škof Irenej Friderik Baraga, 1931.

⁸ SBL I, 337—338 (Fr. Kidrič).

⁹ SBL I, 476 (I. Grafenauer).

¹⁰ SBL II, 193—196 (J. Šlebinger).

¹¹ SBL I, 515—516 (A. Pirjevec).

¹² SBL I, 619 (A. Pirjevec). — K. Bačar: Novomeške razmere pred 120 leti v Prešernovih verzih (Dolenjski list 1954, št. 10—12).

¹³ SBL I, 144 (Fr. Kidrič).

¹⁴ SBL I, 231—232 (I. Grafenauer).

¹⁵ J. Glonar, Simona Jenka zbrani spisi, Ljubljana 1921, 312.

¹⁶ SBL I, 366 (J. Šlebinger).

¹⁷ SBL I, 199 (R. Kolarič).

¹⁸ SBL I, 325—326 (J. Glonar).

¹⁹ SBL I, 412 (J. Šlebinger).

²⁰ SBL II, 389 (Fr. Lukman).

²¹ Trdina, Izprehod v Belo krajino.

²² N. Županič: Spominu Ivana Šašlja, Slovenski etnograf 1948, 126.

²³ SBL I, 204 (I. Grafenauer).

FRAN ŠEŠEK — tajnik novomeškega dijaškega društva »Zadruga«

I.

Ko sem se ob sklepu prvega semestra 1899 pred odhodom v Novo mesto poslavljaj v vojaški bolnici v Trstu od bolnega Dragotina Ketteja, mi je z lepimi besedami slikal lepote Novega mesta in toplo govoril o takratnem osmošolcu Franu Šešku in mi priporočil, da se seznanim z njim in mu izročim njegove prijateljske pozdrave. To sem storil takoj, ko sem prišel v Novo mesto; od takrat sva si s Šeškom postala najboljša prijatelja.

Šešek se je rodil 30. septembra 1880 v Senožeah na Krasu. Oče mu je bil Ljubljčan Franc, davčni uradnik, mati Ana roj. Engelsberger iz Krškega.¹ V šolo je začel hoditi v Krškem, kamor je bil oče prestavljen kmalu po njegovem rojstvu. Leta 1889 je prišel s starši v Novo mesto. Leta 1891 je vstopil v prvi razred gimnazije in leta 1899 je maturiral. Letna izvestja kažejo, da je bil od tretjega razreda vedno odličnjak in je tudi maturiral z odliko.² V jeseni 1899 se je vpisal na dunajski univerzi na juridično fakulteto, kjer je napravil v letnem semestru 1901 prvi državni izpit z odliko. V jeseni 1901 je šel k vojakom in odslužil svoj enoletni vojaški rok. V oktobru leta 1902 sva se skupaj odpeljala na Dunaj in si najela

Fran Šešek
(Slika je iz pomladi 1902.)

skupno sobo. Šešek je nadaljeval svoje juridične študije, jaz sem se pa vpisal na filozofsko fakulteto (slavistiko in klasično filologijo).

Fran je študiral z izredno marljivostjo in vestnostjo; imel je tudi Knafljevo študentsko penzijo. Med vsem tem časom, kar sva stanovala skupaj, je bil menda samo en-

²⁴ SBL I, 608—610 (A. Pirjevec).

²⁵ Etnolog 1927, (S. Vurnik); Godišnjak Akademije znanosti, Beograd 1939.

²⁶ Županičev zbornik (Ljubljana 1939), 114—146.

²⁷ SBL I, 128.

²⁸ Etnolog 1936, 121—123; SBL II, 388 do 389 (A. Pirjevec).

²⁹ Etnolog 1936, 123—124.

³⁰ SBL I, 624 (J. Glonar).

³¹ SBL I, 408 (J. Šlebinger).

³² SBL II, 149 (A. Pirjevec).

³³ SBL I, 679—680 (J. Šlebinger).

³⁴ SBL II, 38 (J. Polec).

³⁵ SBL I, 93—94. — Zdravstveni vestnik 1954, št. 3—4.

³⁶ SBL II, 79—84 (Fr. Koblar).

³⁷ SBL I, 25 (J. Glonar).

Totar (Slov. etnograf 1951, 389—390).

³⁸ N. Županič, Barletov sodelavec Mate

³⁹ SBL II, 401 (J. Šlebinger).

⁴⁰ SBL II, 36, Koledar Mohorjeve družbe 1941, 110.

⁴¹ SBL I, 386.

⁴² Koledar Mohorjeve družbe 1936, 84; Etnolog 1936, 124—125.

⁴³ Slov. etnograf 1951, 387—389 (B. Orel).

⁴⁴ M. Brejčeva: Dr. Stanko Vurnik (Etnolog 1933, 277—282).

⁴⁵ SBL II, 219—220 (J. Polec).

⁴⁶ SBL I, 192 (J. Glonar).

⁴⁷ SBL II, 363 (V. Steska).

⁴⁸ SBL I, 203—204 (Fr. Mesesnel).

⁴⁹ SBL I, 209 (Fr. Mesesnel).

⁵⁰ SBL I, 368.

⁵¹ SBL I, 425 (Fr. Mesesnel).

⁵² Etnolog 1934, 223—226.

⁵³ SBL II, 262 (S. Premrl).

⁵⁴ SBL I, 2 (S. Premrl).

⁵⁵ SBL II, 236—237 (S. Premrl).

krat zvečer dlje časa zunaj; to je bilo na obnem zboru akademskega društva »Slovenija«. Edino gledališče, ki sva ga precej pridno obiskovala, kakšen koncert in ob nedeljah obisk muzejskih zbirk, nedeljski izleti v dunajsko okolico, branje kakšne zgodovinske ali filozofske knjige, redko leposlovne — to so mu bili oddihi, drugače je redno obiskoval predavanja in se učil pozno v noč. Med tednom sva malo govorila, največ sva se razgovorila ob nedeljah na izletih in izprehodih. Včasih sva se dobila tudi s Tonetom Kraigherjem (poznejšim notarjem in sedanjim sodnikom), ki se je takrat mnogo ukvarjal s teozofijo. Šešek ga je imel še posebno rad, ker je bil iz Postojne, domovine njegove neveste. Bil je čeden fant, bolj sibke konstitucije, nosil je brado že v osmem razredu, bil je resnega in vedrega značaja, praznega govoričenja in kvantanja ni maral, da se je zdel marsikomu filistrski (seveda v študentovskem smislu); o značaju še nekaj opazk ob njegovi korespondenci.

Dne 15. aprila 1903 je odšel zdrav (vojaški rok je okreplil njegovo konstitucijo) kot rezervni poročnik na orožno vajo v Miskolc v takratni Ogrski, se prehladil, dobil pljučnico in vnetje zarebrnice. Razvila se je hitra jetika, ki ga je spravila v prerani grob. Umrl je 6. avgusta 1903 ob 4. uri zjutraj v Kandiji v hiši ob mostu, kjer je bila svoj čas Kasteličeva trgovina, in je bil drugi dan pokopan na novomeškem pokopališču — torej ni izpolnil niti 23 let. Ko so opustili v Novem mestu staro pokopališče, so bile njegove kosti pokopane v skupnem grobu na novem pokopališču, tudi njegovega nagrobnega spomenika ni več, kakor mi je znano. Razumljivo, saj ni bilo nobenega domačih, da bi se bil brigal za tako pietetno delo.

II.

Ko je bil Šešek v petem gimnazijskem razredu, se je ustanovilo dijasko (nejavno) društvo »Ilirija«, ki sta mu bila najbolj aktivna člana Fran Šešek in Erazem Gruden.³ V Šeškovi zapuščini sem našel 32 strani obsegajočo prvo številko lista »Ilirija«, ki jo je pisal in uredil sam Šešek (Radivoj). Številka nosi datum 7. prosinca 1896. Nepopolna in nedovršena prva številka lista »Vigred« je datirana z 10. prosincem 1896. Urednik pa je bil Nis Raduljan (Erazem Gruden), pisal pa jo je tudi Šešek. Značilno za obe številki pa je, da prinašata obe kot prvo povest Grudnovno povest »Na Veljavi«, tudi Šeškova igra »O polnoči« se je prepisala v »Vigred«.

Kaj več o »Iliriji« in »Vigredi« nisem mogel dognati, ker mi tudi prijatelj dr. J.

Vašič, ki sem se obrnil nanj za informacije, ni mogel ničesar odgovoriti, kakor da je prvič slisal o teh listih pri Grudnovem pogrebu iz Šeškovih ust, a to je bilo več ko pol leta po razpadu »Ilirije«.

Edino, kar drži, je s Šeškovo roko s svinčnikom v »Vigredi« napisana pripomba: »Kronika drugov »Vigredi«. Umrl urednik Vigredi »Nis Raduljan« (Erazem Gruden) vsled srčne kapi v 17 letu svoje starosti 5. avgusta 1896 v Škocjanu na Dolenjskem. Spremil ga je Miladin«. Druga številka »Ilirije« bi morala iziti 7. svečana 1896, kakor kaže že pripravljena glavna lista. Pod njo je napisal Šešek s svinčnikom »Ljubivoj (Erazem Gruden) umrl vsled srčne kapi v 17 letu svoje starosti 5. avgusta 1896 v Škocjanu na Dolenjskem. Spremila sta ga dva Ilirijana Zoran in Zatonki«. Na str. 9 prve številke stoji Šeškova opazka s svinčnikom: »Zatonki od ustanovitve pa do razpada »Ilirije« ni oddal obljubljenih pesmice t. j. 5 mesecev. Kukavica! Zoran.« In na str. 25 zopet opazka: »Kukavica glej str. 9 Zoran«.

Iz teh opazk se da sklepati, da je »Ilirija«, ki je izdajala tudi list »Ilirija«, bila ustanovljena v začetku septembra 1895 in razpadla v januarju 1896. »Vigred« pa je takoj prevzela vlogo »Ilirije«. Zato je zopet zaceca prinasati povest »Na Veljavi« in igro »O polnoči«.

Psevdonimi v »Iliriji« so: Zoran, Ljubivoj, Peričnikov, Radivoj, Jarnejko, Dragomir; v »Vigredi« pa Miladin in Nis Raduljan.

Miladin, Zoran, Radivoj so psevdonimi za Šeska; Ljubivoj in Nis Raduljan skrivata Erazma Grudna. Zatonki, ki je pustil Šeska s prispevkom na cedilu, bi utegnil biti edino sošolec Koletič, ker ostali, ki jih Vašič imenuje v pismu, gotovo niso bili člani Ilirije ali sotrudniki Vigredi. Drugih psevdonimov nisem mogel več razrešiti. Morda so med njimi poznejša združana Fran Turk ali Leopold Podlogar, ki sta tudi igrala v »Kosarni«. Član Vigredi je bil gotovo Podlogar, ki ga je Šešek tudi napisal na listič, ko je sestavljajal prispevke za prvo številko »Vigredi«.

Kaj je bil vzrok razpada »Ilirije« in tudi prenehanja »Vigredi«, ni mogoče več ugotoviti. Ni tudi izključeno, da so vse skupaj opustili, da se ne bi izvedelo na gimnaziji, ker ravnatelj dr. Fr. Detela je bil proti takemu delovanju dijakov, češ da jih to odvraca od učenja.

Ako danes pregledamo te orumenele liste iz Šeškove zapuščine, lahko rečemo, da so ti mladi fantje, ki so se skoraj pred šestdesetimi leti ubijali s kovanjem šepavih verzov, pisali povesti in igre in jih tudi prirejali v stari slavni »Kosarni« (svo-

ječasnimi vojašniki, ki so jo pozneje v začetku tega stoletja preuredili v poslopje okrožnega sodišča, kjer so stanovali uradniki in poduradniki in pozimi zmrzovali v velikih, dvoranam podobnih sobah, mislili resno in da svojega prostega časa niso zapravljali, temveč se vadili v pisanju in javnem nastopanju. Škoda, da sta dva med temi, ki sta kazala talent in dobro voljo, morala tako mlada umreti.

Prva in edina številka »Ilirije« nam kaže spretnega urednika Frana Šeška. Prva pesem, posvečena »Iliriji«, je nekaka programska pesem »Ilirije«, epska pesem »Izdajica Vuč« obravnava motiv ljubimca, ki odide med Turke in postane izdajica, ker mu je drugi prevzel dekletko, a maščevanje se mu ne posreči, temveč sam podleže; »Vseh mrtvih dan« občutno, a nerodno izraža razpoloženje, ko se spominjamo mrtvih. Vse te pesmi so Šeškove. Gruden pa je prispeval pesem »Vaški pisar«, pesem o ponesrečenem dijaku, ki pride iz mesta domov in postane županov zet — »akoravno skor največji — na vsem svetu bil bedak«; potem je pesem »Krasni trenutki«, ki jih je doživel z »njo« in jih seveda ne bo nikdar pozabil. Verzi Grudnovi so nekoliko boljši od Šeškovih. — V »Ilirijo« je prepisal Šešek dve poglavji Grudnove povesti (ali kakor stoji v listu »romana«) »Na Veljavi«. — Šešek je prispeval dramo v petih dejanjih »O polnoči«. Prva številka je prinesla 10 prizorov 1. dejanja; za drugo številko je že prepisal še 8 prizorov s spremembo po 17. prizoru. — Priobčevati je začel tudi svoj potopis »Potovanje v Trst«, ki ga je napisal že kot četrtošolec. Popravljeni potopis je dobil naslov »Iz Novega mesta v Trst (Potovanje Radivoj)«. Pot gre z Dolenjsko železnico do Ljubljane, od tu po Južni železnici v Trst, mladi fant obišče tudi svoj rojstni kraj Senožeče, iz Postojne se vrne v Ljubljano in mimo Zidanega mosta, Sevnice in Rajhenburga dospé v Krško, kjer je preživljal svoja najmlajša leta do odhoda v Novo mesto, kamor ga je končno pripeljal poštni voz. Popisuje svoje vtise, pripiše kako zgodovinsko važno opazko, opazuje kar dobro in kaže svoje domoljubno čustvovanje.

Pri povesti »Na Veljavi«, ki jo je napisal Gruden, se pozna tudi Šeškov vpliv. Rokopis je ves prepleten s Šeškovo pisavo in popravki. Značilno je, da se je Šešek zanimal za prijateljevo delo celo po njegovi smrti; na koncu dela je pripisan datum 13. 9. 97 s Šeškovim podpisom.

Vsebina je tale: Pri gostilničarju Poličarju je pogrebščina po ženi kmeta Travnarja. Tam svetujejo starejšemu Travnarju sinu Jurčetu, naj se oženi, da pride gospo-

dinja v hišo. Toda Jurček, ki je precej neroden, odganja od sebe take ponudbe, češ da ne misli na ženitev, saj je komaj mater pokopal. Njegov brat Jaka pa se zanima za Vrhovnikovo Zalo, ki velja za najlepše dekletko v vasi, in ne zamudi nobene prilike, da bi se sestel z njo. Tako jo čaka neko nedeljo po maši pred cerkvijo, a se ves divji prerine skozi vrste mladeničev, ki so stali pred cerkvijo. Opazil je namreč, kako se je pridružil dekletu trgovec Šipek in se ji laskal. Da se prilizuje kmečkemu dekletu »škric«, razburi Jaka in vse druge fante, da sklenejo se maščevati nad njim. Zvečer se Jaka sestane z Zalo in izve od nje, da je samo njemu vdana in da se vara, če misli, da ji je kaj mar za trgovca. Ko se Jaka vrača, zasliši, kako Šipek kliče Zalo, naj odpre okno, a ona trdovratno molči na vse klice. Oglasi se Jaka, Šipek izstrelji proti njemu iz samokresa, a k sreči ne zadene; tudi fantov, ki so prišli Jaki na pomoč, ne zadene noben strel. — Stari Traven želi, da se Jurče poroči z Zalko, zato gresta skupaj na velikonočno nedeljo snubit k Vrhovniku. Toda Jurče spravi očeta pred Vrhovnikom v zadrego in se noče poročiti. Osramočen mora oče domov. Toda doma se mora vdati Jurčetu in Jaki, da se vrne z Jakom k Vrhovniku, ki da hčer Jaki. — Trgovec Šipek osramočen zapusti vas in se preseli na Dolenjsko.

»Na Veljavi« ima značaj dobre kmečke povesti. Lepo je opisana osmina v gostilni pri Poličarju, vasovanje ne manjka, tudi snubitev je dobro zadeta in ni brez humorja. Ne manjka tudi humorističnih prizorov, ki skrbita zanje berač in cerkovnik s svojo sitno ženo. Seveda je Jakovo razburjenje zaradi prilizovanja trgovca Šipka pretirano, a je moralo tako biti, da se je lahko opisal fantovski pretep pri vasovanju in se je pokazal antagonizem med kmeti in trgovcem. Posrečen je Jurče v svoji nerodnosti. Jezik teče gladko, dialogi so naravni, opis narave razumen. Seveda, Jurčičev vpliv je viden.

Če se pomisli, da je vse napisal šestnajsleten fant in mu je pomagal prijatelj istih let, moramo obžalovati, da je Gruden umrl tako mlad, ker bi morda lahko postal še dober pisatelj. Rojen je bil na kmetih in je znal dobro opazovati kmečko življenje; morda bi bil napisal še kako dobro kmečko povest.

V prvi številki »Ilirije« in v že pripravljene drugi številki je prepisano celotno prvo dejanje Šeškove drame v petih dejanjih »O polnoči«. Nekaj prizorov drugega dejanja je tudi v rokopisu, ki pa je precej popravljen, a ponekod tudi nečitljiv. Vsebina je romantična zgodba ljubezni med osirotelo ribičevo hčerjo Ivo,

ki živi s svojo babico Vido, in revnim poštenim ribičem Vladimirjem.

Kar je ohranjeno, kaže neko spretnost v dialogu, ki se pa ponekod tudi vleče, tudi zapletek dejanja ni neroden, dramatično dobro je podana zlasti situacija ob Savi. Seveda o kakem znanju dramske konstrukcije ne moremo govoriti, vse je samo ugibanje, ki se deloma posreči. Osebe niso karakterizirane slabo. Mnogo je tudi naivnosti, ki kažejo, da mladi dramatik še ni poznal življenja. Natančnejšo sodbo bi lahko izrekli, če bi imeli celoten tekst pred seboj. Fantazija je živahna. Vidi se, da ga mikajo romantični pripomočki iz folklorja: sanje, kresni večer, skovikanje sove.

Zunanje spominja tudi na Veroniko Deseniško. Iva sama omenja v pogovoru z Viškom njeno usodo, ki bi njo samo utegnila zadeti.

Iz predzadružne dobe sta se ohranili v celoti še dve Seškovi veseloigri: »Mutec« in »Zaklad«, ki imata samo moške vloge, da so jo lahko igrali dijaki.

Vsebina enodejanke »Mutec« je taka: Stanko Stojan in Zdravko Mrak tarokirata. Mrak grozi prijatelju, da mu bo vzel pagata in ga sploh v igri premagal. Stojan se v jezi izrazi, da ne bo nikdar več spregovoril besede z njim, če bi se to zgodilo. Mrak ga pa zavrne, da bo postal tako mutec, in stavi liter piva, da bo spregovoril, preden bo minila ena ura. V samogovoru Stojan obžaluje svojo izjavo in se boji zasmehovanja. Mrak pridobi Stojanovega slugo Grogga za pomoč proti Stojanu. Sam mu piše pismo, da goljufa v igri, a Stojan ne spregovori. Šele ko prinese od Groga podkupljeni pismonoša denarno nakaznico in vpraša, kdo je Stojan, in se oglasi Mrak, se da Stojan zapeljati, da zanika Mrakovo izjavo. Tako je spregovoril, preden je minula ena ura, in je stavo izgubil. Grogga prizna, da je pridobil pismonošo proti svojemu gospodarju, a Mrak Grogga. Igra se ugodno za vse konča.

Snov je posrečena. Dejanje je živahno, dialog teče gladko, humor je veder. Karakterizacija oseb — sitni Stojan in prebrisan Grogga — je dobra in spominja na osebe v Murnikovem romanu »Grogga in drugi«. Sitnost in zaletelost Stojanova je kar izzvala vedrega Maksa, da je potegnil svojega prijatelja.

Predmet šaloigre v 5 dejanjih »Zaklad« so sanje o hudiču, loterijske številke, ki se dobé v »velikih egiptovskih bukvah«, a niso prave in se daje prednost izmišljenim, posrečena igra v loteriji, iskanje zaklada, medsebojne potegavščine, konkurenca dveh beračev. Dogaja se na kmetih,

nastopajo župan, ki je vdovec, njegov sin, njegov sosed, ki ima lepo hčer, dva berača, krčmar, županov hlapec, birič.

Zanimivo je, kako Sešek karakterizira nastopajoče osebe: Župan in njegov sosed sta na svoje bogastvo ponosna kmeta. Oba sta dobrovoljna, a ne preveč. Županov sin je uporen, vedno čemeran zaradi očetovega karanja zaradi vasovanja. Županov hlapec je sebičnež, birič »popolnoma prototip starih biričev«. Krčmar je miroljuben človek, ki se noče nikomur zameriti. Berač Fežolek je nad vse mere dobrovoljček; v 5. dejanju pa zelo strahopeten. Berač Bogme je dobrovoljec in največji sovražnik Fežolka, srečnejšega berača.

Ta karakterizacija je najbrž navodilo za režiserja.

Igra se je najbrže igrala, dasi ni zraven datuma. Iz pripisov s svinčnikom so najbrže igrali: župana — Sešek, soseda — Anton Zorko, Fežolka — Koletič, krčmarja — Schweiger, hlapca — Gruden, biriča — Turk; kdo je igral sina, nisem mogel ugotoviti; Bogmeja pa je morda igral Leopold Podlogar.

»Mutec« se je pa gotovo igral. Sešek je namreč pripisal s svinčnikom: »Igralo 11. I. 96. v kosarni«. Vloge so bile razdeljene takole: Stojan — Sešek, Mrak — Koletič; Kozol — Ruprecht, pismonoša — Schweiger.

Kolikor se da ugotoviti iz arhiva, je bil Sešek edini, ki se je ukvarjal z dramatično. Sicer so to vse začetniški poskusi, a je vendar z njimi dosegel, da so se nekateri dijaki, (večinoma sošolci — petošolci) poskusili v igri na odru. Pozneje je najbrže spoznal, da je vendar dramatika pretrd oreh, in se je z vso večjo vnelo lotil pripovedništva. Tudi verzov ni delal več.

Iz te petošolske dobe se je ohranila novela »Upaj!« s tole vsebino:

Zaradi dolgov želi oče, da se Milka poroči z bogatim Ivanom. Milka ugodni očetovi prošnji in se odreče ljubezni do medicina Stanka. Ivan oboli, zdravniki svetujejo, naj se gre zdraviti v Opatijo, kjer se je nastanil Stanko kot zdravnik, da se je izognil Ljubljani. Ivan na smrtni postelji želi, da se oba zaljubljenca po njegovi smrti poročita.

Sentimentalna zgodba, pisana naglo in površno, vendar z neko razgibanostjo in lahkim jezikom. Najdejo se reminiscence na Kersnika.

Če pogledamo še ostale sodelavce »Ilirije«, moramo priznati, da nobeden ni dosegel Grudna in Šeška.

Začel se je prepisovati Peričnikov roman »Ob Bohinjskem jezeru«, prepisali sta se tudi njegovi pesmi »Vigred« in

»Tožba po jeseni«, Jarnejko je napisal narodno pripovedko »Nesrečni dijak«. — Dragomir je »prosto prevedel« dogodivščine »Po Afriki«.

Peričnikova proza obravnava ljubezen graščakovega sina do lepe ribičeve hčerke dovolj naivno in z nepoznanjem pravega življenja. Nezreli sta tudi obe pesmi, dasi kažeta še neko spretnost v verzificiranju.

»Nesrečni dijak« je zgodba o slovenskem dijaku, ki noče ubogati matere in očeta, da bi šel v semenišče, in gre rajši na Dunaj študirat medicino. Preklet od očeta in matere, od katerih ne dobi nobene podpore, umre v velikem pomanjkanju. Zakaj naj bi bila to »narodna« pripovedka, ne vem, menda zato, ker je bilo mnogo takih primerov, da je tako ravnanje res postalo skoraj »narodno«.

Šeškovo delo okoli »Ilirije« in »Vigredi« je bilo obsežno in resen sodelavec mu je bil edino rano umrli Erazem Gruden. Samo pri igranju v »koksarni« je našel pridnih pomagačev.

Šešek je bil dobro pripravljen za tajnika — »Zadruga«.

III.

V jeseni 1896 so prišli v Novo mesto kar štirje bivši člani ljubljanske Zadruga. V sedmi razred sta vstopila Dragotin Kette in Julijan Železnikar, v šesti Bojan Drenik, v peti Josip Zorž. Drenik in Šešek sta se kmalu spoprijateljila. Kdo je dal pobudo za ustanovitev novomeške Zadruga, ni mogoče več natančno ugotoviti. Drenik meni, da je bil verjetno on sam, Kette gotovo ne, ker ni imel smisla za take zunanje formalnosti. Gotovo je igral pri ustanovitvi tudi vidno vlogo Šešek, ki je imel potrebno sposobnost za redno društveno življenje ter veselje in talent za literarno delo, kar je pokazal že pri Iliriji. Drenik mu je bil sošolec in je našel v dovzetnem Šešku zvestega sodelavca. Krepki telovadek Drenik iz stare sokolske družine z neustrašenim nastopom je imponiral telesno šibkemu Šešku. Ker pa je tudi literarno delal, mu je bil še bolj všeč.

Na prvem občnem zboru dne 5. novembra 1896 na Kettejevem stanovanju v Kandiji, kjer so se zbrali vsi člani — Bojan Drenik, Dragotin Kette, Polovič Ivan, Fran Šešek, Julijan Železnikar in Jožef Zorž — je bil soglasno izvoljen za predsednika Bojan Drenik, Železnikar za tajnika. Pri drugi seji dne 15. XI. 1896 so volili blagajnika. Šešek se je branil prevzeti to mesto, češ da je nevešč in neizkušen v tem poslu ter »da bi bili drugi sposobnejši«, a se je na Drenikov poziv

vendar vdal. Ker Železnikar ni napisal ne o prvi in ne o drugi seji zapisnika in je tudi izstopil, je bil izvoljen za tajnika Fran Šešek, ki je napisal poročilo o prvi seji, ki je bila hkrati tudi prvi občni zbor, in drugi in vestno vodil tajniško knjigo do razpada Zadruga. »Radi blagohotnega opomina Nezadružanov, da je prišla (vsa?) stvar, ravnatelju k ušesom, se je Zadruga razpustila« — je pripisal Šešek poročilu 25. seje 29. maja 1897. Zadnji občni zbor je bil 14. julija 1897. (CZ 33)

Iz njegovih poročil o sejah, ki so bila skoraj vedno brez ugovora sprejeta, se nam pokaže slika o delovanju tega društva.

Vseh sej je bilo v prvem tečaju 11, v drugem 14; torej skupaj 25. Imamo tudi dve poročili: Poročilo za I. tečaj »Zadruga« (od 5. listopada 96 do 6. svečana 1897) in poročilo za tretji občni zbor Zadruga 14. julija 1897. — Vsako poročilo obsega tudi natančen seznam, kolikokrat se je član udeležil sej in o čem je govoril. Število članov je bilo v prvem tečaju 6 (namesto Poloviča, ki je odšel med tečajem v samostan na Sušak, je vstopil Mihael Zevnik, v drugem tečaju pa 11 (Bojan Drenik, Kamenšek Oskar, Kette Dragotin, Peterlin Fran, Šajn Josip, Šešek Fran, Turk Fran, Vašič Ivan, Zevnik Mihael, Železnikar Julijan, Zorž Josip). O vseh teh bo govoril članek »Člani novomeške dijaške Zadruga«.

Šešek pa ni bil samo vesten registrator društvenega dela, temveč je znal dati poročilom tudi svojo osebno noto. Zlasti dobra so poročila o občnih zbora (poročilo za I. tečaj t. j. od 5. nov. 1896 do 6. febr. 1897, in poročilo o zadnjem občnem zboru. Ne bo odveč, če dobesedno citiramo nekatere odlomke iz teh poročil. Iz prvega poročila t. j. 6. febr.: Ljubezen do Slovenije, sočustvovanje s tlačanim narodom in goreča želja pomagati mu, nas je privedla v jedno kolo, da se navdušujemo za vse lepo in blago. Skromen je bil porod našega društva, z negotovimi pogledi smo skušali prodreti črno temo, v katero je bila zakrita bodočnost Zadruga. Z različnimi čustvi smo si podali prvič desnici ne vede, bode li blagoslovljeno naše delo, naše početje. A zagrinjalo se je jelo trgati, tema svetliti in pred seboj imamo Zadrugo, ki se je bujno razcvela, in katere ne more vkloniti tako lahko zunanji vihar, ako Zadružanje *sami* ne dado — povoda. Njen pogin pa more povzročiti le nesloga in prepir, ne stvarni, ampak osebni. Kar se je dogodilo v tej sobici, tega ni zvedela dosedaj živa duša, in tako naj ostane tudi naprej. Vsakdo se s svojim vstopom zaveže pri tem, kar mu je

najdražje in najčastnejše, pri ljubavi do naše krasne Slovenske domovine, da ne bo izdal nikoli svojih sodrugov. Osebnih preprirov smo se ogibali dosedaj, in ogibati se jih hočemo tudi v prihodnje. V vzgled nam bodi poročilo v X. seji, da se je ljubljanska vrstnica ravno zaradi osebnih preprirov razdrila. Ne prepri, ampak vzajemno delovanje bode spasilo naš narod; zato smo se vedno oklepali odločno slovenskega programa, ter grajali iz tega stališča postopanje vseh onih strank, ki se ga ne oklepajo v taki meri, kakor zasluži, ali ga pa celo prezirajo. Tega načela se bodemo držali tudi za naprej, ne oziraje se na levo ali desno.»

V poročilu 15. seje 9. I. 1897 je prečrtal glavni del, ne da bi ga bil prebral. V njem priznava nazadovanje Zadruga, da ni več zanimanja, tudi prave resnobe ni več, obtožuje pa tudi samega sebe. Išče tudi izhoda iz te situacije.

V zadnjem poročilu pa se vidi, kako žal mu je, da se je morala Zadruga raziti, o kateri je prepričan, da je gotovo vplivala na tega ali onega, da se je odločneje poprijel kake stvari, s katero je skušal koristiti narodu. «Četudi ni Zadruga spolnila popolnoma svoje naloge, »storila je pa vendar več, kot bi storila sola s svojim hladnim, brezsrčnim poukom. Odločno pa moramo ugovarjati, da bi gojili v Zadruzi veri nasprotno nazore, ker se tudi ne bi strinjalo z našim geslom: »Bog in narod«, da je bilo tedaj neosnovano, ko je neki Zadržan se pri svojem izstopu izrazil: »Duša mi je več ko Zadruga«.

Društvo, čigar geslo je bilo »Bog in narod«, je imelo namen, združevati dijake, ki so imeli voljo, vaditi se v leposlovju, govorništvu, predavanjih o raznih strokah človeškega znanja, gojiti debato in kritiko. Učili so se tudi ruščine, ki jo je poučeval Kette. Fantazirali so tudi, da naj bo ruščina konverzacijski jezik (Poročilo za I. tečaj).

Ze iz samega gesla se vidi, da je bilo društvo narodno in ne protiversko; vladala je velika toleranca. Društvo ni bilo javno, ker po šolskih predpisih bi si morali ustanovitelji pridobiti dovoljenje od gimnazijskega ravnateljstva, ki bi bilo tako združevanje najbrž kar a limine odklonilo, če bi ga pa že dovolilo, bi ga po svojih zaupnikih nadzorovalo, da bi se čutili člani zelo utesnjeni in bi se ne upali izreči odkrito svojega mnenja. Tudi bi se ne bil noben dijak upal stopiti pred ravnatelja in učiteljski zbor s kako tako prošnjo. Zato so bila vsa taka društva tajna, v njih so mladi člani nemoteno izražali svoje mnenje. Izjave mladih ljudi so pa bile mnogokrat drugačne, kakor so

jih pričakovali njih vzgojitelji, kritika čisto ostra in morda nepremišljena, četudi je večkrat zadela v črno. Navadno se niso združevali v takih dijaških društvih slabi in lahkomišelnih dijaki, temveč resni fantje, med njimi se je pojavil tudi kak nadpovprečen talent, ki je ugodno vplival na druge in potegnil druge za seboj. Redko pa se je zgodilo, da bi bila ravno taka društva odtegovala, oziroma odtegnila mlade ljudi od oficialnega šolskega pouka. Četudi so ravnateljstva poudarjala, da dijaki, ki se preveč pečajo z literaturo, govorništvom itd., zanemarjajo oficialni šolski pouk, so čisto dobro vedela, za kaj gre. Ti mladi ljudje so iskali in skušali najti tudi druga pota, ki bi jim izven šole gladila pot v življenje. Pripravljali so se za življenje, zato čas, ki so ga prebili v takih društvih, ni bil izgubljen, vse jim je bilo koristna vaja za življenje. Delovanje v takih društvih jih je tudi odvrčalo od brezdelja, gostilne itd. Ker mladina gleda navadno svet okoli sebe zelo kritično, je padla marsikatera ostra beseda na oficialno domačo politiko in splošno politiko v Avstriji, ki je bila protislovenska in protiljudska. Tako ravnanje pa je bilo že revolucionarno in zato ni čuda, da so se člani takih društev skrivali pred šolskimi oblastmi in da je bilo eno glavnih pravil, da vsi molče in ne izdajo ničesar, če bi prišlo do preiskave.

Tako je bilo tudi pri novomeški Zadruzi. Tudi tu so se vedno bali strogega in neizprosnega ravnatelja dr. Fr. Detele. V poročilu k XIII. seji dne 28. marca 1897 je napisal tajnik Šešek: »Hujše ni osupnila izjava male Grške z ozirom na Kreto evropske diplomate kakor je osupnila Vašičeva in Kamenskova izjava, da je Zadruga lahko izgubljena, ker vedo nepoklicani faktorji za njo, nas Zadržane. In kaj potem, če nas tirajo pred zeleno mizo. Ta misel je nas tako navdušila, da smo sklenili po incijativi Žorževi vse junaško lagati in tajiti, in sicer jedno glasno (CZ, str. 43, 44). — Kakor sem že se gori omenil, tega ni bilo treba, ker so se sami razšli. (CZ, 44) Seveda bi se bilo članom gotovo slabo godilo, saj so brezobzirno napadali v svojih govori domačo politiko, liberalno in klerikalno. Hoteli so bita samo Slovenci in jim je bil najljubši list »Edinost«, ki je izhajala v Trstu in vodila samo slovensko politiko. Bili so sicer usmerjeni proti socialni demokraciji, vendar so bile izjave Jos. Žorža take, da bi lahko sklepali iz njih, da odobrava politiko socialnih demokratov. (Druga seja, 15. XI. 1896)

Novomeški Zadruzi je bila vzor ljubljanska, ki pa je takrat že doživljala svojo krizo, kakor nam pové pismo, ki ga je

pisal Dreniku združen Anton Zevnik. Dasi so bili prvi člani novomeške Zadruga pred prihodom v Novo mesto člani ljubljanske, ni bilo med obema Zadrugama nobene oficialne zveze. Šele v poročilu 9. seje 16. I. 1897 beremo, da sta Železnikar in Drenik predlagala, »da se napiše ljubljanski Zadrugi pismo, v katerem se naj pojasni delovanje, smoter itd. Pismo naj piše Kette s posvetovanjem z ostalimi ter naj ga prebere čez 14 dnij.« (CZ, 41) Toda že v poročilu prihodnje X. seje 23. I. 1897, ki se je morala zaradi prihoda dveh ljubljanskih združenov, Lončarja in Antona Zevnika, začeti pozneje, je predsednik prebral tole pismo:

»Otvorivši sejo, izroči vsem »Z«-nom iskren pozdrav moj in reci, da biva ne daleč od Vas tudi jeden, ki gori za iste vzore kot Vi, ki Vam čez Krko roko podaja, a žal, ne more stopiti med Vas, da bi se z Vami radoval, po dolgem času navduševal za iste ideale in se bridko žalostil, da je umrla Vaši »Zadrugi« v Ljubljani mati v šestem letu svoje dobe. Pretekli teden so jo žalostno pokopali. Sic transit ...

Bog živi zvesto hčerko in ji daj doživetij več let več plodonosnih let. Bog živi novomeško Zadrugo in nje stvaritelje!

Na svidenje! Pozdrav!

22. I. 1897.

Ant. Zevnik" m. p.

Pri tem Dragotin Kette in Miha Zevnik protestirata, da se imenuje novomeška Zadruga hči ljubljanske; ona je samostojna. (CZ, 41)

Torej preden je Kette napisal naročeno pismo, je prenehala ljubljanska Zadruga.

O ljubljanski Zadrugi se v novomeški ni govorilo. Da so pa bile razmere dobro znane, nam kaže tudi Šeškovo poročilo gori. Tudi v zadnjem poročilu dne 14. julija 1897 omenja Šešek osebna nasprotja v ljubljanski Zadrugi; trenja pa so se začela kazati tudi v Novem mestu (CZ, 44) Edino v enem primeru se govori pozitivno o ljubljanski Zadrugi, ko predlaga Drenik, naj se postave ljubljanske Zadruga prilagodit novomeškim razmeram, a to je bilo že po razpadu ljubljanske (6. febr. 1897)

IV.

Šešek je v Zadrugi samostojno nastopil s tremi pripovednimi spisi: Kmetška smrt (1. seja, 5. XI. 1896); Ljubeča srca (11. seja, 30. I. 1897); Samostanka (20 seja, 25. IV. 1897). — Govoril je »Nekoliko o vrlinah,

ki morajo dičiti pravega voditelja slovenskega naroda« (4. seja, 28. II. 1896) in o slovenskem petju (19. seja 11. aprila 1897). — Na 18. seji, 4. aprila 1897 je prebral Franzoske Peismi.

Šešek, ki je bil iz uradniških krogov, se je lotil pod vplivom črtic Janka Kersnika snovi iz kmečkega življenja, ki ga ni mogel poznati, ter napisal črtico »Kmetška smrt«. Opisuje starega gruntarja Črnika, ki s svojo ženo Lenko še vedno vodi vse gospodarstvo, dasi bi že sin Luka lahko prevzel obširno posestvo. Nekega dne odide v gozd po hlode, voz se prevrne in hlodi padejo na starega moža. Kmetje ga najdejo težko ranjenega in pripeljejo domov. Potem se opisejejo trenutki pred smrtjo, ko se umirajoči poslavlja od domačih in drugih.

Kette ne more glede jezika ničesar prigovarjati, ne, še celo bi ga moral pohvaliti, a tega ne stori, da se ne prevzame. Snov mu je vsakdanja, ki bi se pa dala lepo izpeljati, ako bi se le hotelo. Toda pisatelj bi moral gledati, da poda resnično sliko kmetške smrti, kar bi mogel storiti po lastnem opazovanju, moral bi tudi orisati značaj v kratkih, jedrnatih besedah; vzeti bi moral kak poseben primer, kjer bi se prikazale lastnosti našega kmeta v polni luči, ampak ne tako navadnega. — Kette upa, da bo Šešek že prihodnjič v svojem lahkem in lepem jeziku kaj lepšega podal. (CZ, 34—35)

Snov je res vsakdanja, a ima vendar polno dobro opisanih momentov, ki kažejo dobro opazovanje in fino risanje situacije.

Dejanje novelice »Ljubeča srca« je postavil Šešek v vinorodne kraje ob poti od Novega mesta proti Šentjerneju. Tam ima novomeški profesor Stanjak vinico in vilo in preživlja počitnice s svojo lepo ženo Ano in hčerkico Marico. Na počitnicah je tudi ženina sestra Vida, ki je doživela že bridko razočaranje v ljubezni. Mlada učiteljica se je bila zaljubila v pravniko Ivana. Na nekem plesu pa je naga živo koketirala z nekim poročnikom. To nedolžno šalo ji Ivan zameri in jo zapusti. Oba trpita zaradi tega. Ivana povabi Stanjak, njega bivši profesor, na svoje posestvo, kjer se srečata z Vido in se pobotata.

Novelica jasno kaže vpliv naših realistov, predvsem Jurčiča in Tavčarja. Jezik je gladek, dialog živahen in opis narave plastičen, karakteristika oseb je dobra, opazovanje pravilno. Je tudi precej sentimentalnosti, ki jo je našel mladi k sentimentalnosti nagnjeni pisatelj tudi v svojih vzorih. Rokopis nosi datum 27. januarja 1897. Malo prečiščena in opiljena,

bi bila novelica prav lahko izšla v kakem listu tedanje dobe.

Kritika sta bila Kette in Drenik. Ocenila sta se ohranili...

Kettejeva kritika je bila zelo ugodna in spodbujajoča. »Šešek,« pravi med drugim, »nam je podal prav lep spis, ki ga čitamo z interesom od konca do kraja. Kar bi imel grajati, so malenkosti. Hvala pa, se bojim, da bi ne škodila pisatelju«. Izraza upanje, da bi dosegel še uspeh, če se bo potrudil. (Koblar, II. 239)

Tudi Drenikova ocena je ugodna. Posebno poudarja, da se je lotil snovi, ki je vzeta iz njemu znanega okolja, katero bolj pozna kakor našega kmeta. Pravilno se spotika nad nekaterimi nejasnostmi, hvali pa živahnost dejanja in lep jezik. Prizna mu talent za pripovedovanje.

»Samostanka« zaostaja za novelico »Ljubca srca«. Povest o razvajeni edinki, ki si vtepe v glavo, da pojde v samostan, ker ji mati ne ugodi vsake želje. Snubi jo starejši sodnik, a ga zavrne z motivacijo, da pojde v samostan. »Samostana« jo pa reši mlad odvetniški koncipient, ki ga ima rada.

Ni brez humorja, a tudi nekaj satire je vmes. Opis zunanosti junakinje spominja na Angelo Smola, tudi travestirani priimek očeta »samostanke« Zlate Omsal (= Smola) je v zvezi s tem. Pripovedovanje je živahno in v lepem jeziku.

Ocenjevali so delo Drenik, Kette in Kamenšek, a od ocen se ni nobena ohranila.

V seji 13. marca 1897 se je pogojno javil za prihodnjo sejo 21. marca, a ni predaval. Najbrže je mislil brati ljubezensko storijo »Žrtev ljubezni«, ki nosi tudi datum 21. III. 1897; a ker je ni skončal, se tudi ni javil. Začetek nekoliko spominja na novelico »Upaj!« (glej gori!)

V zapuščini je tudi črtica »Moj sosed«, ki jo je pisal od 1. XII. do 9. XII. 1898, a jo je pregledal 4. X. 1900. Torej je bila napisana že po Zadruzi in jo je pregledal, ko je že bil na univerzi. — To je povest o ženi, ki se vda moževemu prijatelju in tovarišu iz vojaških let, a se še pred možovo smrtjo otrese ljubimca. Poroči se pozneje z drugim, zapeljivec zapusti kraj. Pisano je dobro, vidi se deloma napredek s prejšnjimi deli pripovedne vsebine.

4. marca 1897 je bral Šešek »O trih Peisim francoskih« ki jih je napisal 28. februarja 1797 (ali morda tudi zložil) Jannes Kozhevar.

»Nekoliko o vrlinah, ki morajo dičiti pravega voditelja slovenskega naroda«, je naslov govora, ki je bil napisan 27., a podan v Zadruzi 28. XI. 1896.

Šešek, ki navdušeno govori o Bleiweissu in nastopa proti tedanjim voditeljem slovenske politike, meni, da je usoda narodov zavisna od značaja, lastnosti in zmožnosti voditeljev. Po njegovem mnenju morajo dičiti pravega voditelja: ljubezen do naroda, neizprosna in vztrajna ter nesebičnost. Zlasti nastopa proti sebičnosti, ki je že mnogo škodovala narodu ter ponavlja misel, ki jo je izrekel neki združen, da je »ljubljsko odvetništvo vzelo vodstvo naroda v zakup.« Govor z raznimi citati je logično izveden, iz njega diha ljubezen do svojega naroda.

Šešek je s svojim govorom sprožil živahno debato.

Kette pravi, da je govornik pozabil na narodni ponos, ki mora gotovo tudi dičiti pravega voditelja. Tudi ni mogoče, da bi mogel slovenski narod izginiti s svetovnega pozorišča. Res je, da so mali narodi izginiti, a ti so bili nerazviti in na nizki stopnji omike, sosede pa so bili v tem oziru prvi velikani.

Dreniku govor ugaja in hvali govornika, ker je omenil zasluge Janeza Bleiweissa, ki se ni sramoval govoriti z roko delcem in kmetom. »Današnji voditelji, ki so bili vsi rojeni pod slamnato streho, se sramujejo govoriti s priprostim narodom, čegar sinovi so. Navaja kot najboljši dokaz, da je Tavčar deloval za Borna (nemški veleposelnik od Sv. Ane nad Tržičem, R. M.) proti gorenjskim kmetom...«

Zevnik omenja, da je govornik popolnoma pozabil na vero, katero mora imeti dober voditelj slovenskega naroda, ter navaja Vošnjaka, ki piše sam verne članke v knjige »Družbe sv. Mohorja«, medtem ko piše brezverske socialistične (?) knjige.

Drenik opravičuje Vošnjaka glede spisov in pravi, da ima Družba sv. M. prav, da tiska spise dobrih pisateljev, dasi ti pišejo morda tudi druge spise, ki stoje v protiglasju s spisi v knjigah Dr. sv. M.

Šešek se krepko brani proti Ketteju, češ da je omenil tudi narodno zavest ali narodni ponos. Da lahko narod izgine, omenja Istri, kjer se z vso silo trudijo, da si ohranijo svojo narodnost. »Dočim oni kličejo svoj Morituri te salutant« (proti temu stavku je tudi Kette) pa rajajo slovenski voditelji na Kranjskem ter se bratijo s tujci ter jim še mar niso obupni klici njih bratov. Torej je prav lahko mogoče, da padejo mejne postojanke v Istri in drugod v roke tujcev ter da so tako za nas Slovence izgubljene. Za njimi pa pride mala Kranjska — Zevnika zavrne, da ni imel namena, prezreti vero,

kar se pa tiče Vošnjaka, naj Zevnik gleda na zasluge, katere je imel Vošnjak za narodno probujo.

Predavanje o slovenskem petju se ni ohranilo. Pripominjano je, da je govoril samo do Riharja.

Tako je bilo delovanje Frana Seška v novomeški Zadrugi. Vse, kar nam je ohranjenega, kaže napredek v primeri z dobo Pirije in Vigredi. Sedaj je pač dobil ta mladi fant dva prijatelja, ki sta bila starejša od njega in je vsak po svoje vplival na njegovo dovtetnost — Dragotin Kette s svojim talentom in literarno razgledanostjo, Bojan Drenik s svojim ravnim nastopom, literarno verziranostjo in ljubeznijo za telovadbo. Oba sta mu bila res odkritosrčna prijatelja in sam ju je tudi rad imel. Sešek je po svoji naravi potreboval krepkejšega, da se je lahko naslonil nanj. V najinih pogovorih je večkrat omenil Ketteja in Drenika in vedno z ljubeznijo pravil o njima. Tudi njegova korespondenca govori jasno o vsem tem.

Sešek ni nikdar »stopil v javnost«, a si je pridobil velikih zaslug z zbiranjem Kettejeve literarne zapuščine in tudi s tem, da je pridno registriral delo mladih

novomeških zadruzanov, ki so vsak po svoje igrali večjo ali manjšo vlogo v poznejšem življenju. Škoda, da je moral sam tako mlad umreti; sicer pa večina teh idealnih mladih ljudi ni dosegla visoke starosti.

Kakšen je bil vzrok, da se po l. 1898 ni več ukvarjal s pripovedništvom, nisem mogel nikdar izvedeti. O tem ni govoril nikdar in se je izogibal mojim vprašanjem s tem, da je napeljal pogovor na kaj drugega. Vrgel se je na temeljito študiranje, ker je hotel čimprej z najlepšimi spričevali zapustiti univerzo.

Viri:

Seškova zapuščina (pri meni)
Tajniška knjiga novomeške Zadruge in njen arhiv (pri meni)
Matrike v ljubljanskem škofijskem arhivu
Izveštja novomeške gimnazije
Ustni in pisni podatki: Bojan Drenik, p. Leonard Kalac, Kraigher Tone, Malnar Jože, Jos. Schweiger, dr. Ivan Vašič
Koblar Fr., Dragotin Kette, Zbrano delo, I. in II. knjiga. 1949 (cit. Koblar)
Molè R. Dr. Kette v novomeški »Zadrugi« (Cankarjev zbornik, 1921) cit. CZ
Ribarič, Kettejevo življenje (Mladika 1936, str. 388)

OPOMBE

¹ Seškov oče Franc se je rodil v Ljubljani 3. X. 1838; njegov oče Jožef, je bil korporal vojaške straže (Militär-Wacht-Corporal), mati je bila Marija Bergen. Službovati je začel v Ljubljani pri davčnem uradu 9. julija 1856 in služil kot davčni uradnik po raznih krajih. Bil je v Metliki, v Krškem, kjer se je poročil 32 let star z dvaindvajsetletno Ano, hčerjo kovaškega mojstra Ivana Engelsbergerja in Jožefe Vanič. Iz Krškega je bil premeščen v Il. Bistrico, potem pa v Senožeče; tu se mu je rodil sin Fran. Iz Senožeč je še isto leto prišel v Krško in leta 1889 v Novo mesto, kjer je bil upokojen 10. februarja 1898 kot višji davkar; umrl je 17. jan. 1905. — Bil je taleniran in naroden mož, vesten in ambiciozen uradnik. Ko sem ga spoznal leta 1899, je bil bolehen, od revmatizma pohabljen mož. Sin Fran ga je imel zelo rad. (Primeri o tem tudi pismo Dreniku!). — Njegova žena Ana je bila vesela narave, zelo ljubezniva, dobra, gostoljubna in požrtvovalna. Smrt sina Frana je globoko prizadela oboja dobra človeka. Ana Sešek je umrla v Novem mestu 27. avgusta 1913. — Razen Frana je bil še starejši sin Aleksander, rojen v Il. Bistrici 1872 in maturiral v Novem mestu 1892. Bil je sodnik v Bosni.

² Zato se Kettejevo vprašanje v pismu štamparju: »Torej Sešek je zopet cepnil?« ne more nanašati na šeska marveč na koga drugega (Koblar II, 144 in 309), ker stoji v istem pismu: »Kaj pa pravi Sešek? Ali se še hodi gult na marof? Pozdravi ga v mojem imenu, saj zdrav takó nikdar ne bó, namreč od duha »piflarije«. On misli, da ga bo izveličala. O, da bi si on dal dopovedati, da ima človek že vse v sebi samem, kar potrebuje, da je malo, da ne vse drugo balast, s katerim si človek svoj duh obtežuje,

svoje srce omračuje. Nekaj splošnega pač potrebuje za življenje, a podrobnosti ne. Če pa misli kot Wagner v Faustu, da ima nebroj učenjaških malenkosti res kako vrednost, »dann ist er ein gemachter Filister.« (Koblar II, 145). Take Kettejeve nazore skuša Jos. Ribarič takole razložiti: »Če vprašamo, kaj je vzrok takemu nazadovanju v šoli, bomo zadeli prav, če trdimo, da je bil Kette duševno že prezrel za študentovsko »piljenje« all se je vsaj v svoj vulkanični naravi zavedal, da ga pravzaprav žene nek notranji nagon na pota, ki niso dostopna navadnim zemljanom in da mu je šola le nekaka ovira, bolje postranska stvar...« (Kettejevo življenje, Mladika 1896, 388). — Toda Sešek je bil pač človek, ki je hotel povsod biti popolnoma pokovan. Gnala ga je pri tem njegova velika ambicija in ljubezen do staršev.

³ Erazem Gruden se je rodil 1. junija 1880 v Bučki kot dvoječek brata Norbeta. Oče mu je bil upokojeni c. kr. stotnik Fran Gruden, mati je bila Alojzija roj. Jaklič, hišna posestnica v Bučki št. 25. Sešek, ki je bil Grudnov sošolec od 1. gimn. razreda, je napisal, da je umrl od srčne kapi, matrike pa pravijo, da je umrl zaradi ošpic 16 let star 5. avgusta 1896. — »Na pobudo Frana Seška smo se pogreba v Skočjanu najbrž dne 7. 8. 1896 udeležili razen Seška, s katerim sta bila velika in nerazdružna prijatelja, tudi v Ljubljani živeči upokojeni sodni svetnik Jurij Gregorc (umrl sept. 1954, zadnji Kettejev somaturant R. M.), jaz in dijak 7. gimn. raz. Šal Karol iz Češče vasi, ki je dal na razpolago voz, da smo se peljali v Skočjan. (K. Šal, tudi sošolec Kettejev, umrl mlad kot teolog, R. M.). Tja je prišel iz Krškega tudi Grudnov sošolec Koletič (umrl kot gimn. profesor v Ljubljani, R. M.) in od

UTRINKI SPOMINOV

Dne 16. novembra 1954 je praznoval petdesetletnico rojstva Novomeščan un'v. prof. Marijan Mušič. Njegova življenjska pot ni tesno povezana z Novim mestom samo v letih učenja na novomeški gimnaziji, ampak še bolj v poznejših letih, posebno po letu 1945, ko je vložil svoje ogromno znanje — oplemenitenost z okusom umetnika in ljubeznivo do rodnega kraja — za ureditev Novega mesta. Uspehi njegovega dela so vidni v Mariboru, Celju, Ljubljani, prav posebno pa še na podeželju pri obnavljanju kulturnih spomenikov. Zaradi svojega dela ni upoštevan samo v Novem mestu, ampak ga zelo ceni vsa država in tudi izven meja je znano njegovo ime.

K jubileju mu želi uredništvo Dolenjske prosvete, da bi uresničil vse svoje načrte in želje pri obnovi Novega mesta in ostale Dolenjske.

Objavljeno pismo naj predstavi arhitekta Mušiča dolenjski javnosti tudi kot dobrega stilista.

Uredništvo

Dragi tovariš Komelj!

Zadnja zanimiva razstava dijaških listov ob Tednu knjige, me je končno pripravila do tega, da osvežim v spominu nekatere v tej zvezi zanimive, če ne že pomembne dogodke, ki so prešli v pozabo, dasi bi bilo prav, da se s svojimi izrazitimi naprednimi težnjami vključijo v oživljeni današnji dijaški pokret in na ta način dopolnijo razvoj preko najtežjih let prve svetovne vojne do leta 1932, ko se po prvem navdušenju in njemu sledečem razočaranju zaključijo revolucionarna perioda novomeških dijakov, živečih in delujočih na prelomu leta 1918.

Odločil sem se torej, da Vam ta oris spominov v periodičnih pošiljkah zaupam, kolikor mi bo dopuščal čas in Vas prosim, da jih vključite v svoj arhiv; nimam nobenih sebičnih želja pri tem, rad bi edino, da bi bil spomin na leta strahote in zanosno navdušenje, ki je kipel v srcih novomeške mladine, na neki, čeprav nepopoln način, ohranjen.

nekoč je prineslo še večnega popotnika pok. Antona Avsca (1875—1941, R. M.), ki je v Ljubljani pred nekaj leti umrl kot upokojeni sodni svetnik. Zdi se mi, da je šešek Fran ob grobu spregovoril nekaj poslovnih besed. (Iz pisma dr. Vašiča z dne 12. 6. 1954)

⁴ Vse te pesmi so zrete iz zbirke »Majki Slavi I. zvezek poklonil Zoran«. Razen teh dveh je še balada »Grozdana«, ki se je začela že pre-

V polni meri se zavedam, da nisem poklican, da o tej dobi nenavadnega vrenja in idealov razpravljam, še manj pa da kritično osvetlim vzroke in ločim dobro od slabega; premajhna je še distanca in »premlad« sem še, da bi se po prirodni logiki ukvarjal s spomini. Mnogo od mene bolj poklicanih ni več živečih, od živečih pa dvomim, da se bo kdo tega dela lotil. Na Vaše ljubeznivo prigovarjanje in da ohranim spomin na leta rasti in s tem v zvezi tudi spomin na mlada življenja, ki so s strtimi krili omahnila, sem se le odločil, da Vam zaupam nekatere dogodke, ki spremljajo rast napredne misli med dijaško mladino dolenjske metropole.

Ob začetku vojne in tudi tik pred njo so obstajale zveze naprednih novomeških dijakov s Preporodovci; kolikor se spominjam, je prihajal v Novo mesto idejni vodja preporodovcev Endliher iz Ljubljane (umrl izmučen v avstrijski ječi), ki je dramil mladino v nacionalni borbi proti avstro-ogrski tiraniji za združitve južno-slovanskih narodov. Bil sem v 4. razredu osnovne šole, ko so padli strelji v Sarajevu. V Gavrilu Principu smo zaslutili roko junaka, ki se je lotil strašnega zmaja. Ta usodni dogodek, ki je sprožil plaz vojne, je na mah ločil Novomeščane v dva tabora: na eni strani je bil napredno usmerjeni del meščanskega razreda, zbran okrog Sokola, ter tedaj v zaostali deželi redki proletarci (na primer kovač Kramar iz Črnomlja — Klander, ki je bil ustreljen na Suhem bajerju), na drugem bregu pa se je znašla skoraj brez izjeme vsa klerikalija, ki je preko svojih najvidnejših predstavnikov pogubonosno vplivala na preusmeritev dijakov iz podeželja.

»Srbe na vrbe!« in »Ajmo, ajmo, vinarje zbirajmo!« so postale parole takratne avstro-ogrsko usmerjene klerikalne reakcije. Leta 1915, ko je Italija vstopila v vojno, je raznetilo tudi v novomeški mladini domorodna in celo, kot bomo kasneje videli, revolucionarna čustva.

Belokranjska železnica je posredovala rešade čet iz srbskega, romunskega in ruskega bojišča na soško bojišče. Novo mesto je postalo sedež neke madžarske vojne

pisovati v »Vigred«, potem balada »Divje žene« in »Sonet« domoljubne vsebine. Vse pesmi so po obliki slabe, vsebina spominja na narodne pesmi. Vidi se večkratno popraviljanje. Edino, kar današnji bralec mora še vedno občudovati in priznati, je veliko domoljubno čustvo mladega dijaka; a to so gojili vsi ti »Ilirijanci«.

⁵ Kette ga je tudi opisal v svoji noveli »Zimska romanca« (Glej spodaj v korespondenci).

bolnišnice, ki je zasedla med drugim tudi novo gimnazijsko poslopje. Po direktivah vodstva je novomeška revolucionarna gospoda organizirala pogostitve in slavnostne sprejeme izmučenih vojaških transportov, ki so se počasi, v najtežjih prometnih in prehranjevalnih pogojih pomikali skozi mesto proti zahodu na italijanska bojišča. Tudi nas so z vsemi šolami vred namerjali na postajo, da s patriotičnim vzklikanjem in s kitami zelenja počastimo izmučene vojake a. o. armade. S studom se spominjam nekaterih slovenskih meščanov, ki so v hlapčevski poslušnosti in s pretiranim navdušenjem žalili slovenski nacionalni ponos; tudi pred njimi so prednjačili izključno pristaši klerikalne stranke, ki je bila tedaj izrazito avstrijsko orientirana. Spoznali smo takoj njihovo nakano in smo se s spontanimi akcijami postavili po robu. Še sedaj se živo spominjam ubogega lipovega drevesa v bližini glavne postaje, ki je kmalu kazalo le še oguljene veje; z zelenimi kitami lipovega listja smo krasili živinske vagonne in vojake polkov s pripadniki slovanskih narodov. Ne bom pozabil čeških regimentov, ki so, kljubovalno stoječ na platformi vagonov, prepevali nacionalne pesmi: Kde domův muj in Hej Slovani. S prezirom so zavračali vsiljive goste »narodnih dam« in hlapčevskih posameznikov, razživelci pa so se, ko so zaznali utrip mladine. Povsem drugačen temperament so kazali bosanski in dalmatinski polki: mrko zroče so stale, visoke, kot iz granita vklesane postave, na licih sta pustila sledove glad in izmučenost, v očeh je bilo mogoče brati spoznanje o nesmiselnosti boja. To so bili tisti legendarni junaki iz bosanskih planin in dalmatinskega Krasa, ki so v soških bitkah s prsi odbijali napade Italijanov in se njihove kosti belijo po Sabotinu, Sveti gori, Oslavju, Doberdobo in drugod.

Novo mesto je vedno bolj dobivalo podobno etapnega mesta. Transportom, ki so odhajali na fronto, so skoraj sledili transporti ranjencev v obratni smeri. Tudi tja so nas usmerili gospodarji, da ranjence v špalirju sprejemamo. Protest, ki je žarel iz ugašajočih pogledov težko ranjenih (med njimi je bilo mnogo vojakov, ki so bili okuženi s tetanusom), in do kraja razgaljena človeška beda, sta kmalu prekinila slavnostne sprejeme.

Odtlej so se tiho in v mraku pozibavali na nosilnicah umirajoči, ki so izgubili vso zanimivost za plehka čustva malomeščanske gospode. Nikdar mirujoče zvedavo oko postave je moralo kaj kmalu spoznati, da tli podtalni odpor v sreih mladine. Zato je okreplila svojo oblast s tako imenovanimi »štrajkžandarji« z ostrim

mestnim komandantom ter z obveščevalnimi častniki; ti so težili za tem, da izzovejo konflikte med meščani in da na ta način dokažejo upravičenost za svojo navzočnost v prijetnem zaledju fronte. Dva taka, ki se jih spominjam, ker sta kasneje posegla v prvi veleizdajniški proces med novomeško dijaško mladino, sta bila stotnik Hastreiler in ritmojster v. Skala.

Nad Novo mesto je legla težka mora, čutila se je bližina konflikta, po drugi strani pa sta se vedno glasneje oglašala beda in glad. Ta se je posebno zaostrila, ko so v Novo mesto pričeli prihajati begunci s frontnega področja Gorice in Krasa. Dežela, ki je bila že tako močno izčrpana, je odslej morala preživljati povečano število prebivalstva in z vedno izdatnejšimi rekvizicijami nenasitnega moloha, ki je tiral ljudstvo v nesmiselno vojno. Z gradnjo belokranjske železnice je v Novo mesto prišlo več tujerodnih strokovnjakov, inženirjev, geometrov in drugih; z njimi so prišle tudi družine. Ena od teh je tudi končno izzvala neodložljivi konflikt. To je bila družina Mazanez v. Engelhardswall. Sin Heinrich je namreč hodil v novomeško gimnazijo in je po svoji germanski vzgoji ter stalno ščuvan od roditeljev pričel provocirati svoje sošolce, pri čemer je prišla na dan vsa mrznja do slovenske sredine, v kateri so ti izrodki živeli. Psovke: »Windische Hunde!«, »Smrt Slovanom!« in podobno so bile vedno pogostejše; posebno vneto se je mladi Heinrich udeleževal sprejemov vojaških transportov in je vneto krasil s hrastovjem vagonne in vojake. Kadar so potovali skozi mesto polki s pripadniki slovanskih narodov, je kričal: »Die slawische Pest kommt!« Pa tudi se je sicer v mestu obnašal skrajno predrzno, žaljivo in izzivalno. Med drugim je napadel neko ženo z revolverjem, rekoč: »Te slovenske pse bi najraje vse postreljal!« Njegova napadalnost, ki se je najbolj odražala v razredu, je nujno rodila odpor pri nacionalno čutečih sošolcih. Ob neki priliki, ko je Mazanez posebno besno napadel in žalil, so ga sošolci pretepli. S tem je končno zgrmel plaz, ki so ga želeli provokatorji, pri čemer so bili tesno med seboj povezani negati Mazanez in Skala (opozorim na njihova slovanska imena), pa ostali maloštevilni tujci, ki pa so na žalost našli oporo, če že ne direktno pomoč na domači skrajni klerikalni reakciji, medtem ko so pošteni klerikalci vendarle imeli toliko nacionalnega ponosa, da so se čutili z naprednim elementom vsaj v tem pogledu enako ogrožene.

Mazanez, oziroma njegovi starši, so se pritožili na ravnateljstvo gimnazije in za-

htevali zadoščenje. Ravnateljstvo gimnazije se je znašlo pred težko odločitvijo in je po dolgem razpravljanju izreklo ukor za obe strani, tako za Mazaneza in sošolce. Ne vem, kako je potekala verjetno ostra diskusija za zaklenjenimi vratih konferenčne sobe, vem pa, da sta bila tudi med proforskim zborom dva tabora. Pri tej težki odločitvi pa so se profesorji sami čutili v svojem nacionalnem ponosu žaljene in se je celo v nasprotnem taboru oglasila nacionalna zavest ter je ob tem pozabil na svetovno nazorsko in strankarsko pripadnost.

V danih težkih pogojih je bila to do neke mere še vedno častna rešitev gimnazijskega proforskega zbora.

Družina Mazanez se je konec leta 1915 odselila na Dunaj, z njo je zapustil novomeško gimnazijo tudi sin Heinrich. Z njegovim odhodom je sicer nastalo zatišje, toda le navidezno zatišje, ki se je skoraj preokrenilo v pravi vihar.

Težave vojne so se postopoma vedno bolj zaostrovali. Glad in beda sta zagospodovala v mestu. Vedno strahotnejše se je vsepovsod odražala vojna. Za mladino, ki je doraščala s svojimi najnežnejšimi ideali, ta čas ni bil posebno ugoden. Idila Novega mesta je bila že davno pregažena. In ko so na jesen leta 1915 zamolklo bobneli kanoni vseh kalibrov, oznanjajoč soške bitke, se je do kraja vselil v srca mladine nemir, premišljevanje in se krepil odpor proti vsemu, kar je proti volji vsiljeno in v svoji biti nespametno.

Inter arma silent musae — ta modri izrek nedvomno drži. Velikih in trajnih del človeštvo v stiskah ni ustvarilo. Vendar je po drugi strani umetnost v takih prelomnih časih zavrgla umirjenost stila, ki je postal sam sebi namen, in se je v lepi obliki opajal ter si je mukoma poiskala novega izraza, ki je bil sposoben, da poda vsebino doživete na najbolj neposreden način. Triumf ekspresionizma in njemu sledečih novih smeri v umetnosti je končno mogoče edinole doumeti in opravičiti le na osnovi razvojne dialektike. Ta proces se je nehote in brez direktnih vplivov odrazil tudi pri nekaterih novomeških umetniško nadarjenih mladincih, pri Miranu Jarcu in Antonu Podbevšku, slikarju Božidarju Jakcu ter pri doraščajočih mlajših Janku Čargu, Zdenku Skalickem in drugih. Tematika se ni mogla več zadovoljiti s poveličanjem negibne, v sebi zaokrožene idile, marveč je globoko zarezala v sredo življenja in trpljenja človeštva, ki ga je razbolela notranjost mladega tvorca na svojski način podajala. Kasneje se bom k temu poglavju povrnil in ga skušal podrobneje obdelati.

Leta 1915 je bilo, ko so se odprla vrata risalnice v novomeški gimnaziji; odprla so se le za kratko dobo, ker se je skoraj za tem vselila v novo poslopje vojaška bolnica in je profesor risanja Jos. Germ, kot nepotreben, odšel v vojsko. Ne bom pozabil tega, zame svečanega trenutka. Zdelo se mi je, da je to skrivnosten prostor, ki ga ožarja umetnost. S široko razprtimi očmi sem se zazrl v prostrano risalnico, ki je bila molčeča s svojimi zaprašenimi mavčnimi odlitki, toda vanjo je skozi vrsto oken vdiral pojoča pokrajina s Trško gorjo in zamolklo Krko, ki se je za gosto zaraščenim drevjem pritajila razoznalim očem. Pri odprtem oknu — bila je pomlad — in je vse naskrog brstelo kipeče zelenje — je sedel dolg in suh mladenič. Ropot ga je zdramil sredi sanj. Koščena roka s čopičem je obstala nad nedokončano sliko. Borba s plenerjem je le s težavo utirala pot svobodnejšemu izrazu, ki mu ga učitelj ni mogel posredovati, iskati si ga je moral sam, narekovala ga je od sonca obžarjena pokrajina in njegova mlada, hrepeneča duša.

Ozrl se je z zgubljenim pogledom k vratom. Njegove modre oči, zastrte od sanj, so začudeno zrle vame, ki sem obstal na pragu. Bil je Jože Cvelbar, takrat že bolan na duši in telesu in prežet s strašnimi slutnjami bližnje smrti. Leto za tem je, daleč od svoje domovine, daleč od šelesta kostanjeviških topolov in Fride, poslednjič dahnil ves razmesarjen v Tirolih. Kadar koli se spomnim njegovega pogleda, se mi zdi, da so njegova osušena usta pretresljivo šepetala poslednjo voljo »nespametne želje«, ki jih je stisnil v vojaško legitimacijo: »Nobena želja se mi na svetu ni izpolnila, ne najljubša ne najsvetlejša. Ta je moja poslednja: Slovenec sem, nič ni zame bolj strašnega, kakor v mrtvi tuji prsti spati večno spanje. V sveti domači zemlji, tam je sladko sanjati večni sen, kjer zemlja tudi za mrtve živi in rože zanje cveto, v moji dragi, preljubi dolenski deželici, v Kostanjevici. O, ko bi danes vedel, da ni tudi ta želja tako nespametna, kakor so bile druge!« In še se nehote spominjam na njegov zadnji zapisek v dnevniku, ki se konča:

Adijo in nasvidenje —
na večno blaženih vrteh...
Fridi... Tvoji Jože —

Z lepoto, ki mu je dahnila v čopič: prelest od sonca obsijanih zvalovljenih gričev in temnih gozdnih zaplat, se je poslovil za vedno. Nisem ga nikdar več videl, in medtem ko smo mi poizkušali prhutati z neobglenimi perutmi, je on, poln zadnjih

grenkih spoznanj, ki jih je zaupal skicirki in dnevniku, s krvjo obliti in v strašnih mukah, ugasnil na tujem.

Cvelbar je najmočnejša osebnost na Dolenjskem po Ketteju in Trdini. Dviga se nad njima, ker je bil domačin in si je s težavo iskal svojo pot. Jakopič je dejal nekoč, da je vse to, kar je kasneje s spoznanji in znanjem izrazil, bilo že v za-

metku v prvih neokretnih poskusih mladosti. V apotezi Cvelbarjevega mladostnega jecljanja čutim obris nečesa velikega, kar se ni moglo do kraja izraziti; to, kar je zapustil, je kljub vsej osebni prizadetosti in pretresljivosti prekril prah pozabljenja. On je most med klasično generacijo in med moderno, ki si na Dolenjskem polagoma utira pot.

Bogo Komelj:

Napredni tisk in Dolenjska

(Ob razstavi v Novem mestu oktober 1954.)

5. oktobra 1954 je minilo 20 let, odkar je izšla prva številka Ljudske pravice. Ker je ta časnik zarezal globoke brazde v miselnost slovenskega človeka, je dala ta obletnica povod za množično proslavljanje naprednega tiska.

V počastitev naprednega tiska je priredila Studijska knjižnica Mirana Jarca razstavo naprednega tiska.

Razstava poseže sedemdeset let nazaj, v leto 1884, ko je krojač France Zeleznikar s svojim vplivom preusmeril Ljudski tednik v socialistično glasilo. Zeleznikarja so kmalu nato zaprli (Ivan Kreft). Uprizorjen je bil proces proti Zeleznikarju in tovarišem, znan kot proces proti »krvavcem« (Cvetko A. Kristan). Odslej so bile aretacije naprednih časnikarjev in zaplembe naprednih listov pogoste. Že bežen pogled po razstavi nam kaže več listov, ki so izhajali do leta 1918 v Trstu, Ljubljani in drugod, ki so se morali seliti iz tiskarne v tiskarno in ki jim cenzura ni prizanašala, če jih že ni zatrila po nekaj številkah. Le redki so dosegli daljšo dobo izhajanja, med njimi zlasti Rdeči prapor, ki se je po imenu nadaljeval ilegalno v Jugoslaviji. Mnoge liste pa je zatrila prva svetovna vojna.

Se slabše kot v Avstroogrski je bilo za napredni tisk v kraljevini Jugoslaviji. Partijski tisk, ki je izražal ideološko, politično in organizacijsko smer in vodil neizprosno borbo proti neljudskim režimom, je bil skoraj vedno v ilegali. Razstava za obdobje 1919—1941 ne pokaže samo primerkov Dela, Rdečega prapora, Ujedinjenja, Proletarske mladine, Zapiskov delavsko-kmečke matice, Mladine, Celice, Slovenskega revolucionarja, ampak prikaže tudi legalni marksistični tisk, zlasti izdaje marksističnih klasikov založbe Enka, Malo biblioteko, Književnost, Svoboda in Sodobnost. Med časniki pa vidimo Akademski glas, 1551, Delavski obzornik, Staro pravdo, Slovensko zemljo z geslom:

Za staro pravdo, Mlada pota, Neodvisnost, Mladega Prekmurca, Delavski list, Tabor, Kmečko slovo, Slovenskega poročevalca, Slovensko mladino in druge.

Tretji del razstave pa je posvečen tisku NOB.

Kaj pa je naša Dolenjska prispevala naprednemu tisku? To nam pokaže ostali in največji del razstave.

Posebej je prikazan razvoj Ljudske pravice, ki je imela svoje dopisnike po vsej Dolenjski, zlasti pa v Beli krajini. Najprej je prihajala Ljudska pravica na Dolenjsko po pošti, a ker se je večkrat zgodilo, da je pošta Ljudsko pravico vračala brez vednosti naslovnika, je prihajala Ljudska pravica v velikih zavitkih na naslov Rudolfa Murna v Kandiji. Ta jo je potem razpošiljal na vse strani Dolenjske. Dolenjski dopisniki Ljudske pravice so bili sami preprosti ljudje, ki so iz lastne izkušnje poznali vse probleme delovnih ljudi, in zato ni čudno, da je ukinitve Ljudske pravice povzročila med ljudmi nevoljo, proteste in dopisne akcije proti ukinitvi lista. Podpise so nabirali tudi v Novem mestu; popisne pole je zbiral zaupnik Rudolf Murn. V svojem predavanju o socialističnem tisku in njegovem gibanju je Ivan Kreft povedal naslednje: »Uspešne so bile take akcije tudi na Dolenjskem, posebno v Sentjerneju, kjer so v zvezi s tako akcijo leta 1936 aretirali in odvedli v Ljubljano zdravnika dr. Dušana Rejo, na glavarstvu v Novem mestu pa zasliševali oba brata ključavničarja Pirkoviča in druge. To je bila prva podpisna akcija proti prepovedi Ljudske pravice, ki je zajela okrog 20.000 podpisnikov«.

Ce bi bil dostopen list Resni glasovi, ki ga je leta 1885 izdal znani slovenski socialist dr. Karel Slanc, bi brez dvoma ugotovili napredno vsebino in bi list prišteli med slovenske napredne časnike. V dober napredni list bi se razvile tudi Do-

lenjske novice iz leta 1924, ki jih je urejeval komunistični poslanec Lovro Klemenčič, če ne bi bil list že po tretji številki prepovedan. Tudi Lovro Klemenčič je žal prezgodaj umrl. Leta 1925 sta izšli v Novem mestu dve številki Republikanskih novic, ki propagirata republikansko obliko vladavine. Leta 1940 so ponovno začele izhajati Dolenjske novice. Za listom je stala Partija, ki pa ni mogla uporabiti vsega svojega vpliva in uresničiti vseh svojih načrtov, ker je moral list že po nekaj številkah prenehati izhajati zaradi tiskovne tožbe.

Pomembno vlogo v naprednem tisku ima Pavličkova tiskarna v Kočevju. Ze leta 1920 je natisnila Program in statut KPJ..., ki pa je bil zaplenjen. Verjetno edini izvod brošure je ohranjen v kočevskem muzeju. V letih 1932-34 je tiskala Pavličkova tiskarna marksistične klasike založbe Enka (n. pr. Osnovni problemi marksizma, Uvod v dialektični materializem, Problemi marksizma, Stanovska država brez maske itd.).

Večji delež pa ima Dolenjska v ilegalnih tehnikah. Ko je bil zunanji videz, da je napredni tisk zatrt, je bil njegov glas najbolj močan in najbolj učinkovit, zakaj umaknil se je v ilegalo in namesto pešiče lističev je nastala v Sloveniji cela mreža ilegalnih tehnik, ki je razširjala ilegalni partijski tisk do sleherne gorske vasice in v vsak najmanjši obrat. Vseh ilegalnih tehnik ne bo možno nikdar ugotoviti. Razstavljeni letaki, okrožnice in proglesi so nastali večinoma v novomeških tehnikah, toda kje, kdaj in kdo so avtorji ali razmnoževalci, bomo za prva leta po letu 1918 težko ugotovili. Kljub temu je znano, da je do leta 1932 delovala ilegalna tehnika v Novem mestu in tiskala poleg drugega tudi Boljševika v lukenjskem gradu in na Gorjancih, kadar je bil do-

govor s tov. Marentičem, ki je prišel na Gorjance iz belokranjske strani. Sodelujoči Novomeščani so tako skromni, da ne žele biti imenovani. Po tej tehniki je delovala tudi tehnika, najbrž v Dobriču, ki jo je vodil narodni heroj Jože Slak-Silvo, ki je podrobnosti o njej odnesel s seboj v grob. Kasnejše novomeške tehnike so delovale v letih 1936—1941. Najpomembnejša je bila tehnika v Sokolski knjižnici. Tam so se razmnoževali letaki, napredne pesmi, okrožnice, gradivo za študijske krožke, formularji za nabiranje podpisov in podobno. Od oktobra 1940 se je tehnika večkrat selila in je delala ali v Škaber-netovem skladišču ali v trgovini Kmetijske družbe, ali v Drašlerjevi hiši ali pa pri Medveškovih v Zabji vasi. Prenosna ilegalna tehnika, ki je delala ali v hote'u Metropol ali v paviljonu na Vasičevem vrtu ali v cerkvi Sv. Roka, pa pade že v dobo italijanske okupacije.

S tem smo že prešli na partizanski tisk, izdelan na osvobojenem ozemlju Dolenjske. Tu je razstavljeno ogromno gradiva: od letakov, razmnoženih na šapirografu do pravih tiskanih knjig, od lepakov, izdelanih na papirju iz cementnih vreč do umetniških knjig. S številnimi tehnikami in obema dolenjskima tiskarnama, ki sta bili odpeljani iz Novoga mesta in Kočevja, je dala Dolenjska brez dvoma največji delež naprednemu tisku. Če pogledamo danes nazaj v čas, ko je nastajal ta tisk med borbo, je jasno, da je dosegel tako velik vzpon, ki mu ni enakega v zgodovini, predvsem zato, ker je gradil na izkušnjah ilegalnih tehnik v kraljevini Jugoslaviji.

Razstava pokaže, da je ves napredni tisk izšel iz ljudstva, da je imel med delovnim ljudstvom največ sodelavcev in da ga je ljudstvo vedno imelo za svoj — delavski tisk. Zaradi tega ga oblast ni mogla nikdar zatreti.

Karel Bačar:

ŠE O PUGLJEVI LAURI — MIRI VAGNER

V Domu in svetu 1904 so izšle v tretji in sedmi številki tri pesmi, podpisane z imenom Mire Wagner: *Na vasi fantje pojejo...*, *Padajo snežinke...* ter *Pozno je...*

Ime in priimek avtorice kažeta, da gre za starejšo izmed dveh sester, ki sta bili v 90. letih znanki pesnika Ketteja, po letga smrti pa izmenoma izvoljenki mladega Milana Puglja (gl. o tem članek B. Komelja: *Umrli je Pugljeva Laura*, *Dol. prosveta* 1954, 99). Ker Mirinega imena ne

najdemo ne poprej ne kasneje v nobenem literarnem časopisu, se mi je stvar zdela sumljiva: kaj, ko bi pravi avtor ne bila ona, ampak Pugelj? V tej misli so me potrdile še druge okoliščine. Pugelj je objavil tri pesmi v prvih dveh številkah istega letnika Doma in sveta, potem pa nič več, v tretji številki pa se pojavi Mirino ime; tudi Pugelj je rad jemal za naslov svojim pesmim začetni verz, kakor je storila pri vseh treh pesmih Mira; končno pa mi je tudi vsebinska in slo-

govna primerjava pokazala, da je pravi avtor Milan Pugelj.

Nato sem pregledal še Pugljevo rokopisno ostalino v novomeški študijski knjižnici in našel v njej kar dve od »Mirnih« pesmi, in sicer: *Na vasi fantje pojejo...* (DS 1904, 165) ter *Padajo snežinke zunaj...* (str. 170). Obe sta pisani s Pugljevo roko, brez naslova in se le malo ločita od objave. Tretje pesmi sicer z osta-

limi ni, vendar ne more biti dvoma, da je tudi ta Pugljeva.

Mladi poet je pač počastil svojega dekleta na ta način, da si je izposodil njeno ime za svoj psevdonim. Po vsem tem moramo poslej med ostalimi Pugljevimi pesniškimi imeni imeti v evidenci tudi tega, čeprav ga ni razrešil niti avtor »Jubilejnega kazala... Doma in sveta«, ki je izšlo ob petdesetletnici revije.

Kastelic Slavko:

Okrajna skupščina Ljudske prosvete

Šesta redna letna skupščina Okrajnega odbora ljudske prosvete je bila 24. 4. 1954. Skupščini je prisostvovalo 76 delegatov.

Kot gostje so prisostvovali: zvezni poslanec Avgust Jazbinšek, zastopnica Republiškega odbora ljudske prosvete tov. Roza Menzin, organizacijski sekretar OK ZK Novo mesto tov. Jože Plavc in predsednik MLO Novo mesto Boris Andrianič.

Skupščina je močno poudarila željo naših ljudskih množic po ljudskoprosvetnem izobraževanju. Ljudje radi pojejo, igrajo, plešejo, čitajo, starejši prav radi pripovedujejo o svojem življenju itd.

Odkar obstoji človek, človeška družba, obstoji tudi ljudska prosveta. Vedno so ljudje prenašali pridobljene izkušnje. To prenašanje pa se je izvrševalo iz različnih nagibov in po različnih poteh. Ti nagibi so lahko bili reakcionarni ali pa napredni.

Odkar smo začeli boj za socialistično Jugoslavijo, je naše delo zgrajeno na marksistični tezi. Delavski razred je pri nas tisti faktor, ki vključuje v svojo borbo družbeni progres v celoti.

To delo seveda ni lahko. Naš okraj je agrarna značaja in *agrarno preveč gosto naseljen*. S primitivno obdelavo ne more kmet niti sebe prehraniti. Ta ugotovitev mora biti kmečkemu človeku jasna. Zemlja mora dati kruha vsem! Zato pa je treba z izobraževanjem postopoma odpravljati negospodarske, stare, primitivne navade. Borba za krepke gospodarske osnove zahteva več načrtnega izobraževanja.

Gospodarski razvoj ima sicer odločilno vlogo pri razvoju prosvete, vendar brez notranje potrebe po izobrazbi, po udeleževanju, po doživljanju in veselju itd., ne bi ljudska prosveta rasla. Bistvo vsega našega dela je v tem, da izobraževanje ljudje sprejmejo.

Za prosveto je potreben daljši rok, večja vztrajnost, doslednost in sistematičnost. Režiser režira iz življenja iztrgan

ali vzet dogodek, torej ga mora tudi za življenje, za katerega se borimo, režirati. Marsikdo misli, da je vsa režija v tem, če črta nekaj stavkov ali besed, ki dišijo po idealizmu ali pa spremeni celo naslov igre. Neka igralska družina je dala igri »Trije vaški svetniki« ime »Trije vaški poštenjaki« — človek se mora takemu poneumnevanju res smejati. Naše delo mora upoštevati realno stanje našega gospodarstva. Dolenjska je bila v stari Jugoslaviji zapostavljena. Pri nas se nista gradili ne industrija ne promet. Vsa dobra obdelovalna zemlja je bila v rokah graščakov in cerkve. Naš mali kmet po Suhi krajin in gorjanskih pobočjih je bil ekonomsko popolnoma odvisen od graščakov in cerkve. Šele naša revolucija je ta obroč izkoriščanja strla in ustvarila osnovo za ekonomski in izobrazbeni razvoj Dolenjske. Odprava gospodarske in kulturne zaostalosti bo izrinila ponekod še trdno vsidrano vražjeverstvo in starokopitnost.

Zivimo v zgodovinskem boju za socializem. Ljudska prosveta se mora boriti za odpravo starih razvad in navad starega reda, ki so podpirale izkoriščanje delovnega človeka.

Ljudsko prosveto *moramo voditi s posebnostjo odgovornostjo*. Kdor nima sposobnosti za izbiranje dobrega in slabega, ne more vzgajati in izobraževati. Izgovori, »ta je rekel, oni je predlagal«, niso izgovori, če grešimo v tem, da neodgovorno režiramo igre, da izposojujemo slabe knjige, da *prodajajo šunt literaturo*, da igramo samo zaradi denarja, da po predstavi vstopnino zapijemo itd. Kdor tako neodgovorno dela, ta ne more voditi ljudske prosvete.

Idejni in gospodarski cilj mora zajeti vse naše udejstvovanje na vasi in v mestu. Zato ne sme biti delo naših društev zaprto in administrativno, ne sme se vezati trdoživo na stara pravila, temveč se mora ravnati po življenjskih potrebah.

Člani okrajnega pevskega zbora prosvetnih delavcev

V vasi ali v mestu je morda več društev, več množičnih organizacij itd. Praksa je pokazala, da je vsako društvo ali organizacija delala po svoji liniji. Ta trmoglava linija pa nam je rodila anarhijo v našem ljudskoprosvetnem delu. Šlo je že tako daleč, da so drug drugemu trgali članke in ustanavljali nova društva.

Koordinacijsko telo imamo v občinskem Svetu za prosveto in kulturo. Ta Svet je po oblastni liniji zadolžen, da vodi evidenco, koordinacijo in kadrovske politike svojega območja. V praksi pa je tako, da sveti še povečini spijo, društva pa delajo po svoji liniji. Sveti so dolžni poživljati društveno življenje, da društvom in organizacijam materialno pomagajo, društva in množične organizacije pa so dolžne, da ti sveti za prosveto in kulturo pri ljudskih odborih zažive.

Ni važen naslov društva, važna je vsebina dela, zato se lahko, zlasti v manjših krajih, razna društva združijo, zato pa naj imajo razne sekcije dela po interesih članstva. Na ta način bodo društva številnejša, lažje se bodo borila s finančnimi težavami, a kar je glavno, s tako združenim kadrom bodo društva lahko vzgojno vplivala na svoje okolje. Le na ta način bomo tudi rešili kadrovske vprašanje naših društev. Če analiziramo članstvo naših društev, pridemo do zaključka, da je v odborih premalo delavcev in kmetov ter v

glavnem vse delo na vasi sloni na ramednih učiteljskih.

Važno kadrovske vprašanje je tudi vključevanje mladine in pionirjev v društva. Nočem s tem reči, da mladina in pionirji ne igrajo, nasprotno, oni dajo zlasti na vasi največ prireditev, vendar v glavnem zopet samo po svoji liniji. In tako naša društva životarijo, ker nimajo živega dotoka mladih ljudi. To stanje je bilo zlasti akutno pri Kulturnem društvu Dušan Jereb, ki pa ga je zadnje čase vsaj delno rešilo s tem, da je z mladinci uprizorilo igro »Naša kri«.

Iz vsega navedenega sledi:

1. Dobro moramo paziti na vsebino dela z ozirom na cilje in potrebe kraja in državljanov, ki si grade socializem.
2. Odpraviti moramo anarhičnost dela po različnih linijah in koordinirati celotno ljudskoprosvetno delo s sveti za prosveto in kulturo pri ljudskih odborih.
3. Odpraviti moramo zaprtost društev ter obdržati v krajih tista društva, ki imajo najmočnejši vpliv na okolje.
4. Življenje in sposobnost društva se kaže v pravilni vzgoji in vključevanju mladega kadra.

Ni ljudska prosveta sama sebi namen, temveč je šola za kadre. V nepravilnem gledanju in slabi materialni podpori pa ljudska prosveta res samo životari. Le komu bomo izročili naše gospodarstvo in

Članice okrajnega pevskega zbora prosvetnih delavcev

naše pridobitve ljudske revolucije, če ne bomo z razvojem gospodarstva istočasno skrbeli tudi za dober kader, ki bo imel jasne poglede za graditev socializma. Zelo močno sredstvo za aktivizacijo so občni zbori društev, seveda če so občni zbori dobro pripravljeni. Imamo kraje (Bela cerkev, Zagradec, Trebelno), ki imajo svoje dvorane, pa vendar niso ti kraji sposobni, da bi izvedli občne zборе. Kje tiči vzrok? Vzrok tiči v nezanimanju odločujočih faktorjev v omenjenih krajih. Ljudska prosveta je v teh krajih odrezana od gospodarstvih in političnih faktorjev, v kolikor dela, je vezana izključno na prosvetni kader.

Za življenje društva je potrebna neka administracija. Že na zadnjem občnem zboru in pozneje v Dolenjski prosveti smo poudarjali in nakazali, katere knjige naj vodi posamezno društvo. Stanje v tem pogledu je še vedno žalostno. Od 43 društev vodi 17 društev delovodnik, 15 društev knjigo zapisnikov, 19 društev blagajniške knjige, 5 društev inventarno knjigo itd. Ta evidenca je silno žalostna, v njej se vidi žalostna gospodarska evidenca nekaterih društev. Tajniki takih društev se pač niso ravnali po sklepkih, ki smo jih sprejeli na zadnji skupščini. Kako bomo vzgajali našo mladino v dobre gospodarje, ko jim ne znamo v društvu praktično pokazati, kako se naj vodi gospodarstvo.

Zaradi stanja na terenu je nujno, da vsa društva uvedejo potrebne knjige, da si delo razdele po sekcijah ter da aktivne in podporne člane aktivizirajo z rednim pobiranjem članarine na podlagi društvenih legitimacij.

Vsako društvo si mora napraviti proračun dohodkov in izdatkov. Ker so društva v glavnem vsa pasivna, zato morajo proračune pravočasno predložiti občinskemu ljudskemu odboru, da primanjkljaj društev vnese v svoj proračun. Prepričan sem, da do danes niti en svet za prosveto in kulturo ni obravnaval proračuna katerega društva, ker jih društva sploh niso predložila. Vsa aktivnost društev v proračunskem smislu je prošnja za denar, kadar so v zagati. S proračunom društvenih dohodkov in izdatkov morajo biti seznanjene vse množične organizacije in vsi gospodarski in politični faktorji.

O notranjem organizacijskem delu bi lahko še marsikaj dobrega in slabega ugotovili. Želim, da bi ta vprašanja na društvenih sestankih na podlagi iznesenih smernic temeljito predelali in si osvojili nek sistem dela, kajti decentralizacija zahteva od društev več samostojnosti. *Društva, ki živijo samo po navodilih, imajo kratko življenjsko dobo.*

V okraju imamo 17 prosvetnih domov, 11 zadružnih, 3 fizikalne, 3 gasilske domove, ki imajo provizorične odre, poleg

tega imamo še odre v dveh šolskih telovadnicah, v dveh tovarnah, dalje imamo 4 zasilne odre v učilnicah in priložnostne odre, ki se najprimitivneje napravijo ob potrebi v kaki kmečki izbi ali v učilnici.

Skupno imamo v okraju torej 34 domov, ki služijo za kulturnoprosvetne namene. Ta številka je razveseljiva, vendar so potrebe še večje. Nujno je, da vse merodajne činitelje zlasti pa vaščane zainteresiramo za ta problem. Ljudje so naklonjeni ljudski prosveti, treba jim je le pravilno prikazati potrebe. Društva pa morajo bolj skrbeti za higiensko in estetsko ureditev domov. Čut odgovornosti do ljudske imovine je treba utrditi pri vseh ljudeh. Še vedno so ljudje, ki mislijo, da lahko uničujejo, če ni njihovo. Največkrat pa se dela škoda iz malomarnosti in lahkomišljenosti.

Vsi prosvetni in fizikalni domovi so v slabem stanju, a zadružni domovi v glavnem še niso dograjeni. Urediti bo treba tudi upravljanje teh domov. Imamo primere, da so fizikalne in prosvetne domove preimenovali v zadružne domove (Gor. Sušice, Trebelno, Dol Toplice, Dobrnič). Ni važno, kdo je formalni lastnik, važno je to, da društva nemoteno delajo. Ne sme se pa dogajati to, da si prilasti domove neko pravno telo, potem pa od društva zahteva visoko najemnino.

Tudi naši odri so v glavnem zelo slabo opremljeni. Kulise so izdelane iz lepenke ali papirja, odrom manjkajo zavese itd. Okrajni odbor ljudske prosvete delno pomaga; kupil je zavese za društvo Trebelno, Ajdovec, Otočec, za društvo Dobrnič je kupil zaveso Glavni odbor AFŽ ob 10. obletnici Prvega kongresa AFŽ v Dobrniču.

Poglejmo še delo po sekcijah:

a) Dramatika: Imamo 44 igralških družin. Največ težav imamo pri izbiri iger. V pretekli sezoni so največ igrali naslednje igre: Vozel, Županova Micka, Klic zemlje, Glavni dobitek, Iz trpljenja v svobodo, Tako so nas učili itd.

V igralske družine je vključeno 515 žena, 526 moških, skupno 1041 igralcev. Te igralske družine so uprizorile v pretekli sezoni 153 iger. Te prireditve je obiskalo 71.710 ljudi, torej povprečno vsak prebivalec novomeškega okraja. Iz tega sklepamo, da je dramatika zelo močna panoga izobraževanja, zato bo treba ureditvi odrov in dvoran posvetiti več pozornosti.

b) Knjižnice: V okraju imamo 54 ljudskih knjižnic z 22.477 knjigami. Povprečno pride na 3 prebivalce ena knjiga, a na enega dijakova povprečno komaj dve knjigi. Ta prikaz nam nazorno prikaže hibo na-

šega samoizobraževanja. S pomočjo subvencije našega Okrajnega ljudskega odbora, je Okrajni odbor LP nabavil 580 knjig in jih razdelil naslednjim knjižnicam: Ambrus, Otočec, Mokronog, Dvor, Dol. Toplice, Zagradec, Gor. Sušice, Mirna, Sentjernej itd.

Da se dokončno zagotovi materialni položaj naših knjižnic je nujno, da se sprejme zakon o ljudskih knjižnicah.

Na sedežu vsake šole naj bo ljudska knjižnica, ki naj obsega tudi mladinski del. Prosvetni kader je odgovoren za stanje knjižnic v propagandnem in administrativnem smislu.

Vsaka občina pa naj bi za svoj teritorij organizirala centralno knjižnico, ki bi imela nalogo, da posojuje knjige ostalim knjižnicam v občini, da vodi točno evidenco vseh knjig na teritoriju občine in da organizacijsko izpelje, da sčasoma pridejo vse knjige v živ obtok. Na ta način bi knjige, ki so v vsakem kraju že prečitane, oživele v drugem kraju.

c) Tečajji in ljudske univerze: Veliko pomoč pri vzgoji novega človeka nam nudijo razni tečajji. Na teh tečajjih pridobivajo ljudje poleg strokovnega znanja tudi znanje o razvoju družbe. Na splošno so tečajji dobro uspevali tam, kjer so se krajevni činitelji s skupno voljo lotili dela.

Svet za prosveto in kulturo pri občinskih ljudskih odborih je dolžan, da izvoli odbor, ki bo izključno delal za pošolsko izobraževanje. V tem odboru naj bodo vključeni politični, gospodarski in kulturni zastopniki. V odbor naj pridejo delovni ljudje, ki bodo z veseljem delali pri organizaciji izobraževanja.

Še vedno imamo težave v tem, da različne organizacije po svoji liniji organizirajo izobraževanje. V bodoče mora naše delo takole potekati:

1. Kdor hoče izobraževati na teritoriju kake občine, mora prej z vsebino dela seznaniti Svet za prosveto in kulturo pri občinskem odboru, ki bo delo v danih razmerah koordiniral in tudi materialno podpiral.

2. Vsi okrajni forumi, ki imajo namen organizirati tečaje ali predavanja, morajo svoj program dela predložiti Svetu za prosveto in kulturo pri OLO, ki ima za to dejavnost posebno komisijo, ki izrecno dela na tem področju. Za predavatelje pritegnimo vse sposobne izobražence, ne pa samo učitelje. V tem pogledu čestokrat pozabimo na tovariše iz drugih poklicev.

V pretekli zimi 1953-54 je bilo organiziranih 6 zimsko-kmetijskih gospodarskih

šol (89 m. in 81 ž. skup 170); 15 gospodarskih in gospodinjskih tečajev (47 m. in 311 ž. skupno 358); 22 tečajev za prosvetljevanje ženske mladine (433 ž.); 7 strokovno-organizacijskih tečajev (223 m. in 42 ž. skupaj 265); skupno 359 m. in 867 ž. skupaj 1226.

Te številke nam povedo, da se je skraj za 50% več deklet in žena vključilo v izobraževanje. Ta ugotovitev nam narekuje, da bomo morali učne načrte za zimsko izobraževanje prilagoditi tudi moškim interesom. To smo delno že letos izvršili z Ljudsko univerzo, ki je organizirala 76 predavanj o kmetijstvu in 26 predavanj o zdravstvu.

Zelo važna je tudi ugotovitev, da je zimsko izobraževanje v obliki tečajev ostalo tudi izhodišče ostale prosvetne dejavnosti. Tečajniki so ob zaključku tečaja organizirali razne razstave, se naučili kake igrice, oživili pevski zbor, napravili poučne izlete, skratka lahko rečemo, da smo z izvenšolskim izobraževanjem dosegli naslednje:

1. Zvišalo se je število dramatskih druženj in predstav.
2. Povečalo se je število pevskih zborov.
3. Ljudem smo približali knjigo in časopis.
4. Gostovanje kulturnih družin se je pomnožilo.
5. Dobili smo dobre recitatorje.
6. Izleti v razne kraje so utrdili vero v sposobnost naših sil.

Jože Zamljen:

Kaj bomo delali v letu 1955

V prihodnjem letu, t. j. v letu 1955, bomo imeli leto proslav, in to zelo pomembnih. Ker bomo proslavljali celo leto, pa ne s prekrižanimi rokami, ampak s poštenim delom, je potrebno, da že sedaj premislimo, kako in kaj.

Ena izmed najpomembnejših proslav bo vsekakor *10-letnica naše svobode in zmage* nad uničevalcem našega naroda — fašizmom in nacizmom. Prav vse izhaja iz te naše veličastne zmage: gospodarstvo, zdravstvo, socialno skrbstvo, prosveta in

7. Tečajniki so odpravljali v nekaterih krajih tudi staro sovraštvo med vasmi.

8. Dober mladinec, ki se je nekaj naučil, ki je nekajkrat pred javnostjo nastopal, je vplival tudi na svoje starše.

č) Glasba: Lepa pesem, lepa glasba ima veliko vzgojno moč, zato moramo tovrstno vzgojo ob vsaki priliki pospeševati. Da bi narodni instrumenti in pevski zbori še bolj zaživeli, je Okrajni ljudski odbor pri Glasbeni šoli osnoval oddelek za ljudske instrumente.

Velika pridobitev za okraj pa je ustanovitev pevskega zbora okrajnih prosvetnih delavcev. Zbor je bil ustanovljen leta 1953. Steje okoli 90 pevcev in ga vodi tov. prof. Ervina Ropas. 20 februarja 1954 je zbor prvokrat nastopil in dosegel lepe uspehe. V celotni republiki ima samo naš okraj ta velik reprezentančni zbor.

d) Šah: Šah je prodril v vas šele po osvoboditvi. Prej so si to igro lastili v glavnem meščani, sedaj pa se je razveseljivo uveljavila pri naših delovnih ljudeh in pionirjih. Danes je vključeno v šahovsko igro 800 pionirjev in mladincev.

e) folklor: Folklor ni našla pravega odziva pri naših društvih. Nekaj v tem pogledu dela »Partizan«.

Potrebno bi bilo razpravljati še o drugih sekcijah dela, zlasti o lutkah, literarnih večerih, o športnih odsekih v društvih in obratno, o kulturnih odsekih pri fizkulturnih društvih itd. Društva naj dane smernice občnega zbora temeljito preštudirajo na svojih sestankih ter naj z ozirom na krajevne prilike usmerijo delo v korist delovnega človeka naše socialistične domovine.

kultura in še mnoge druge reči. Prav zato si ne morem zamisliti proslave 10-letnice naše zmage drugače, kot da bodo vse pango našega kulturnega življenja pokazale, kaj vse so naredile v desetih letih svobode. Skoraj gotovo je, da bo naše gospodarstvo pokazalo ves svoj napredek na veličastni razstavi vseh podjetij, obratov, obrti, kmečkih posestev in kmetij ter pokazalo tudi, kaj se bo še vse spremenilo na tleh Dolenjske. Pri tej veličastni manifestaciji našega gospodarstva pa ne sme

manjkati prosveta in kultura. Kaj ni dvig gospodarstva tudi dvig prosvete in kulture in kaj ni dvig kulture in prosvete tudi dvig gospodarstva? Ob isti priliki proslavljam tudi 10-letnico Ljudske prosvete, ki jo močno in na vsakem koraku podpira naše rastoče gospodarstvo. V jubilejnem letu 1955 morajo biti vsi spominski dnevi še posebno slovesno praznovani, in sicer: 27. april, dan ustanovitve Osvobodilne fronte; 1. maj, praznik dela; 9. maj, dan zmage; posebno pa še dan osvoboditve Novega mesta; 25. maj, rojstni dan maršala Tita; 22. julij, dan vstaje slovenskega naroda; 29. november, ustanovitev socialistične Jugoslavije; 22. december, dan jugoslovanske ljudske armade in vsi občinski prazniki. Te dni bomo posebno lepo proslavili z zbranimi akademijami, na katerih naj nastopijo vse sekcije društva in vsi oddelki telovadnega društva »Partizan«. Toda to še ni vse. Dolenjska še ni imela nikdar po osvoboditvi festivala in tudi nikdar prej ni Dolenjska pokazala, kaj zmore v prosveti in kulturi. Zato bomo prav takrat, ko bo gospodarstvo pokazalo svoje uspehe, pokazali tudi ljudskoprosvetni delavci, kaj zmoremo z našimi odri, pevske zbori, godbami, orkestri, odseki ljudskih plesov, lukovnimi gledališči, slikarskimi krožki itd. Uredili bomo tudi razstavo naših uspehov v desetih letih dela. To naj bo veličasten obračun našega dela in naših naporov za povzdigo prosvete in kulture na Dolenjskem.

To seveda ne bo malenkostno delo in ga ne bomo opravili v nekaj dneh oziroma nekaj tednih. Priprave za to veličastno delo naj se prično že takoj. Zato bomo pričeli s tekmovanji oziroma pregledi dela. Najboljše dramske sekcije, godbe, orkestri bodo nastopili v Novem mestu in bodo ob tej priliki dobili lepe spominske plakete. Ne pozabite ob tej priliki na razne članke, ki jih boste objavili o vašem delu, zgodovini društva, o najpožrtvovalnejših članih, v dnevnem časopisju, posebno pa v Dolenjskem listu in Dolenjski prosveti! S tem delom bomo pokazali, da ni bila zastoj naša borba in da se je Dolenjska visoko dvignila nad nivo predvojne, zaostale Dolenjske.

Druga zelo važna obletnica je 60-letnica moderne. Pred 60 leti so se pričeli oglašati veliki pisatelji in pesniki: Ivan Cankar, Oton Župančič, Dragutin Kette in Josip Murn. To so štirje veliki stebri slovenske moderne. Po njihovih delih smo postali svetovno znani.

Kako bomo praznovali to obletnico? Skoraj v vsakem kraju, kjer je šola, lahko pripravimo akademijo, na kateri bi recitirali dela teh pisateljev. Prekrasne so kmetske pesmi Josipa Murna, Kettejeva muza je polna zasanjenosti in miline, borbena pesem Župančiča bo še vedno vžgala med mladino in Cankar bo v svojih delih pripovedoval o veliki ljubezni do matere in domovine. Na večjih odrih bi lahko uprizorili Cankarjevo dramo »Jakob Ruda« ali »Veroniko Deseniško«, Župančičevo mojstrovino slovenske besede. Seveda bi ob taki uprizoritvi omenili tudi ostale. Nikakor se ne bomo omejili na kakršenkoli datum, ampak bomo stvar postavili na odej, kadar bomo pač spoznali, da je delo sposobno proslaviti velike štiri.

V letošnjem letu bomo proslavili tudi 50-letnico mnogih naših pisateljev in pesnikov, v prvi vrsti proletarskih. Med njimi so: dr. Bratko Kreft, slovenski dramatik; Tone Čufar, pisatelj proletarec; Moškerc, proletarec dramatik; Mile Klopčič, pesnik proletarec in še nekaj drugih. Za naše kmečke odre bi prišel v poštev dr. Bratko Kreft s komedijo »Kreature« ali »Malomeščani«, Moškerc s svojimi »Rdečimi rožami«, Mile Klopčič s krasnimi pesmimi proletarcev in Tone Čufar s proletarskimi novelami. Tudi tu ne bomo postavljali datuma, ampak bomo pripravili res kvalitetno prireditev.

Še dve obletnici imamo letos. Obe se nanašata na dolenskega barda Janeza Trdino. V maju bomo proslavljali 125-letnico njegovega rojstva in v juliju 50 letnico njegove smrti. Obe obletnici bomo strnili v eno. Posebno mi Dolenjci bomo praznovali to obletnico, ker je napisal o nas toliko lepega in zdravega kot noben drug slovenski pisatelj. Okrajni odbor Ljudske prosvete Novo mesto namerava v Trdinovi knjižnici izdati še neobjavljena dela Janeza Trdine. Izdala pa bo tudi priložno knjižico za Trdinove proslave, po njej boste lahko priredili svečano akademijo v proslavo Trdine.

Nanizal sem vam le glavne dogodke v letošnjem letu, ki jih bomo morali proslavljati. Dovolj bo dela in zato le pridno na delo! Da pa ne bomo samo proslavljali, pa vam svetujem še to: Temelj vsakega izobraževanja je knjižnica in tečaj. Če bomo to dobro organizirali in vodili, se nam ni treba bati, da bi se naš narod zopet oprijel misticizma in babjeverstva, iz česar izhaja vsa zaostalost, ki zavira vsak napredek in izboljšanje življenjskih prilik.

IGRALI BOMO

Spet je zima, sneg in burja krog voglov in dolgi zimski večeri, ko včasih ne vemo, kako bi jih pretolkli. Kmečko delo večinoma počiva in zato je zima tisti čas, ko se lahko tudi naše podeželje, naš kmečki človek, v drugih letnih časih zaposlen od jutra do mraka, posveti izobraževanju. Prav zima je na deželi doba iger, tečajev, predavanj in podobnih oblik, v katerih se tudi naš preprosti kmečki deželan izobražuje in kultivira. Naši ljudje radi gledajo igre, dobre igre, so hvaležno občinstvo za gledališko umetnost, dobra igra jim služi za oddih in izobrazbo, umsko in srčno. Tudi letošnjo zimo bomo igrali. In v tem članku bi rad dal nekaj navodil, kaj bi igrali in kako najbolj uspešno razvili in dvignili to privlačno panogo ljudskoprosvetnega udejstvovanja — dramatiko.

V zadnjih letih se je pri nas dramatika tako zelo razbohotila, da najdemo le malo-katero vas, v kateri še niso nikoli igrali, prav gotovo pa ne vasi, v kateri še niso videli kakršnekoli igre. Prav povsod, kjerkoli je šola, je tudi oder, pa tudi tam so že odri, kjer šole sploh ni. Torej oder že imamo, imamo tudi nekaj ljudi, ki bi hoteli nastopati ter mnogo, mnogo ljudi, ki bi hoteli gledati igro. Vse drugo pa nam manjka. Kaj storiti? Poiskati si moramo igro. Eni pravijo, da je vsaka igra dobra, drugi zopet, da je treba poiskati tako igro, pri kateri se bodo ljudje zabavali, se po truda polnem delu nasmejali in naveselili, saj drugega tako nimajo. Tretji bodo zopet dejali, naj se izbere resna igra, kajti življenje je treba prikazovati resno, četrti pa bodo zahtevali od igre pouka in vzgoje. Ej, ubogi prosvetni delavec! Mučiš se in mučiš, da bi ljudem ustregel, pa ne moreš, ker je toliko različnih mnenj. Dal ti bom en sam nasvet: Dramsko udejstvovanje je najboljše vzgojno sredstvo za mlade, srednje in stare, pa naj si bodo aktivni ali pasivni sodelavci.

Vas že vidim. Že ste odprli usta, da bi mi zabrusili v brk: »S tem nam nisi povedal prav nič, to je samo govorjenje. Mi pa še vedno stojim pred vprašanjem, kaj naj igramo«. Igrajmo vse, prav vse, kar-koli nam bo pokazalo, kako so ljudje živeli, kako se borili za svoj vsakdanji kruhek, kako so čustvovali, kako iskali novih poti za doseg boljših življenjskih prilik, kako ljubili svojo domovino, kako se obnašali eden proti drugemu, kako se ljubili in zakaj sovražili! Igrajmo žalostne in veselic, smešne in resne, zgodovinske ali da-

našnje! Le takih ne igravimo, ki so brez vsebine ali jedra, ki popačeno kažejo človeško življenje, ki smešno prikazujejo delovnega človeka in ne takih, ki ga hočejo poneumniti.

Recimo takole: Po dolgem času so se zopet zbrali igralci in objavili: »Igrali bomo!« ali pa recimo: »Igra bo!« To je dogodek na vasi, v trgu ali celo v mestu! Ljudje se lepo opravijo in gredo »na igro«. Zastor se dvigne in ljudje se začno smejati, režati, krohotati. Krohotajo se neprestano in krohotanja ni ne konca ne kraja. Uro in pol, mogoče dve uri, mogoče še celo več, se ljudje režijo in ko se počasi odpravljajo domov ter se pomenkujejo o predstavi, se začno spraševati, kaj so pravzaprav gledali, čemu so se smejali, čemu so se režali in krohotali, ali je bilo vredno zapravljati večer. Saj pravzaprav niti ne znajo ponoviti vsebine, niti ne vedo povedati, zakaj je šlo. Nekateri bodo vedeli povedati: »Arduš, ga je Francelj lomil!« Mogoče bo drugi še bolj pošteno zabelil to kritično opazko, nato pa bo kmalu pozabljeno. Predstava je bila brez vsebine, bila je brez jedra.

Ali recimo takole: Zastor se razgrne in na odru zagledamo čudovito sobo, polno najdragocenejšega pohištva, ljudje hodijo v najčudovitejših oblačilih, okrašeni z najdražjimi okraski, govorijo samo o dobrih jedilih, pijači, o plesih, o zabavah, o ljubezni itd. To so pač bogati ljudje! Poleg vsega pa govorijo o tem, kako pomagajo ubogim, ki so ubogi zato, ker nočejo delati, ker so raztrgani, umazani, neumni in zlobni. Takega življenja v resnici ni in ne more biti. Tako prikazovanje življenja je popačeno in ima poseben namen, ki hoče človeško družbo še bolj razdeliti na razrede. Na eno stran postaviti bogate ljudi, polne usmiljenja in silno razumne, na drugo pa revne, ki pa so samovoljni, leni in neumni. Taka igra ne bo prinesla nikakega uspeha in ljudje bodo odšli iz dvorane nezadovoljni.

Vzemimo, da je predstava takale: Sova je zaskovikala pred hišo. To pomeni, da bo v hiši nekdo umrl. In v igri bo prav gotovo umrl. Na pokopališčih se prižigajo lučke; to pomeni, da se duše mrtvih prikazujejo, ker silno trpe. Prisega o polnoči je mnogo trdnejša, ko vsaka poštena beseda. Kukavica je dolgo kukala; zato bo veliko denarja in dolgo življenje itd. Vse te fraze se v igri neprestano ponavljajo, ker je potek igre na njih pravzaprav zasnovan.

Take igre poneumnjajo človeka, namesto da bi ga poučevala.

Vidite, to so primeri slabih iger in jih moramo odklanjati!

Marsikateri režiser vprašuje tudi za igre, ki morajo imeti čisto določeno število oseb, ki morajo imeti določeno sceno, po navadi samo eno, in končno nastopajoči ljudje morajo imeti edinole današnjo obleko. Dragi tovariš, režiser! Če se boš oziral še nato, potem boš res dobil največkrat le take igre, kakor sem ti jih naštel prej, to se pravi take, ki jih je najbolje odkloniti.

Praviš, da imaš le 5 do 8 ljudi v najboljšem primeru deset, ki so voljni, oziroma, ki znajo igrati. Amaterski oder oziroma gledališče, je zelo čudna in hkrati čudovita zadeva. Kdorkoli začuti enkrat pod seboj odrske deske in gledališko šminko na svojem obrazu, ne bo nikoli zapustil amaterskega igranja, kaj šele, če doživi uspeh svojega naporenega dela pri vajah. Amaterski igralec se ves dan peha za svojim zaslužkom in nima časa, da bi prišel na vaje pripravljen. Vaje so zanj tisti čas in tisti prostor, kjer si pridobi vse za prvo predstavo. Prav zato so vaje silno naporene za režiserja, kakor tudi za igralca. Zato je bolje, da režiser, namesto da bi jemal vedno iste že »vigrane« igralce, sprejme ljudi, ki jim že po naravi pristojna neka določena vloga. Za amaterskega režiserja je najbolje, če pozna vse ljudi v okolišju po njihovem značaju, obnašanju in čustvovanju. Sprva se bo mogoče novinec obotavljajl sprejeti vlogo; zato mu jo daj na vpogled, da bo prebral in premislil celotno igro in s tem tudi namenjeno vlogo, in končno se bo le vdal. Vedno iñnej v mislih, da naši ljudje silno radi igrajo in da se radi pokažejo na odru! Precej primerov poznam, ko je sprva zelo težko začeta igra končno le prišla na oder in tudi uspela. Spomnite se samo primera, ko je pri »Nezaželenem zetu« v Šentjerneju nastopila na odru 60 letna ženička poleg 12 letnega fantička!

Meniš, da bi to nekako šlo, toda z veliko težavo in da bi bilo treba mnogo delati. Priznam ti, da je tako, toda zavedati se moramo, da se brez muje še čevelj ne obuje. No, recimo, da bi stvar z ljudmi šla, toda zaradi kulis pa je popolnoma drugače. Odrsi so majhni, denarja za kulise ni, še manj za obleke. Nakup vsega tega bi stal toliko, da bi se igra sploh ne izplačala in bi doživeli samo izgubo. Res je, realistična scena stane precej. Toda ali misliš, da brez realistične scene ne gre? ali veš, da grški in rimski igralci sploh niso poznali kulis, da Shakespeare ni niti pomislil na kulise, da mnogi moderni gle-

dališčniki sploh odklanjajo kulise? Vedi tudi to, da predvojne »Svobode« tudi niso imele ne vem kakšnih odrov in denarnih možnosti, pa so vendarle uprizarjale sceno silno težavne igre, kakor n. pr.: Roka pravice, Vstajenje, Hlapec Nernej itd.! Vprašuješ me, kako bi torej opravil s sceno? V določen prostor, ki si ga ločil z zastori iz kakršnegakoli blaga, postavi le najnujnejše stvari (okno, vrata, mizo, stole, drevo, grmovje, stopnice itd. ali pa si omisli stalne stranske kulise, ki bodo primerne za vsa dejanja in menjavaš le zadnjo steno; ali pa, da narediš take kulise, ki se bodo dale hitro in brez vsakega zatikanja odstraniti in postaviti druge. Kulis ne delaj težkih in ne vem kako trdnih! Glavna je oblika in lahka prenosljivost. Zapomni pa si tole: Pri igri je glavno razumljiva, jasna in lepa slovenska govorica ter pravilno podajanje značaja. Če bosta amaterski režiser in igralec tako delala, bosta doživela vedno uspeh. Poznam primer, ko so na odru, velikem 4 x 3 metre, s samo enim majhnim oknom uprizarjali Desetega brata, Rokovnjače, Slabo vest, Utopljenca in druge igre.

No, tako! Zdaj smo igro izbrali in se prično vaje. Ne, ne prijatelj, daleč je še do prvih vaj! Najprej mora režiser igro temeljito preštudirati, ker mora igro poznati do vseh podrobnosti. Prvo kar je: režiser mora vedeti, kaj hoče avtor z igro povedati, to je spoznati se je treba z jedrom igre. To je važno zato, da zna režiser pri vajah pravilno poudariti ali pa zabrisati posamezna dejanja, zaplete in razplete v igri sami. Dobro mora poznati zgodovinsko in krajevno okolje igre in končno mora temeljito poznati značaje oseb, ki nastopajo. Na ta način bo režiser vedel, kje je višek celotne igre, kdaj začne dejanje padati, kdaj je v posameznem dejanju višek, kje so točke, ki jih je treba posebno poudariti in kaj se lahko v igri brez škode izpusti. Povedal vam bom nekaj primerov, ko so bile storjene velike napake prav zato, ker režiser ni poznal do podrobnosti smisla igre.

Nekje so igrali Analfabeta. Igra hoče prikazati do skrajnosti skorumpirano uradništvo v bivši Srbiji, poleg tega pa tudi neznanje takratnega uradništva. V igri nastopa praznoglavec, srezki načelnik. Toda ker v današnjih časih ni srezkih načelnikov, ga je režiser enostavno prelevil v predsednika okrajnega ljudskega odbora, in ker je mislil, da igra ne bo napredna, če se bodo v njej nazivali gospode, je vsakega naslovil s tovarišem. Jasno je, da je igra, ki ima zelo dober nauk, popolnoma propadla in dosegla ravno obraten uspeh. Čudno, da ni v srežko pisarno obesil še

Leninove in Marxove slike, kajti fiasko bi bil potem še večji.

Mladinci so v nekem kraju sami napisali igro — obžalujem, da si naslova igre nisem zapomnil. V igri je nastopal partizan, ki se je boril 4 leta za osvoboditev slovenskega naroda, pretrpel je mnogo, udeležil se je nešteto bitk in napadov, toda na koncu igre je odšel med misijonarje preobraščati zamorčke. Naj bo že kakorkoli, naj bo tisti, ki je napisal konec že kdorkoli, režiser ni poznal okolja in se ni poglobil v vsebino in jedro igre.

Raztrganci so čudovita igra. Ob njej se ljudje nasmejejo in najočejo. V igri nastopa mlinarjeva žena, ki je popolnoma pametna, toda okolje in nervoznost časa jo tako zmešata, da se znajde pri škropilniku in izganja iz hiše hudiča. Režiser je šel tako daleč, da je dovolil mlinarici izmoliti cele litanije, preden je začela škropiti. Pri čudovitem prizoru »Marija mi je pokimala!« pa je reva mlinarica izmolila kar cel rožni venec. Ali se vam ne zdi, da je stvar prav tako pretirana, kot je pretirana ona, ko so prizor pred Marijino podobo črtali in ga postavili za oder samo zaradi naprednosti?

Videl sem tudi lepo ljudsko igro, Finžgarjevo »Našo kri«. Da bi režiser dokazal, da so Slovenci verni ljudje, so vsi, pa naj bodo mladi ali stari, moški ali ženske,

poklekovali pred običajnim cestnim znamenjem in se križali na mile viže. Kaj takega Gorenjci ne delajo in niso nikdar delali!

Takih primerov je nešteto, vsi pa kažejo, da se režiser ni poglobil v igro in da ni izluščil jedra ter je s tem smisel popolnoma na glavo postavil.

Vidite, tako pridemo do vprašanja: ali bi sestavljali pred pričetkom sezone repertoar, ali kakor pravimo spored iger, ki bi jih pripravili za naslednjo sezono? Iz gornjega je razvidno, da je sestava repertoarja na vsak način potrebna. Pa ne samo zato, da režiser in igralci dobro preštudirajo igro, da pripravijo potrebne kulise in kostume, temveč tudi zato, da ob pravem času igrajo primerne igre, da ob pravem času pripravijo akademijo, da eno drugega ne izpodriva in ne jemlje časa. Prepotreben je torej koledar prireditvev, kajti v dveh, treh dneh ne more biti pripravljena kvalitetna prireditvev. Ta koledar naj se do dobra pregleda in se o njem razgovori. Pri razgovoru naj ne bodo navzoči samo nastopajoči ali mogoče samo člani ljudskoprosvetnega društva, temveč vse organizacije od osnovne celice pa do gasilskega društva, od ženskega društva pa do pionirjev in društva prijateljev mladine. Le na ta način bo naša kultura in prosveta dobila širok razmah, ki ga je tako silno potrebna zaostala Dolenjska.

Ing. Ivo Zobec:

Kultura naše vasi in Rdeči križ

Prosvetno delo na vasi je bilo in je še danes marsikje enostransko in preprosto. Uprizarjanje raznih klavrskih iger štejemo za velik napredek, čeprav so za prosvetljevanje našega podeželja take prireditve mnogokrat brez koristi. Res pa je, da je boljše nekaj kot nič, samo če taka zabava nima kvarnega vpliva.

Na splošno naši ljudje radi bero in prav to je vzrok, da smo se Slovenci šteli med zelo kulturne narode, vendar smo v tem pogledu precej pretiravali, saj je kultura obsežen pojem in pomeni vseobči napredek. Kulturno delo je vsako delovanje, ki meri na izpopolnjevanje človeka, na zadovoljevanje njegovih življenjskih in višjih potreb.

Govorimo lahko o materialni, tehnični, obrtni kulturi, o duhovni, umetniški, srčni, socialni kulturi itd. Vsa kultura pa je plod človeškega razuma in dela. Beseda kultura izhaja iz latinščine: colere pomeni obdelovati zemljo. Obdelovanje zemlje je začetek in temelj kulturnega življenja; ve-

deti pa moramo, da je danes ta temelj kulturnega razvoja pri nas, kultura naše vasi, na zelo nizki stopnji.

S svojim delom na prosvetnem področju smo prehitro zadovoljni. Če vidimo v nedeljo popoldne kmečko dekle s knjigo v roki sedeti na vrtu, smo že navdušeni, češ pogledajte, kako napreduje izobrazba. Če pa to dekle ali še bolj njeno okolico nekoliko natančneje pogledamo, ne bomo prav nič več zadovoljni: dvorišče je neurejeno, gnojišče tik pred hišo razvlečeno, iz njega pa teče mimo dekleta s knjigo v roki, gnojnica na cesto.

Naša zdravstvena kultura je neverjetno nizka, toda ne samo na kmetih, temveč tudi v mestih. To jasno kaže velika umrljivost dojenčkov in otrok in prav tako kratka povprečna življenjska doba pri nas. V Jugoslaviji je povprečna življenjska doba 50 let, v ZDA pa 67 let. Povprečno starost 50 let so v ZDA dosegli že okrog leta 1900. Pri nas smo torej dobrih 50 let za ZDA. Na Švedskem so dosegli

že leta 1936 povprečno življenjsko dobo 66 let.

Slovenske matere so rodile mnogo otrok za smrt, za bolezen in za garanje v tujini. Ko sem se kot član komisije za male asanacije mudil v vasi Dolž pod Gorjanci, sem šel gledat tudi pokopališče. Zbodlo me je veliko število razmeroma novih majhnih grobov. Starejše majhne grobove izravnavajo. Otroci umirajo. Ko sem pregledal še druge grobove, sem ugotovil, da nihče izmed teh, ki imajo na grobu spomenik, ni dočakal 60 let. Verjetno je, da ti, ki imajo spomenik, niso bili med najrevnejšimi in torej niso slabše živeli kot drugi sovaščani. Tukaj je prav gotovo povprečna življenjska doba precej pod 50 let.

Čedalje bolj si utira pot spoznanje, da ima Rdeči križ poleg splošno znanih nalog tudi velik pomen za vzgojo in prosvetljevanje našega ljudstva.

Rdeči križ se je z dvema velikopoteznima akcijama odločil dvigniti zdravstveno raven na vasi in prispevati hkrati posredno k dvigu celotne kulture: s tečajji za zdravstveno prosvetljevanje ženske mladine in z malimi asanacijami.

V letih 1934 in 1935 rojena dekleta so obiskovala dve leti tečaje za zdravstveno prosvetljevanje ženske mladine, in sicer vsako leto po 70 ur od novembra do marca, tako da so v dveh letih končale 140 ur. Tečajji so bili večidel ob nedeljah dopoldne na sedežih skoraj vseh šol. V Sloveniji je dovršilo dveletni tečaj 12.753, v novomeškem okraju pa 672 deklet.

V nekaterih tečajjih je bil obisk v začetku zelo slab, toda vsako nedeljo so prihajala nova dekleta, zlasti če so bili dobri predavatelji, tako da je bil obisk tudi st odstoten, če ne upoštevamo upravičenih izostankov. Drugod se je zopet pokazalo, da hodijo dekleta samo zaradi avtoritete voditeljice ali zaradi obveznosti. Povsod pa so tečajnice izredno rade prihajale na predavanja o zdravi prehrani in so pod strokovnim vodstvom sama pripravljala jedila po najmodernejših načelih zdrave prehrane, čeprav smo že vnaprej povedali, da tort ne bodo delale.

Predmeti: higiena, nega dojenčka, prva pomoč, nega bolnikov, priprava zdrave hrane itd., so dali tečajnicam vednosti, ki jih nujno potrebujejo dekleta, matere, gospodinje in sodelavke po kmečkih domovih.

Naučile so se, da nalezljive bolezni nastajajo zaradi mikroskopsko majhnih povzročevalcev, ki vdirajo v naše telo pogosto samo zaradi nesnažnosti, da nastanejo nadalje bolezni zaradi oslabelosti, neprevidnosti itd., da pa nikdar ljudje ne

obolijo zaradi nadnaravnih vplivov in da bolezni preprečujemo in zdravimo samo z naravnimi sredstvi. Zdaj vedo, da je lažje zdravje ohraniti, kakor izgubljeno zopet pridobiti in da je čistoča pol zdravja, zdravje pa največja dobrina posameznika in vse naše skupnosti, saj nam bolezni požirajo milijone ljudskega premoženja. Brez trdne gospodarske osnove pa se ne razvija višja kultura.

Izkazalo se je, da je zdravstveno prosvetljevanje, ki zaradi neposredne koristi pritegne ljudske množice, eno izmed najmočnejših splošno izobraževalnih sredstev, saj so tečajnice potem dostopne ne samo za znanstveni svetovni nazor, temveč za vsako izobraževanje, rajši berejo, poslušajo poučna predavanja in sodelujejo pri raznih akcijah. Kajpada uspehi tudi tukaj ne pridejo takoj, treba je potrpljenja in obzirnosti, ker bi naglica bolj škodila kot koristila.

Voditelji tečajev so bili v novomeškem okraju že takoj od začetka poleg nekaj zdravstvenih delavcev skoraj izključno prosvetni delavci. Za predavatelje so bili seminarji jeseni 1952 in 1953 v Novem mestu, za učiteljice zdrave prehrane, pa je bil poseben seminar v januarju 1954.

Kakršen je učitelj, taka je šola in kakršni so bili voditelji tečajev, tak je bil — razen v posebno neugodnih razmerah — uspeh tečajev in tudi obisk. Večina predavateljev je delala z veseljem in uspešno, čeprav je bilo zelo naporno, ker niso imeli pozimi nobene nedelje proste. Bile so tudi tako požrtvovalne učiteljice, da so hodile od hiše do hiše obiskovat in izpodbujat dekleta.

Vsi, ki so v teh tečajjih navdušeno delali, naj imajo zadoščenje v tem, da so preobraževalci spremenili naše vasi iz okorele zaostalosti v zdrava in lepo urejena naselja, kjer bo življenje kmalu lažje in prijetnejše. Ne smemo pa biti malodušni, če se sadovi našega utrudljivega dela ne pokažejo takoj; kultura ne dela velikih skokov, temveč raste počasi.

Zdravstvena prosveta žanje sicer uspehe, toda izkušnje nas učijo, da je samo znanje brez prave zavesti in trdne volje mnogo premalo. Ne gre samo za to, da poznamo predpise, temveč je važno, da si higienske navade osvojimo. Na žalost se pri nas celo izobraženci, čeprav dobro poznajo splošne zdravstvene in higienske predpise in s tem v zvezi tudi pravila o lepem vedenju, po njih ne ravnaajo. Vštric se prosveto mora iti vselej vzgoja. Razviti se mora čut odgovornosti do samega sebe in do drugih. Vsekakor pa o človeku, ki vidi samo sebe, in svojo korist, ne bomo rekli, da je kulturen.

Vzgoja je težka naloga Rdečega križa, saj njegov glavni cilj, pomagati potrebnim, zahteva ljudi z visoko srčno kulturo. Vemo pa, da sta sebičnost in nevoščljivost med kmečkim ljudstvom še močno ukoreninjena. Z vzgojo gradimo osnovo socialistične preobrazbe naše vasi.

Naša zemlja je v glavnem kraška. Voda pronica s površja v zemljo, teče pod njo in zopet prihaja na površje. Zato je v naših izvirkih večinoma slaba, lahko tudi okužena voda. Nesreča je še v tem, da so izvirki pogosto pod vami, n. pr. v Otočcu, tako da se gnojnica po drobnih cevčicah pod zemljo steka v podzemske tokove studencev in jih onečiščuje ter lahko okužuje. V Zalogu pri Škocjanu n. pr. pravijo, da ob deževju voda njihovega studenca, ki leži pod vasjo, smrdi po gnojnici. Razumljivo, da je treba zato še pred asanacijo studencev in vodovodov napraviti gnojnične jame in urediti gnojišča.

Medtem ko naše ljudi lahko pridobiš za skupne akcije, kadar gre za zgraditev vodovodov ali ureditev studencev — posamezniki v Osrečju so se kar na hitro zavezali, da bodo za skupnost dali po petdeset in celo sto tisoč dinarjev — pa je mnogo težje, če gre na primer za gnojnične jame. Imamo še vedno velike vasi, kjer ni niti ene gnojnične jame. Samo velika sreča je, da ne izbruhnejo večje epidemije tifusa. Na Potovem vrhu je trden kmet še precej dobro uredil dvorišče z gnojiščem, iz gnojišča pa je z velikimi stroški speljal gnojnico po ceveh pod gospodarskim po-

slopjem — na cesto. Tako delajo, kakor da ne bi vedeli, da je gnojnica zelo dobro gnojilo, da zemlja zato ne dá zadovoljivega pridelka, ker jo premalo gnojijo, in da je gnojnica na polju ali še bolje na travnikih zlato, gnojnica, ki teče po cesti, pa strup. Na srečo ni povsod tako, toda vendar je naša vas zanemarjena.

Dokler ne bomo dvignili strokovne izobrazbe kmetovalcev, bo naša vas le počasi napredovala. V novomeškem okraju je bilo pozimi šest kmetijsko-gospodarskih šol, 15 gospodinjskih tečajev, in 7 združenih strokovno-organizacijskih tečajev. Za vso Dolenjsko sta gospodinjska šola na Mali Loki in Kmetijska šola na Grmu v Novem mestu. Na Kmetijski šoli na Grmu je bilo letos od 23 učencev samo šest iz novomeškega okraja, za novo šolsko leto sta se pa po razpisu od junija, doslej (28. jul. 1954) priglasila vsega skupaj — dva. Ali naj gremo s kmetijsko izobrazbo navzdol? Vpeljati bo treba določeno obveznost (ali po vaseh ali občinah ali z drugih ali kako drugače), kajti naši kmetovalci morajo biti strokovno bolj izobraženi kot doslej.

Rdeči križ si je zadal veliko nalogo. Izvršil jo bo le, če bodo sodelovali vsi odločilni faktorji, med katere štejemo ne samo našo ljudsko oblast z ustrežajočimi strokovnjaki, zadruga in množične organizacije, temveč še vedno tudi učitelje in zlasti učiteljice, ki bodo po vaseh lažje živele, če se bodo bolj zanimale za kmečko gospodinjstvo in higieno kmečkih domov.

Tone Trdan:

Poživimo delo v društvih prijateljev mladine

Društvo prijateljev mladine v Novem mestu ima za seboj dobri dve leti vsestranskega in plodnega dela. Ustanovljeno je bilo leta 1952 z namenom, da bo pomagalo pri ustanavljanju vzgojnih sredstev (otroška igrišča, zabavišča, mladinski odev, pionirska knjižnica itd.), da bo organiziralo kulturne mladinske zabave, letovanja in taborjenja ter pomagalo družbenim organizacijam. Posebna naloga društva je skrb za družinsko vzgojo, še posebej pa za mladino, ki živi v moralno in socialno ogroženem okolju. Pomaga tudi šolam, vrtecem, dijaškim domovom, pionirskim ter mladinskim organizacijam.

V zadnjih dveh letih je bilo v vsej državi ustanovljenih preko 900 društev, v katerih deluje več sto tisoč aktivnih članov. Društva postajajo pobudniki in organizatorji skrbi za otroka v komunah.

Novomeško društvo je bilo ustanovljeno med prvimi v Sloveniji in ima preko 900 članov. V dveh letih je našlo nove poti pri delu z mladino in je zajelo v svoj delokrog celotno problematiko vse novomeške mladine. Vcepjati mladini vero vase, v človeka in dati ji poštenega razvedrila, to je bila ena glavnih in vodilnih nalog našega društva. Društvo je uredilo v mestnem parku otroško igrišče, postavilo vrtiljak, gugalnice, peskovnik in drugo za predšolsko mladino. V načrtu je ustanovitev še dveh igrišč. Sekcija za prireditve je požrtvovalno delala. Pravljični vlak v Ljubljano s 1200 pionirji iz mesta in 15 bližnjih šol, kjer so si ogledali lutkovne in mladinske predstave; bajno urejeni prostori okrog vrtca za novoletno jelko; pogostitve in obdaritve s knjigami, in raznimi potrebščinami; kurentovanje za

vso mladino od cicibančkov do gimnazijcev in ostalih šol; izleti v naravo, cvetlični dnevi za cicibane; športne prireditve; Dan pomladi, igrice in organizacija prireditev za praznike — povsod so dobili naši cicibani, pionirji in mladinci pristna in bogata doživetja. Vzgojna posvetovalnica rešuje primere zanemarjene mladine, daje nasvete staršem in v okrajnem merilu tudi po časopisju ter s predavanji in konzultacijami. Izvedla je anketo v okraju o defektnih, nervoznih in zanemarnjenih otrocih. Da društvo skrbi vsako leto za letovanje in taborjenja, je samo po sebi razumljivo. Lansko leto smo na Frati oskr-

beli eno izmeno z vsem — 170.000 din. Vajenska mladina je bila deležna posebne pozornosti našega društva, za letovanje vajencem, podpore itd., smo dali nad 60.000 din. Prav tako je ob podpori društva zaživelo lutkovno gledališče na učiteljskišču, ki mu je dalo ves material za oder. Izvedlo je tombolo s preko 350.000 din dobička — za letovanje naše mladine. V celoti je društvo zbralo 1.400.000 din za mladino. Inventarja ima za 200.000 din. Navedel sem le najvažnejše naloge. Z geslom »Vse za mladino« bo društvo delalo tudi v bodoče.

Dušan Modic:

KAKO IZDELAMO IN OBLEČEMO ROČNO LUTKO

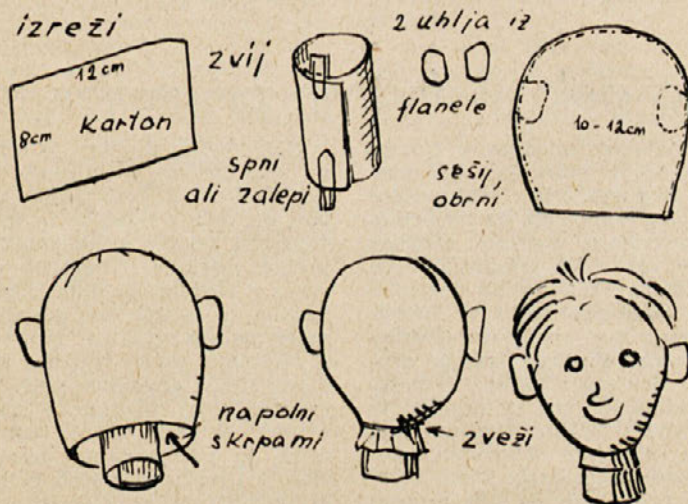
ri ročnih lutkah ločimo glavo, obleko in roke. Telo lutke je igralčeva roka, ki jo skriva lutkina obleka pred preradovednimi pogledi gledalcev. Glava tiči na kazalcu, »roke« lutke pa sta palec in kazalec igralca, ostala dva prsta sta stisnjena k dlani.

Velikost lutke se ravna po igralcu. Za otroka je glavica visoka 5—6 cm, za od-

členkom. Na vrat je pritrjena haljica. Zato mora imeti vrat zarezo ali pa izbočen kolobar, da oblekca ne zdrkne z njega.

Glavo lahko izrežljamo iz lesa, lahko je stružena. Najlažja in najcenejša pa je votla glavica iz papirja.

V vodi razmočen papir, premazan z lepilom, je prav dobra tvarina za izdelovanje lutk. Papir je lahko časopisni, lepilo pa si skuhamo sami iz bele moke ali škro-

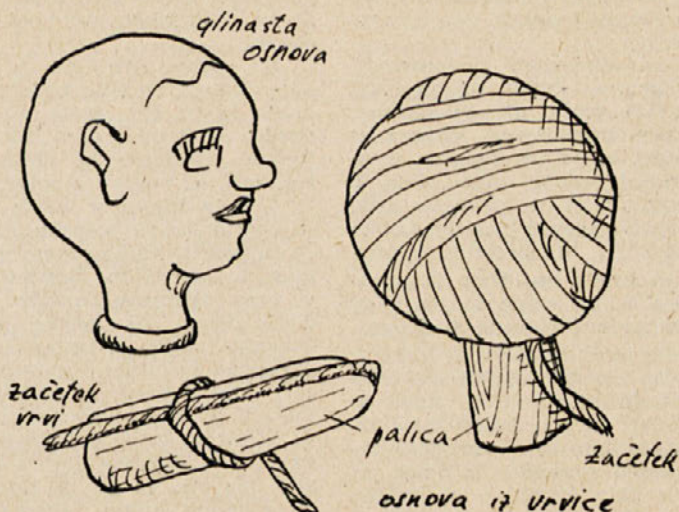
raslega igralca pa 8—10 cm. Najbolje je, če ima glavica vrat (dolga 1—1,5 cm). Kazalec igralca sme segati v vrat le s prvim

ba. Zdrobljen pšenični škrob (ali belo moko) zmešamo v hladni vodi. Na eno žličico škroba vzamemo običajno 2—3 žlice

vode. Kašo, ki jo s tem dobimo, zlijemo v vrelo vodo. Pri tem ves čas mešamo, dokler ne nastane steklast lep. Kropa naj bo kakih 6—8 žlic.

Ko smo pripravili papir in lepilo, izdelamo najprej osnovo za gl'avo. Če namreč hočemo, da bo glavica votla, moramo

Se boljši je pa drugi način. Na kos okroglega lesa, debelega približno tako kot kazalec, navijemo srednje debelo vrvico v klobčič, ki bo dal glavi zaželeno obliko (okroglo, podolgovato ipd.). Pri tem moramo paziti, da gleda začetek vrvice iz klobčiča ob palici ven. Ko bo glava posu-

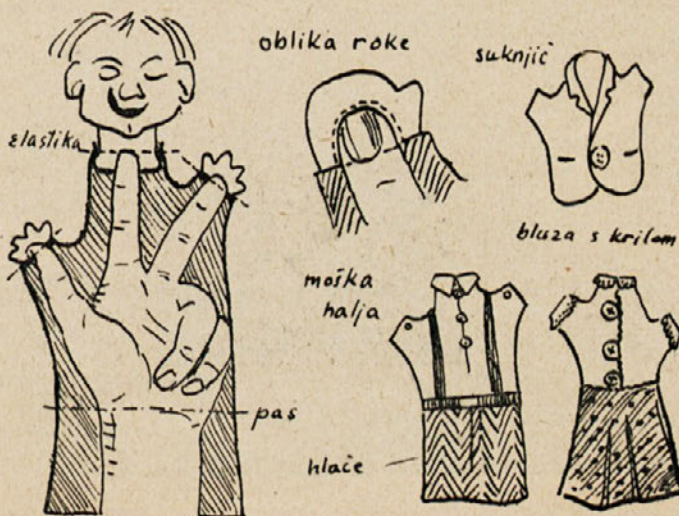

njeno sredino iz gotove glave odstraniti. To pa lahko naredimo na dva načina.

Po prvem načinu bomo izdelali najprej model glave iz gline. Ko bo glavica izoblikovana in posušena pa odstranimo iz nje glino, ki je deloma razpokana, deloma pa jo razbijemo tako, da mečemo glavico ob tla. Suha glavica je toliko trdna, da si to smemo privoščiti.

šena, odstranimo iz nje palico, nakar potegnemo za konec vrvice, ki moli iz vratu. Tako lahko vso vrvico potegnemo iz glave.

V obeh primerih pritisnemo na osnovo kos namočenega časopisnega papirja tako, da se čim bolj prilaga osnovi. Ta papir namažemo z lepilom in nalepimo na to plast natrgane papirčke, da zgladimo gube. Ker je papir vlažen, ga zlahka oblikujemo.

Na spodnjem robu zavijamo papir navzgor, da bo vrat lepo ravno odrezan. Tako nalepimo več plasti papirja.

Nato izdelamo obraz — nos, usta, vdolbine za oči, čelo, ušesa. Ne pozabimo na izbočeni kolobar na vratu, ki bo držal obleko! Za oblikovanje obraza je najboljši svileni papir, dober je pa tudi časopisni. Tudi zdaj ne smemo papirja rezati, ampak ga trgamo.

Obraz naj ima čim manj podrobnosti!

Glavice sušimo na zraku, ne na peči!

Ko so glavice suhe, jih pobarvamo.

Barvamo z vodenimi barvami, lahko tudi s soboslikarskimi, ki pa jih moramo zmešati v vodi, kateri dodamo malo kleja. Z oljnatimi barvami rajši ne barvajmo lutk, ker se potem obrabi preveč bleščijo. Lahko pa prevlečemo oči z brezbarvnim lakom.

Lasje, brki in brada naj bodo iz pristnega materiala, n. pr. volne, krzna, vate, barvane rafije, klobučevine in podobno.

Deklice lahko izdelajo glave za lutke iz ostankov blaga, starih nogavic itd. Za take glavice izdelamo najprej tulec iz mehkejše lepenke, ki mora biti tako širok, da z lahkoto spravimo vanj kazalec. Ta tulec vtaknemo v vrečico iz blaga, ki jo napolnimo z vato, krpicami in podobnim. Ko je vrečica dovolj trdna, jo ob vratu zavežemo, prišijemo nanjo oči, usta, nos, lasje — in glava je gotova.

Obleka lutke je navadno haljica, skrojena približno kot rokavica na tri prste. Dolga naj bo kakih 30—35 cm.

Telo lutke ni somerno, ker sta »roki« — palec in sredinec igralca, neenako položeni ob »telo« lutke. To moramo pri krojenju oblek upoštevati. Osnovni kroj dobimo, če začrtamo na papirju obrise igral-

čeve roke v legi, ki jo ima pri igranju — kazalec v podaljšku roke, palec in sredinec pa čim bolj razprta. Haljico moramo skrojiti dovolj široko, tudi kote zaokrožimo.

Tako lutko lahko oblečemo seveda samo na desno ali le na levo roko.

Okoli vratu pritrdimo tesno elastiko, da se lutka lahko tudi med igro hitro preobleče.

Na rokave prišijemo še »roke« iz flanele, trikoja ali česa podobnega. Roke naj imajo le po štiri prste ali pa celo samo enega. Za manjše odre roke niso niti potrebne. Nadomeščata jih konca palca in sredinca, ki molita iz rokavov.

V roke segata le nohta obeh prstov.

Nog lutke ne potrebujejo.

Haljice moramo opremiti z gumbi, čipkami in podobnim. Ženske obleke so tudi v pasu stisnjene, morda celo sešite iz dveh delov. Za moške lutke izdelamo osnovno haljico iz barve »hlače«. Na hlače prišijemo trikotnik z ovratnikom — »srajco«, vrsta gumbov naznačuje telovnik. Suknjič je treba posebej izdelati.

Nekatere lutke potrebujejo tudi pokrivalo. Vse klobuke opremimo z gumijastim trakom, da jih po potrebi snamemo.

O ročnih lutkah lahko berete različne članke v Obzorniku, mesečniku za ljudsko prosveto, letnik IV. iz leta 1949. Vežan letnik stane 250 din.

Morda bo kdo staknil tudi knjižico Miklavža Kureta: Pavliha, knjiga o ročnih lutkah, ki je izšla v Ljubljani 1942.

Na razpologo je še knjižica Igralec z lutko, od Sergeja Obrazcova, izšla je pri MK, Ljubljana 1951.

Ljubič: Lutkarski krožek na šoli. (Priročniki za učitelje.)

Razvoj slovenskih abecednikov, beril in bralnega pouka 1551—1941

Uredništvo Dolenjske prosvete me je naprosilo, naj odgovorim v zvezi z delom Razvoj slovenskih abecednikov, beril in bralnega pouka na tale vprašanja: kaj me je privedlo, da sem se lotil tega dela, kakšno vsebino ima in, kakšen namen imam z njim. Kar kočljiva vprašanja, pa bom — čeprav nerad — vendar odgovoril nanja.

Ko sem se lotil pisati metodiko bralnega pouka, sem obstal pri zgodovinskem pregledu tozadevnih učbenikov. Po temeljittem pregledu naše pedagoške literature o tem vprašanju, sem ugotovil, da Slovenci takega dobrega celotnega pregleda nimamo. Videl sem, da je zaoral to ledino dr. F. Ilešič z znanim delom O pouku slovenskega jezika, a jo je na žalost zoral le nekako do leta 1860. Ker je to ogromno delo — kakor sam pravi — izvršil med velikimi šolskimi počitnicami, je razumljivo, da ni povsod popolnoma zanesljivo, čeprav seveda ni slabo. Ilešič je dal Slovincem celo več, kakor bi od njega kot slavista pričakovali, ker je obravnaval učbenike za bralni pouk tudi z metodičnega vidika.

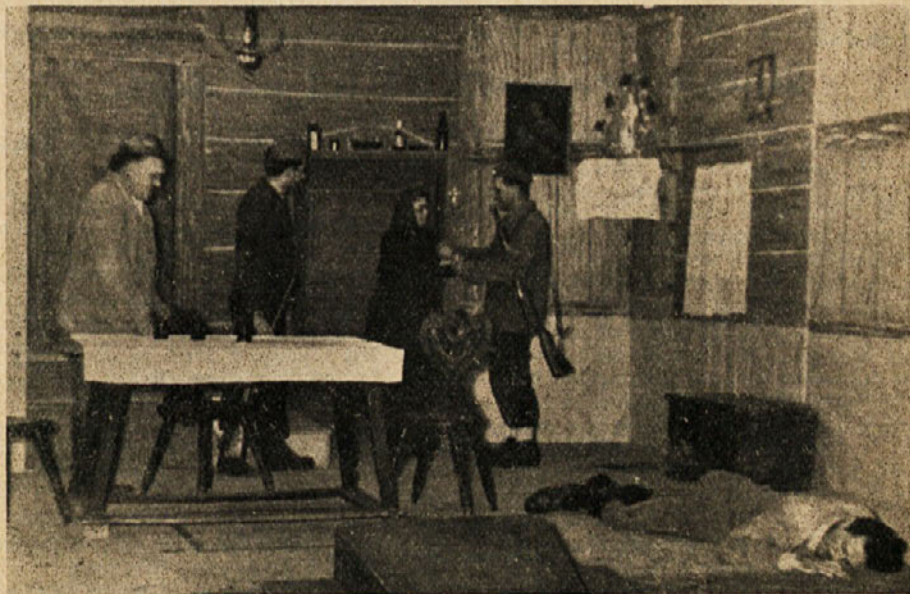
Za njim je rahljal to ledino dr. F. Kidrič s tem, da je v slavističnih razpra-

vah točneje obravnaval nekaj redkejših učbenikov za bralni pouk, v svoji Zgodovini slovenskega slovstva pa vsaj bežno obravnavala tudi šola in učbenike za bralni pouk vključno do našega preroda. Kidrič je s tem pokazal, da literarni zgodovinar nikaikor ne sme iti ne mimo šole ne mimo učbenikov za slovenski jezik.

Vsi drugi dosedanji slovenski pregledi teh učbenikov so le površna kopija Ilešičevih in Kidričevih ugotovitev in obstajajo le v navajanju skopih bibliografskih podatkov, pa še ti niso vselej zanesljivi.

Da bi prišel do zaželenega smotra, mi ni kazalo drugega, kot da sprežem in se začasno vprežem v drugi voz. Ker sem ugotovil v posameznih pregledih teh učbenikov nekatere netočnosti, sem začel pregledovati vire od Trubarja pa do leta 1941, ki jih dobivam preko Študijske knjižnice v Novem mestu iz Narodne in univerzitetne knjižnice. Delo je bilo trdo, pa vendar zanimivo.

Tako je nastalo delo, ki je zgrajeno takole: učbeniki so vloženi v posamezna obdobja; v vsakem obdobju pa sta na kratko označena značaj šole in oficialna zakonodaja, ki je v zvezi z berivom. Snov

Prizor iz Borovih Raztrgancev (k članku »Štefka Krampelj 30 let na odru«)

je sistematizirana po dveh vidikih: do leta 1774 po obdobjih v literarni zgodovini (učbeniki in berivo v stoletjih pred reformacijo, v reformaciji, katoliški dobi), od tedaj dalje pa po ljudskošolskih zakonih (učbeniki in berivo 1774—1805; 1806—1847; 1848—1868; 1869—1918; 1919—1941).

Pri opisovanju učbenikov sem upošteval bibliografski, metodično-didaktični, literarno-estetski in tehnični v.dik. Poudaril pa sem seveda metodično-didaktični in tehnični vidik, da bi ob učbenikih izluščil metode bralnega pouka in to, koliko je bilo berivo primerno učencem. Po mnenju dr. V. Schmidta mora pedagog poudariti predvsem ta dva vidika, drugo delo pa so že več ali manj opravili slavisti.

Ustroj učbenikov in njihova vsebina sta mi bili le sredstva, da sem prišel na koncu poglavij do poplošitev, ki so najvažnejše; zato pa sem jim posvetil tudi največ časa in truda. V tem obstaja tudi metoda mojega raziskovanja.

Namenov imam z delom več. Ker so naši slavisti našli nekatere redke in tudi literarnozgodovinsko pomembne učbenike šele zadnji čas, bom z njihovo obravnavo dopolnil tozadevno bibliografijo. Zato in zaradi obravnavanih metod bralnega pouka bo delo lahko služilo kot pomoženo učbenik za pouk metodike slovenskega jezika.

Mislil pa, da bo tudi literarni zgodovinar našel v delu nekaj zrn za didaktične namene. Prepričan sem namreč, da noben

slavist ne bi smel iti pri pouku literarne zgodovine mimo šole in učbenikov za bralni pouk, ker so gotovo sestavni del naše literature. Na tak način bi mladini tudi s te strani vzbujali spoštovanje do naših zaslužnih mož.

Ko sem pregledoval slovenske abecednike in berila, se nisem mogel načuditi požrtvovalnemu delu naših pisateljev za slovensko šolo in slovensko knjigo. Ti močje so orali ledino tedaj, ko je bil naš jezik še »nezlikan« in zaničevan. Zato pa sem začutil ob delu še večje spoštovanje do Trubarja, Paglovca, Pohlina, Japlja, Edlinga, Kumerdeja, Debeveca, Metelka, Dajnka, Primca, Vodnika, Slomška in drugih. Želel bi, da bi bralec ob prebiranju mojih vrstic podoživel spoštovanje do naših zaslužnih mož, kakor sem ga doživljal.

Naravno, da sem ob delu mislil tudi na učiteljstvo. Le tisti, ki dobro pozna metode začetnega bralnega pouka, se lahko izogne marsikateri napaki pri pouku. Te pa bodo iz dela precej vidne. Iz dela pa bodo vsaj po mojem mnenju vidni tudi vidiki za ocenjevanje slovenskih beril in beriva. Vsak učitelj pa prav dobro ve, da mora znati ocenjevati slovenska berila in berivo, če hoče iz njih izbrati tisto, kar je najboljšega.

Toliko za sedaj! Če sem uredništvu ustregel, me veseli. Sodbo o delu pa prepuščam bralcu in času.

Zamljen Jože:

Štefka Krampelj 30 let na odru

Kadar koli vidim na lepakih za predstavo, staro že znano ime, vedno se mi poraja v spominu delo na amaterskem odru. Nešteto ur, nešteto večerov in noči, prezebanja na nezakurjenih odrih, polno malih skrbi, kako priti do garderobe, rekvizitov, je vloženi v vsako predstavo. Pred oči mi pridejo gostovanja, ko premraženi na kamionih, lojtrnih vozeh kinkamo in komaj čakamo, kdaj bomo prišli na cilj. V mislih gledam armado amaterskih igralcev, ko čistijo tuje odre in dvorane in še nešteto drugih del. Spominjam pa se tudi veselih, prešernih obrazov igralcev po končani predstavi, ko jim še vedno brni po ušesih aplavz za dobro igro. In zakaj vse to? Mar za zemeljske blagre? Prav gotovo ne! Za vsem tem je nekaj čisto drugega, za vsem tem je ljubezen do materinega jezika, do lepe, nepokvarjene muzike jezika, v katerem si slišal prve nauke o življenju in za življenje. Za vsem tem

je ljubezen do vsega lepega in nepokvarjenega, ljubezen do umetnosti.

Štefka je pri takem delu že 30 let. Če bi bil v službi bi dejala: »Dovolj je bilo, zdaj grem v pokoj!« Toda to delo ni plačano in zato ne more biti pokoja. To je ljubezen in ljubezni ne more biti nikoli konec in za ljubezen ne more biti pokoja.

V teh tridesetih letih se je Štefki nabral že lep repertoar. Vse je že igrala: dobre in slabe ljudi, mlade in stare, srečne in nesrečne, gosposke in kmečke, toda izmed vseh so se ji najbolj priljubile in tudi najbolj posrečile zdrave, dobre in življenjske kmečke ženice. Kar spomnite se Rutarice v Borovih »Raztrgancih«, v »Desetem bratu« grajske gospe Benjamine, v Nušičevi »Sumljivi osebi« gospe načelnikove, v Anzengruberjevi »Slabi vesti«, v »Globoko so korenine« zamorske služkinje, v Cankarjevem »Kralju na Be-

Matej Bor: Raztrganci. (Kolektiv čestita jubilatki.)

tajnovi« Kantorice itd. To so njene vloge, ki so kaj različne po svojem notranjem življenju, a vse so bile lepše in prav dojete.

Poieg svoje službe, poleg družinskih prilik je zmogla tudi to. Prišla je vedno in točno, najsi bo na vaje ali k predstavi ali na gostovanje. Prva je prišla in vedno vedra, čeprav je včasih zagodrnjava: »Saj

bi mi lahko malo prej povedal in ne šele opoldne, ko ima človek največ dela.« Zavedala se je pač, da izvršuje važno nalogo pri vzgajanju zaostalega dolenskega človeka.

Za vse to delo se ji zahvaljujemo in ji kličemo: Še na mnoga leta pri odrskem delu!

UPRIZORJENE IGRE V NOVOMEŠKEM OKRAJU OD 1. I. DO 30. VI. 1954

Ime društva	Datum upr.zori.ve	Naslov igre	Štev. predstav
KUD »France Prešeren« Ajdovec	10. I. 1954	Dobrava	3 pred.
Aktiv LMS Dvor	10. I. 1954	Stari grehi	2 pred.
Svoboda Bršljin	I. 1954	Via Mala	6 pred.
KUD »Maks Henigman« Lol. Toplice	10. I. 1954	Zalujoči ostali	
KUD »Ivo Ribar« Soteska	14. I. 1954	Princeska in pastirček	
KUD »Ivan Cankar« Vel. Loka	21. II. 1954	Zupanova Micka	2 pred.
Gasilsko društvo Knežja vas	21. II. 1954	Pesem s ceste	2 pred.
Aktiv LMS Ločna	21. II. 1954	V Ljubljano jo dajmo	
Učiteljišče Novo mesto	25. II. 1954	Hlapci	3 pred.
Aktiv LMS Ločna	27. II. 1954	Ujež	
Gasilsko društvo Stopiče	28. II. 1954	Lovski tat	3 pred.
Aktiv LMS Smarj. Toplice	28. II. 1954	Jurij Tepček	
KUD »Majde Silc« Podgrad	28. II. 1954	Dve nevesti	
Aktiv LMS Finje	28. II. 1954	Težka ura	
KUD »Jože Slak« Dobrnič	28. II. 1954	Babilon	

Ime društva	Datum uprizoritve	Naslov igre	Štev. predstav	
KUD »Dušan Jereb«	Novo mesto	6. III. 1954	Naša kri	4 pred.
KUD »Dušan Jereb«	Novo mesto	III. 1954	Ljubezen treh kraljev	3 pred.
KUD »Janko Jože«	Gor. Sušice	7. III. 1954	V Ljubljano jo dajmo	
KUD »Boris Kidrič«	Stopiče	7. III. 1954	Oh, ta Polona	
Aktiv LMS	Korinj	7. III. 1954	Veriga	
KUD	Zužemberk	7. III. 1954	Princeska in pastirček	
Gasilsko društvo	Soteska	7. III. 1954	Zupanova Micka	
KUD »Partizan«	Birčna vas	14. III. 1954	Svet brez sovraštva	
KUD	Zužemberk	14. III. 1954	Roksi	
KUD »Vinko Paderšič«	Brusnice	14. III. 1954	Cvrček za pečjo	
KUD »France Prešeren«	Ajdovec	17. III. 1954	Domen	
KUD	Šentrupert	21. III. 1954	Testament	
KUD »Partizan«	Birčna vas	21. III. 1954	Ugasle luči	
Gasilsko društvo	Vrhe	21. III. 1954	Tri enodejanke	
KUD »Ivan Cankar«	Velika Loka	21. III. 1954	Naša kri	2 pred.
Svoboda	Novo mesto	21. III. 1954	Svojejavček	3 pred.
Aktiv LMS	Laze	27. III. 1954	Fest fant	
Lovska družina	Šentrupert	28. III. 1954	Mi smo lovci	
Aktiv LMS	Globodol	28. III. 1954	Sveti plamen	
KUD	Prečna	28. III. 1954	Materino srce	
Aktiv LMS	Lutersko selo	28. III. 1954	Dobrava	
Aktiv LMS	Klenovik	28. III. 1954	Šolski nadzornik	
KUD »Marija Čampelj«	Mali Slatnik	4. IV. 1954	Draga Ruth	2 pred.
Aktiv LMS	Zužemberk	10. IV. 1954	Slaba vest	2 pred.
KUD »Jože Slak«	Dobrnji	11. IV. 1954	Miklova Zala	2 pred.
KUD »Brata Pirkoviča«	Šentjernej	18. IV. 1954	Kreflova kmetija	2 pred.
KUD »Tone Tomšič«	Ambrus	25. IV. 1954	Divji lovec	
KUD »France Prešeren«	Stranska vas	25. IV. 1954	Deseti brat	2 pred.
Aktiv LMS	Dobrava	25. IV. 1954	Zadrega nad zadrego	
Aktiv LMS	Zvirče	25. IV. 1954	Peg, srček moj	2 pred.
Aktiv LMS	Vrhe	25. IV. 1954	Kaznovani zapeljivec	
Aktiv LMS	Vrhe	1954	Usodna zamenjava	
Aktiv LMS	Vrhe	1954	Gumb	
Aktiv LMS	Vrhe	1954	Nace Hlačnica	2 pred.
Aktiv LMS	Primskovo	2. V. 1954	Veriga	
Gasilsko društvo	Ostrog	2. V. 1954	Zaljubljeni Mihec	
Elektrifikacijski odbor	Češnjice	2. V. 1954	Vrnitev	
Aktiv LMS	Zužemberk	2. V. 1954	Peg, srček moj	
Gasilsko društvo	Mirna peč	8. V. 1954	Vozel	
Aktiv LMS	Sadinja vas	9. V. 1954	Raztrganci	2 pred.
Gasilsko društvo	Vel. Slatnik	16. V. 1954	Dan rojstva	
Aktiv LMS	Ratje	16. V. 1954	Glavni dôbitek	
Zveza borcev	Vel. Gaber	25. V. 1954	Domen	
KUD »Kajuh«	Čatež	30. V. 1954	Revček Andrejček	2 pred.
Vajenska šola	Šentjernej	30. V. 1954	Mlatilnica	
KUD »Stane Rozman«	Dvor	30. V. 1954	Mačeha in pastor	2 pred.
KUD »Boris Kidrič«	Stopiče	30. V. 1954	Revček Andrejček	
Aktiv LMS	Gabrovka	6. VI. 1954	Maščevanje usode	
Gostinsko društvo	Dobindol	6. VI. 1954	Medved, Snubač	
Gasilsko društvo	Zagradec	6. VI. 1954	Naročeni ženin	
KUD	Škocjan	6. VI. 1954	Svojejavček	
Vajenska šola	Novo mesto	6. VI. 1954	Za stanovanje gre	2 pred.
Osnovna šola LM	Podljuben	6. VI. 1954	Varuh	
Gasilsko društvo	Mokro polje	13. VI. 1954	Čigav je otrok	
Aktiv LMS	Dol. Kartaljevo	13. VI. 1954	Krapi	
Aktiv LMS	Klenovik	13. VI. 1954	Starec Milon	
Nižja gimnazija	Dol. Toplice	13. VI. 1954	Tonček	
Sindikalna pod.	Prelesje	13. VI. 1954	Nezaželeni zet	
Osnovna šola	Trebnje	13. VI. 1954	Desetnica	

Vlado Lamut: Breg. (Ujedenka.)

DOLENJSKA PROSVETA

GLASILO LJUDSKE PROSVETE

I

1953-1954

UREDIL BOGO KOMELJ

N O V O M E S T O